

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова праця

на правах рукопису

НІКОЛАЄВА ОЛЕНА ІВАНІВНА

УДК 911.3:338.48:369.223.23 (477.74)

ДИСЕРТАЦІЯ

РЕКРЕАЦІЙНИЙ ГОСПОДАРСЬКИЙ КОМПЛЕКС ОДЕСЬКОГО РЕГІОНУ

11.00.02 – економічна та соціальна географія

Природничі науки

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата географічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ О.І. Ніколаєва

Науковий керівник Яворська Вікторія Володимирівна, доктор географічних наук, професор

Одеса – 2018

АНОТАЦІЯ

Ніколаєва О. І. Рекреаційний господарський комплекс Одеського регіону. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата географічних наук за спеціальність 11.00.02 – економічна та соціальна географія. Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків, 2018.

Робота присвячена аналізу сучасного стану рекреаційного господарства Одеського регіону та визначенню перспектив його подальшого розвитку.

У роботі розкрито науково-методологічні основи суспільно-географічного дослідження рекреаційного господарства регіону, в тому числі сформовано поняттєво-термінологічний апарат дослідження, який розкриває дефініції «рекреація», «дестинація», «рекреаційний потенціал», «рекреаційно-туристичні ресурси», розкрито властивості, функції та структуру рекреаційного господарського комплексу регіону, окреслено методи та методіку дослідження.

Представлено рекреаційну діяльність як рекреаційний міжгалузевий комплекс; охарактеризовано його функціонально-організаційну структуру та головні напрями суспільно-географічних досліджень.

У роботі використовувались як загальнонаукові методи (аналіз і синтез, системний підхід, індукція та дедукція), так і конкретнонаукові методи: історико-географічний, порівняльно-географічний, картографічний, класифікації та типізації. Системний підхід (принципи виділення ієрархічних рівнів рекреаційно-туристичних систем і зв'язків між ними), кластерний аналіз (проведення групування рекреаційних зон за особливостями їх функцій), порівняльно-географічний метод (порівняння особливостей розвитку рекреаційного господарства Одеського регіону у рекреаційному потенціалі господарства України), класифікації та типізації (виділення форм територіальної організації рекреаційно-туристичної діяльності та виокремлення окремих типів в кожній із виділених форм), аналіз та синтез (проаналізовані складові явища та об'єкти рекреаційно-туристичного господарства Одеського регіону). При розробці

геоінформаційних картосхем рекреаційних зон і дестинацій Одеського регіону застосовувалось програмне забезпечення ArcGIS версії 10.1. При виконанні дисертаційного дослідження були використані статистичні дані та матеріали Державної служби статистики України, статистичні щорічники та інформаційні матеріали Головного управління статистики в Одеській області, Одеської обласної державної адміністрації, районних державних адміністрацій, матеріали Управління туризму, рекреації та курортів Одеської обласної адміністрації, матеріали «Програми розвитку туризму та курортів в Одеській області на 2017 – 2020 рр.», «Положення про управління туризму, рекреації та курортів Одеської обласної державної адміністрації» та нормативно-правові документи, літературні та картографічні джерела.

У роботі обґрунтована загальна методична схема, систематика територіальної організації рекреаційно-туристичної діяльності регіону. Територіальну організацію рекреаційно-туристичної діяльності регіону ми представляємо як впорядковану, ієрархічну систему відповідно до сучасного розуміння багаторівневої організації життєдіяльності суспільства. У загальному розумінні слід розрізняти рівні територіальної організації рекреаційно-туристичної діяльності регіону від локального, мікро-, мезо-, макрорегіонального до регіонального рекреаційно-туристичного комплексу в цілому. Таксономія територіальної організації повинна враховувати посилення комплексності таксонів рекреаційно-туристичної діяльності із підвищенням їх рівнів, відповідним зростанням територіальних масштабів і збільшенням рекреаційних функцій. На практиці це означає, що на вихідних рівнях – локальному, мікрорегіональному, територіальну організацію рекреаційно-туристичної діяльності регіону представляють окремі рекреаційно-туристичні об'єкти та ділянки рекреації (осередки). На більш високих рівнях територіальної організації рекреаційно-туристичної діяльності – мезо- та макрорегіональному, об'єкти територіальної організації вже виступають певні організаційно-економічні формування – рекреаційно-туристичні центри і міста, рекреаційно-курортні центри і райони. У рекреаційній географії такі формування традиційно називають територіальними рекреаційними системами.

Розроблена методична схема дослідження територіальної організації рекреаційного господарства регіону; обґрунтовано таксономію складових територіальної організації рекреаційної діяльності, яка повною мірою охоплює всі різновиди відпочинку і туризму і зберігає переваги концепції географічних дестинацій щодо інтегрованої оцінки всіх об'єктів територіальної організації рекреаційного господарства.

З'ясовано і охарактеризовано, що в оцінці рекреаційного потенціалу території спостерігається тенденція нарощування комплексності і інтегрованості таких оцінок: природно-географічних, історико-культурних, соціально-економічних та сфери послуг в цілому. Від оцінок окремих природних різновидів (В. Руденко) до природно-географічних, соціально-економічних оцінок (О. Бейдик) і до врахування рекреаційної інфраструктури та соціально-економічної ситуації (Н. Лейпер, О. Любіцева), відповідно базовим напрямом для оцінки рекреаційного потенціалу регіону у нашому дослідженні прийнята концепція дестинації. Рекреаційно-туристичну діяльність регіону ми розглядаємо в цілому як міжгалузевий господарський комплекс. Такий підхід дає можливість досліджувати рекреаційно-туристичну індустрію регіону комплексно, як сукупність рекреантів і туристів, рекреаційно-туристичних ресурсів (дестинацій), рекреаційно-туристичної інфраструктури, виробництво туристичних продуктів і рекреаційно-туристичних товарів, обслуговування рекреантів і туристів, управління рекреаційно-туристичною діяльністю у регіоні. Міжгалузевий рекреаційний комплекс регіону повною мірою представляє всі предметні напрями рекреаційно-туристичної діяльності, що були представлені раніше. Туризм можна розглядати як галузь економіки регіону, виділяючи відповідні блоки – туристів, туристичних ресурсів (дестинації), інфраструктури, виробництво туристичних продуктів та товарів, обслуговування туристів, туристичний маркетинг і менеджмент. Для представлення рекреації і туризму, як окремого виду економічної діяльності, до цього переліку ми додаємо організовану рекреацію з її ресурсами, інфраструктурою, виробництвом рекреаційних послуг і товарів, профільними маркетингом і менеджментом.

Наукова новизна одержаних результатів:

вперше:

- комплексно досліджена рекреаційна діяльність як регіональний рекреаційний міжгалузевий комплекс;
- обґрунтована методична схема дослідження територіальної організації рекреаційного господарства на рівні регіону;
- встановлені принципи і методи оцінки рекреаційного потенціалу регіону на засадах концепції географічних дестинацій;
- встановлені напрями пріоритетного розвитку рекреаційно-туристичної діяльності Одеського регіону як міжгалузевого комплексу.

удосконалено:

- класифікацію напрямів і форм рекреаційної діяльності;
- комплексну та інтегровану оцінку рекреаційного потенціалу регіону, яка б об'єднувала всі ресурсні складові рекреаційного господарства.

отримали подальший розвиток:

- характеристика об'єктів і форм територіальної організації рекреаційно-туристичної діяльності на засадах географічних дестинацій;
- аналіз та оцінка передумов і чинників для розвитку рекреаційного господарства регіону як рекреаційного міжгалузевого комплексу.

Практичне значення:

Результати, отримані в ході дисертаційного дослідження, можуть бути використані для розробки концепції розвитку рекреації та туризму регіонального рівня для кожного адміністративного району, що входить територіально до складу Одеської області, створення привабливих програм для будівництва туристичних комплексів різного функціонального призначення, розробки нових туристичних маршрутів та розширення існуючих.

Тема дисертаційного дослідження безпосередньо пов'язана з науково-дослідними роботами, що виконуються в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова на кафедрі економічної та соціальної географії і туризму «Дослідження геоекономічного та геополітичного потенціалу Українського Причорномор'я. Планування території приморських регіонів» (№ державної реєстрації 0113U007416); «Комплексне дослідження ресурсного потенціалу

рекреаційно-туристичного господарства Північно-Західного Причорномор'я» (№ державної реєстрації 0114U001556), а також з темою «Регіональна демографічна політика України в умовах сучасної політичної і економічної кризи» (№ державної реєстрації 0115U003199).

Теоретичні положення, конкретні методики та принципи і рекомендації дисертації можуть бути використані в навчальному процесі геолого-географічного факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова при викладанні дисциплін: «Туристичні ресурси України», «Рекреологія», «Історія туризму».

Ключові слова: рекреаційна діяльність, туристична діяльність, дестинація, рекреаційно-ресурсний потенціал, територіальна організація, міжгалузевий рекреаційний комплекс.

ABSTRACT

Nikolaeva O. I. Recreational economic complex of the Odessa region. – On the rights of the manuscript.

Thesis for the degree of the candidate of geographical sciences in specialty 11.00.02 – economic and social geography. Odessa I. I. Mechnikov National University. V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, 2018.

The work is devoted to the analysis of the current state of the recreational economy of the Odessa region and to determine the prospects for its further development.

The scientific and methodological foundations of the socio-geographical research of the recreational economy of the region are revealed, including the conceptual-terminological apparatus of the study, which reveals the definitions of «recreation», «detention», «recreational potential», «recreational and tourist resources», reveals the properties, functions and structure of the recreational economic complex of the region, the methods and methods of research are outlined.

Presented recreational activity as a recreational inter-branch complex; characterizes its functional and organizational structure, main directions of social and geographical research.

General scientific methods (analysis and synthesis, system approach, induction and deduction) were used in work, along with specific scientific methods: historical-geographical, comparative-geographical, cartographic, classification and typification. System approach (principles of the allocation of hierarchical levels of recreation and tourism systems and connections between them), cluster analysis (grouping recreational zones by the peculiarities of their functions), comparative-geographical method (comparison of the peculiarities of the development of the recreational economy of the Odessa region in the recreational potential of the Ukrainian economy), classification and typification (allocation of forms of territorial organization of recreational and tourist activity and the isolation of certain types in each of the selected forms), analysis and synthesis (components phenomena and objects of recreational and tourist economy Odessa region analyzed). ArcGIS version 10.1 software was used in the development of geoinformation mapping of recreational zones and destinations of the Odessa region. Statistical data and materials of the State Statistics Service of Ukraine, Statistical Yearbook and information materials of the Main Statistical Office in the Odessa region, Odessa Regional State Administration, regional administrations, materials Department of Tourism, Recreation and resorts Odessa regional administration materials «Program of development of tourism and resorts in Odessa the oblast for 2017-2020», «Regulations on the management of tourism, recreation and resorts of the Odessa regional state administration» and regulatory documents, literary and cartographic sources were used in the course of the dissertation research.

Principles and methods of estimation of recreational potential of the region are developed on the basis of the concept of geographic destinations; the substantiated methodical scheme of the integrated and integrated assessment of the RTD, which combines all the resource components of the recreational economy – natural conditions and resources, socio-historical tourist resources, socio-economic situation, the existing network of recreational infrastructure and enterprises of the tourism industry

The work substantiates the representation of recreational activity as a recreational inter-branch complex; characterizes its functional and organizational structure, main directions of social and geographical research;

The methodical scheme of research of the territorial organization of recreational economy of the region is developed; justified the taxonomy of the constituent parts of the territorial organization of recreational activities, which fully covers all types of recreation and tourism, and preserves the benefits of the concept of geographical discoveries as to the integrated assessment of all objects of the recreational facilities TO;

It is elucidated and characterized that in estimating the recreational potential of the territory there is a tendency to increase the complexity and integrity of such assessments: natural-geographical, and historical-cultural, and socio-economic, and the sphere of services in general. From estimates of individual natural varieties (V. Rudenko) to natural-geographical, and socio-economic assessments O. Beidick, and taking into account the recreational infrastructure, and socio-economic situation (N. Leiper, O. Lyubitseva), respectively, the base direction for assessing the recreational potential of the region in our study accepted the concept of the destination.

We consider the recreational and tourist activity of the region as a whole as an interbranch business complex, and this approach makes it possible to study the recreational and tourist industry of the region in a complex way, as a set of tourists and tourists, recreational and tourist resources (destinations), recreational and tourist infrastructure, tourism products and recreational production – tourist goods, servicing of tourists and tourists, management of recreational and tourist activities in the region. The inter-branch recreational complex of the region fully represents all the subject areas of recreation and tourism activities that were presented earlier. Tourism can be considered as a branch of the economy of the region, distinguishing the appropriate blocks - tourists, tourist resources (foundations), infrastructure, production of tourism products and goods, tourist services, tourism marketing and management. To represent recreation and tourism as a separate type of economic activity, we add to this list an organized recreation with its resources, infrastructure, production of recreational services and goods, profile marketing and management.

Research novelty of the obtained results:

for the first time:

- recreational activity as a regional recreational inter-branch complex is comprehensively studied;

- substantiated methodical scheme of research of territorial organization of recreational economy at the level of the region;
- established principles and methods for assessing the recreational potential of the region on the basis of the concept of geographical desintations;
- the directions of priority development of recreational and tourist activity of the Odessa region as interbranch complex are established.

it has been improved:

- classification of directions and forms of recreational activity;
- integrated and integrated assessment of the recreational potential of the region, which would combine all the resource components of the recreational economy.

it has been developed further:

- characterization of objects and forms of territorial organization of recreational and tourist activity on the basis of geographical foundations;
- analysis and estimation of preconditions and factors for the development of recreational economy of the region as a recreational inter-branch complex.

Practical significance:

The results obtained during the dissertation research can be used to develop the concept of development of recreation and tourism of the regional level for each administrative district that is part of the Odessa region, creating attractive programs for the construction of tourist complexes of different functional purposes, the development of new tourist routes and expansion existing ones.

The subject of the dissertation research is directly related to the research work carried out at the Odessa I.I. Mechnikov National University at the Department of Economic and Social Geography and Tourism, «Investigation of the Geo-economic and Geopolitical Potential of the Ukrainian Black Sea Region. Planning of the territory of the coastal regions» (the state registration number 0113U007416); «Integrated study of the resource potential of the recreational and tourist economy of the North-Western Black Sea region» (state registration number - 0114U001556), as well as the topic «Regional demographic policy of Ukraine in the conditions of the current political and economic crisis» (The state registration number 0115U003199).

The theoretical positions, specific methods and principles and recommendations of the dissertation can be used in the educational process of the geological-geographical faculty of the Odessa I. I. Mechnikov National University during the teaching of disciplines: «Tourist resources of Ukraine», «Recreology», «History of tourism».

Key words: recreational activity, tourist activity, destination, recreational-resource potential, territorial organization, inter-branch recreation complex.

Список опублікованих праць за темою дисертації:

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Топчієв О. Г. Яворська В. В, Ніколаєва О. І. Географічні складові предметної області рекреаційно-туристичної діяльності *Вісн. Одеськ. нац. ун-ту. Географічні та геологічні науки*. 2016. Том 21. Вип. 2. С. 171-181 (0,5 д.а. Особистий внесок автора - 0,3 д. а. – проаналізовано рекреаційно-туристичну діяльність як міжгалузевий комплекс).

2. Топчієв О. Г. Яворська В. В, Ніколаєва О. І. Рекреаційно-туристична діяльність як складова регіональних господарських комплексів: концептуально-понятійний огляд. *Науковий вісн. Херсон. держ. ун-ту. Географічні науки*. 2016. Вип.5. С. 128-134 (0,8 д.а. Особистий внесок автора – 0,3 д. а. – розроблено та обґрунтовано схему міжгалузевого рекреаційного комплексу).

3. Ніколаєва О. І. Форми територіальної організації рекреаційного господарства регіону. *Наук. вісн. Херсон. держ. ун-ту. Географічні науки*. 2017. Вип.7. С. 215-220 (0,9 д.а.).

4. Features of the territorial planning of the sea coastal zone. Yavorska V., Shashero A., Kolomiyets K. , Nikolayeva O. *Часопис соціально-економічної географії: міжрег. зб. наук. праць*. 2017. Вип. 23 (2). С. 14-18 (0.9 д.а. Особистий внесок автора - 0,3 д. а. – проаналізовано територіальну-рекреаційну систему господарського комплексу регіону).

5. Ніколаєва О. І. Форми територіальної організації рекреаційно-туристичної діяльності у регіоні. *Journal of Education, Health and Sport*. 2015. Vol 5, №3. P. 373-380 (Index Copernicus) (0,7 д.а.)

6. Ніколаєва О. І. Історико-культурні рекреаційно-туристичні ресурси Одеського регіону. *Journal of Education, Health and Sport*. 2016. Vol. 6, №11. P. 917-927 (Index Copernicus) (0,9 д.а.).

7. Яворська В. В., Ніколаєва О. І. Методологічні засади і принципи систематики територіальної організації рекреаційно-туристичної діяльності регіону. *Journal of Education, Health and Sport*. 2017. Vol. 7, №7. P. 1150-1164 (Index Copernicus) (0,7 д.а. Особистий внесок автора - 0,5 д. а. - надана характеристика територіальної організації рекреаційно-туристичної діяльності регіону).

8. Sych V., Nikolayeva O. The development of tourism in the zone of influence of international transport corridors in the Ukrainian Black Sea region. *Scientific Letters of Academic Society of Michal Balusansky*. Košice, 2016. Vol. 4, No. 6. P. 153-155 (0,4 д.а. Особистий внесок автора – 0,2 д. а. - проаналізовано особливості облаштування мережі міжнародних транспортних коридорів об'єктами туристичної інфраструктури).

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів:

9. Яворська В. В., Ніколаєва О. І., Лабунська О. І. Загальні тенденції використання туристично-рекреаційного потенціалу Одещини. *Дунайські наукові читання: Європейський вимір і регіональний контекст*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 75-річчю Ізмаїльського державного гуманітарного університету, 15-17 жовтня 2015. Т.1. Ізмаїл, 2015. С. 124-126 (0,5 д.а. Особистий внесок автора - 0,3 д. а. – охарактеризовано основні види рекреаційно-туристичних ресурсів).

10. Ніколаєва О. І. Концептуально-потенційні складові рекреаційно-туристичної діяльності. *Від географії до географічного українознавства: еволюція освітньо-наукових ідей та пошуків (до 140-річчя започаткування географії у Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича*: матеріали Міжнародної наукової конференції, 11-13 жовтня 2016 р. Чернівці, 2016. С. 145-147 (0,6 д.а.).

11. Формування предметної області рекреаційно-туристичної діяльності / Вікторія Яворська, Олена Ніколаєва, Ніна Нефедова, Антоніна Шашеро, Віктор Хомутов. матеріали *XII З'їзду українського географічного товариства*, 17-21 травня

2016 р. Вінниця, 2016. С. 100-106 (0,5 д.а. Особистий внесок автора - 0,2 д. а. – визначені напрями розвитку туризму).

12. Яворська В. В., Ніколаєва О. І. Концептуально-потенційні складові (предметної області) рекреаційно-туристичної діяльності. *Стратегічні перспективи туристичної та готельно-ресторанної індустрії в Україні: теорія, практика та інновації розвитку*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, 31 жовтня 2016 р. Умань, 2016. С.165-167 (0,7 д.а. Особистий внесок автора – 0,5 д. а. – розглянуті географічні засади рекреаційно–туристичної діяльності).

13. Ніколаєва О. І. Методологічні принципи розроблення територіальної організації рекреаційного господарства регіон. *Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення*: матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції, 5-6 жовтня 2017 р. Херсон, 2017. – С. 177-179 (0,9 д.а.).

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

14. Яворська В. В., Ніколаєва О. І., Шулевський С. О. Основні положення нового адміністративно-територіального устрою України. *Географія, екологія, туризм: теорія, методологія, практика*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 25- річчю географічного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, 21-23 травня 2015 р. Тернопіль, 2015. С. 183-186 (0,7д.а.Особистий внесок автора – 0,4 д. а. – представлені основні положення, необхідні для формування нового адміністративно-територіального устрою України).

15. Яворська В. В., Ніколаєва О. І., Шулевський С. О. Аналіз структурно-вікових деформацій населення: регіональний аспект. *Наук. вісн. Херсон. держ. ун-ту. Географічні науки*. 2015. Вип. 2. С. 37-45 (0,5 д.а.Особистий внесок автора – 0,3 д. а. – надана характеристика урбаністичної структури населення).

16. Ніколаєва О. І. Передумови та особливості формування регіональної екологічної мережі Українського Причорномор'я. *Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення*: збірник наукових праць за матеріалами VI Міжнародної науково-практичної конференції, 8-9 жовтня 2015 р. Херсон, 2015. С. 295-297 (0,8 д.а.).

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	15
ВСТУП	16
РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНОГО ГОСПОДАРСТВА РЕГІОНУ	22
1.1. Базові поняття. Види і форми рекреаційно-туристичної діяльності	22
1.2. Ресурси рекреаційно-туристичної діяльності	32
1.2.1. Рекреаційно-туристичні ресурси	32
1.2.2. Рекреаційно-туристичний потенціал території	38
1.3. Територіальна організація рекреаційно-туристичної діяльності	48
1.4. Концепція дестинацій	53
1.5. Концепція міжгалузевого рекреаційного комплексу	54
Висновки до розділу 1	66
РОЗДІЛ 2. РЕКРЕАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ОДЕСЬКОГО РЕГІОНУ	69
2.1. Місце Одеської області у рекреаційному потенціалі господарства України. Загальна оцінка рекреаційних умов і ресурсів	69
2.2. Природно-географічні рекреаційні ресурси регіону	70
2.3. Історико-культурні рекреаційно-туристичні ресурси	79
2.4. Соціально-економічні складові рекреації	85
2.5. Роль і місце рекреаційного господарства в економіці регіону	97
Висновки до розділу 2	106
РОЗДІЛ 3. ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ РЕКРЕАЦІЙНОГО ГОСПОДАРСТВА ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ	109
3.1. Напрямки і підходи до характеристики територіальної організації рекреаційно-туристичної діяльності	109
3.2. Методологічні засади і принципи систематики територіальної організації рекреаційно-туристичної діяльності регіону	121
3.3. Систематика форм територіальної організації	123
Висновки до розділу 3	133

РОЗДІЛ 4. РЕКРЕАЦІЙНІ ДЕСТИНАЦІЇ РЕГІОНУ	136
4.1. Загальний огляд територіальної організації рекреаційного господарства регіону на засадах концепції дефінацій	136
4.1.1. Приміська рекреаційна зона	139
4.1.2. Приморська рекреаційна зона	145
4.1.3. Центрально-Степова рекреаційна зона	148
4.1.4. Лісостепова рекреаційна зона	151
Висновки до розділу 4	153
ВИСНОВКИ	155
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	158
ДОДАТКИ	172

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

- ВТО** – всесвітня туристична організація
- РРП** – рекреаційно-ресурсний потенціал
- РТД** – рекреаційно-туристична діяльність
- РТК** – рекреаційно-туристичний комплекс
- РТП** – рекреаційно-туристичний потенціал
- РТР** – рекреаційно-туристичні ресурси
- РР** – рекреаційні ресурси
- ТРС** – територіально-рекреаційна система
- ТО** – територіальна організація
- ТОС** – територіальна організація суспільства

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. «Революція послуг», що відбулась в останню третину минулого століття, і бурхливий розвиток туризму спричинили підвищену увагу до рекреаційно-туристичної діяльності та її поглиблену теоретико-методологічну розробку. У наш час формується нова міждисциплінарна предметна область, яку називають «туризмом», «туризмознавством», «туризмологією», «рекреалогією». Вона фіксує появу нового наукового напрямку, орієнтованого на теоретико-методологічну та методичну розробку суспільного феномену рекреаційно-туристичної діяльності, що стрімко набуває глобальних масштабів і істотно змінює уклад життя значної частини населення. Рекреаційно-туристична діяльність пронизує та інтегрує всі сфери життєдіяльності і переважну більшість галузей господарства, і у її осмисленні приймають участь численні науки.

Рекреаційно-туристична діяльність стала важливою складовою національної економіки та багатьох регіональних господарських комплексів України. Разом з тим ще зберігаються помітні концептуально-понятійні розбіжності та неузгодженості щодо її предметного представлення. Рекреацію і туризм розглядають як потужний соціальний феномен, пов'язаний з «революцією послуг», як галузь економіки, що перебуває у стадії формування, як міжгалузевий господарський комплекс з дуже нечіткими границями, як вид діяльності – економічний та позаекономічний, як різновид життєдіяльності.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження безпосередньо пов'язана з науково-дослідними роботами, що виконуються в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова на кафедрі економічної та соціальної географії і туризму «Дослідження гео економічного та геополітичного потенціалу Українського Причорномор'я. Планування території приморських регіонів» (№ державної реєстрації 0113U007416); «Комплексне дослідження ресурсного потенціалу рекреаційно-туристичного господарства Північно-Західного Причорномор'я»

(№ державної реєстрації 0114U001556), а також з темою «Регіональна демографічна політика України в умовах сучасної політичної і економічної кризи» (№ державної реєстрації 0115U003199).

Мета роботи – суспільно-географічне дослідження рекреаційного господарського комплексу Одеської області. Відповідно до зазначеної мети були поставлені і вирішувалися такі **завдання**:

- обґрунтувати методологічні принципи дослідження рекреаційного господарства як сукупності специфічних видів діяльності, що формують міжгалузевий рекреаційний комплекс регіону;

- представити всі види рекреації як своєрідну сферу життєдіяльності населення регіону і розглядати її як рекреаційно-туристичну діяльність;

- показати участь всіх напрямів і форми рекреаційної діяльності: економічних – туризм, масовий організований відпочинок, екскурсійна справа, та позаекономічних – самодіяльний і невпорядкований відпочинок, короткочасний відпочинок, побутова рекреація, у формуванні рекреаційно-туристичного господарства регіону;

- характеризувати рекреаційний потенціал регіону на засадах концепції дестинацій, яка представляє комплексну географічну оцінку природних умов і ресурсів території;

- розробити методичну схему дослідження територіальної організації рекреаційного господарства регіону; обґрунтувати таксономію складових територіальної організації рекреаційної діяльності, які б охоплювали всі різновиди відпочинку і туризму і зберігали переваги концепції географічних дестинацій щодо інтегрованої оцінки рекреаційних ресурсів;

- проаналізувати сучасний стан і пріоритетні напрямки розвитку рекреаційного господарства регіону як рекреаційного міжгалузевого комплексу.

Об'єкт дослідження – рекреаційне господарство регіону.

Предмет дослідження – розгляд рекреаційного господарства як міжгалузевого регіонального комплексу, передумов і чинників його формування, функціонування та територіальної організації (на матеріалах Одеської області).

Методологія і методи дослідження. Теоретико-методологічною основою дисертаційного дослідження є фундаментальні положення суспільної географії в галузі рекреаційної географії, географії туризму, курортології, регіоналістики, вчення про природно-ресурсний потенціал, географічного краєзнавства та ін. При написанні дисертації були використанні теоретичні та практичні розробки вітчизняних і закордонних учених: М. Андріанова, О. Бейдика, І. Бережневої, М. Бутко, Ю. Веденіна, В. Величка, С. Дутчака, В. Євдокименка, І. Зоріна, В. Івануніка, О. Колотухи, М. Крачила, В. Коржика, П. Кузика, А. Кузишина, О. Любіцевої, М. Мальської, М. Мироненка, А. Мокляка, Л. Немець, Д. Ніколаєнка, В. Орлової, В. Преображенського, В. Руденка, Н. Серокурової, В. Смаль, І. Смаль, В. Стафійчука, І. Твердохлебова, О. Топчієва, Ван Циншена, О. Шаблія, І. Школи, В. Яворської, І. Яковенко.

У процесі дослідження регіону використовувались як загальнонаукові методи – аналіз і синтез, системний підхід, індукція та дедукція, так і конкретнонаукові методи – історико-географічний, порівняльно-географічний, картографічний, класифікації та типізації. Системний підхід (принципи виділення ієрархічних рівнів рекреаційно-туристичних систем і зв'язків між ними), кластерний аналіз (проведення групування рекреаційних зон за особливостями їх функцій), порівняльно-географічний метод (порівняння особливостей розвитку рекреаційного господарства Одеського регіону у рекреаційному потенціалі господарства України), класифікації та типізації (виділення форм територіальної організації рекреаційно-туристичної діяльності та виокремлення окремих типів в кожній із виділених форм), аналіз та синтез (проаналізовані складові явища та об'єкти рекреаційно-туристичного господарства Одеського регіону). При розробці геоінформаційних картосхем рекреаційних зон і дестинацій Одеського регіону застосовувалось програмне забезпечення ArcGIS версії 10.1.

Інформаційна база дослідження. При виконанні дисертаційного дослідження були використані статистичні дані та матеріали Державної служби статистики України, статистичні щорічники та інформаційні матеріали Головного управління статистики в Одеській області, Одеської обласної державної

адміністрації, районних державних адміністрацій, матеріали Управління туризму, рекреації та курортів Одеської обласної адміністрації, матеріали «Програми розвитку туризму та курортів в Одеській області на 2017 – 2020 рр.», «Положення про управління туризму, рекреації та курортів Одеської обласної державної адміністрації» та нормативно-правові документи, літературні та картографічні джерела.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що

вперше:

- комплексно досліджена рекреаційна діяльність як регіональний рекреаційний міжгалузевий комплекс;
- обґрунтована методична схема дослідження територіальної організації рекреаційного господарства на рівні регіону;
- встановлені принципи і методи оцінки рекреаційного потенціалу регіону на засадах концепції географічних дестинацій;
- встановлені напрями пріоритетного розвитку рекреаційно-туристичної діяльності Одеського регіону як міжгалузевого комплексу;

удосконалено:

- класифікацію напрямів і форм рекреаційної діяльності;
- комплексну та інтегровану оцінку рекреаційного потенціалу регіону, яка б об'єднувала всі ресурсні складові рекреаційного господарства;

отримали подальший розвиток:

- характеристика об'єктів і форм територіальної організації рекреаційно-туристичної діяльності на засадах географічних дестинацій;
- аналіз та оцінка передумов і чинників для розвитку рекреаційного господарства регіону як рекреаційного міжгалузевого комплексу.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів. Результати, отримані в ході дисертаційного дослідження, можуть бути використані для розробки концепції розвитку рекреації та туризму Одеського регіону, створення привабливих програм інвестування рекреаційних комплексів різного функціонального призначення, розробки нових туристичних маршрутів та

розширення існуючих. Теоретичні положення, конкретні методики, розробки та рекомендації дисертації можуть використовуватися в навчальному процесі геолого-географічного факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова при викладанні дисциплін: «Туристичні ресурси України», «Рекреалогія», «Історія туризму» тощо.

Окремі положення дисертаційного дослідження були впроваджені при виконанні науково-дослідної роботи «Дослідження гео економічного та геополітичного потенціалу Українського Причорномор'я. Планування території приморських регіонів» (довідка № 68/17 від 20.11.2017 р.). Окремі результати дисертаційного дослідження були використані при виконанні науково-дослідної роботи «Комплексне дослідження ресурсного потенціалу рекреаційно-туристичного господарства Північно-Західного Причорномор'я» (довідка № 70/17 від 21.11.2017 р.). Також деякі результати дисертаційного дослідження були використані при виконанні науково-дослідної роботи «Регіональна демографічна політика України в умовах сучасної політичної та економічної кризи» (довідка № 71/17 від 23.11.2017 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є самостійною науковою працею, в якій висвітлені положення та розробки, що належать авторові роботи. При написанні дисертації автором особисто зібраний та опрацьований статистичний, картографічний, літературний матеріал, сформульовані концептуальні положення, методичні підходи та висновки. Використані наукові положення, запозичені в інших авторів, мають відповідні посилання.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження були викладені у доповідях і представлені на міжнародних та всеукраїнських конференціях, семінарах та інших наукових заходах, опубліковані в їх матеріалах. Серед них матеріали: Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 75-річчю Ізмаїльського державного гуманітарного університету (м. Ізмаїл, 2015 р.); Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 25-річчю географічного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

(м. Тернопіль, 2015 р.); VI Міжнародної науково-практичної конференції «Регіональні проблеми України: Географічний аналіз та пошук шляхів вирішення» (м Херсон, 2015, 2017 рр.); Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Стратегічні перспективи туристичної та готельно-ресторанної індустрії в Україні: теорія, практика та інновації розвитку» (м Умань, 2016 р.); Міжнародної наукової конференції «Від географії до географічного українознавства: еволюція освітньо-наукових ідей та пошуків (до 140-річчя започаткування географії у Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича» (м. Чернівці, 2016 р.); XII З'їзду українського географічного товариства (м. Вінниця, 2016 р.); доповіді на щорічних конференціях професорсько-викладацького складу і наукових працівників Одеського національного університету імені І. І. Мечникова; програма стажування в академічному товаристві Міхала Баладянського (Словаччина)» (Kosice – Bratislava, Slovakia, 2016).

Публікації. За результатами дисертаційної роботи опубліковано 16 наукових праць загальним обсягом 10,5 д.а., у тому числі 5,1 д.а. належать особисто автору. З яких 4 статті у фахових виданнях (3,1 д.а.), рекомендованих МОН України, 4 статті в іноземних виданнях та виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз (загальним обсягом 4,90 д. а., у т. ч. 1,42 д. а. належать особисто автору), та 8 – у матеріалах і тезах конференцій та семінарів (загальним обсягом 7,60 д.а., у т. ч. 4.57 д. а. належать особисто автору). З наукових публікацій, які видані у співавторстві, використані лише ті положення, розробка яких належить особисто автору.

Структура й обсяг дисертації. Дисертація складається із вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел (161 найменування) та додатків. Загальний обсяг дисертації складає 187 сторінок, з них основного тексту – 161 сторінка. Робота містить 5 таблиць, 6 рисунків і картосхем, 4 додатки.

РОЗДІЛ 1

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНОГО ГОСПОДАРСТВА РЕГІОНУ

1.1. Базові поняття. Види і форми рекреаційно-туристичної діяльності

Зростання інтенсивності людської діяльності, поява високотехнологічних виробництв і широке використання розумової праці, а також високий рівень урбанізації населення зумовлюють необхідність все більшого розвитку сфери послуг, зокрема галузей, що займаються відновленням сил і відпочинком людей. *Рекреація* (фр. recreation, пол. rekreacja – відпочинок, від лат. recreatio – відновлення сил) – відновлення чи відтворення фізичних і духовних сил, витрачених людиною в процесі життєдіяльності; рекреація включає різноманітні види діяльності у вільний час, спрямовані на відновлення сил і задоволення широкого кола особистих і соціальних потреб та запитів [121, с. 379]. Рекреацію можна сприймати і як заплановану бездіяльність, яка здійснюється за чийось бажанням. У глибшому сенсі вона розглядається у зв'язку з емоційним досвідом та натхненням, що з'являється як наслідок рекреаційної дії [121].

До таких галузей відноситься рекреаційне господарство – «сукупність галузей і видів економічної діяльності, які забезпечують рекреаційними послугами населення країни, регіону, міста і створюють необхідні передумови для нормального функціонування рекреаційного господарства» [120, с. 345]. Це, у свою чергу, зумовлює все більшу увагу до вивчення форм рекреаційної діяльності в Україні загалом і у окремих регіонах, до виявлення умов розвитку і структури рекреаційного господарства, особливостей його територіальної організації в країні та її регіонах.

Чи не найбільш складною методологічною проблемою лишається *структурування рекреації як виду діяльності*, встановлення її головних складових – типів, видів та ін., визначення різних напрямків рекреаційно-туристичного господарства. З одного боку, рекреаційна діяльність має тотальний характер і в

той чи іншій спосіб доходить до кожної людини, кожної сім'ї, кожної соціальної групи, з другого – вона може бути настільки різноаспектною і різноплановою, що надзвичайно важко підлягає будь-якій систематиці [120, 151].

Рекреаційна діяльність охоплює певні види діяльності, пов'язані із туристичною, санаторно-курортною, лікувально-оздоровчою, спортивною метою. Кожен вид є певною мірою відокремленим і може бути організований незалежно від інших видів рекреаційної діяльності. Водночас через велику кількість спільних рис їх доцільно досліджувати як єдиний об'єкт соціально-економічної діяльності – *рекреаційна діяльність*.

В науковій літературі існує багато трактувань щодо визначення рекреаційної діяльності, на наш погляд найбільш повно визначення рекреаційної діяльності дає В. Величко, який зазначає, що *рекреаційна діяльність* – діяльність людини у вільний час, здійснювана з метою відновлення фізичних і духовних сил людини і характеризується різноманітністю поведінки людей і самоцінністю її процесу [122].

В українській науці існує багато підходів до визначення «рекреаційної діяльності», «рекреаційного господарства», але відсутня єдність поглядів на сутність цих основних понять. Так В. Смаль зазначає, що *рекреація* являє собою одну з головних форм продуктивного використання вільного часу людини – суспільний, економічний і науковий феномен, для якого не мають значення міжгалузеві та міждисциплінарні межі [110]. Не дивлячись на цю особливість, слід зауважити, що найбільший вклад у її вивчення і розуміння вносить географія, у царині якої сформувався потужний науковий напрям – географія рекреації і туризму.

В своїх наукових публікаціях В. Смаль розглядає *рекреаційну діяльність*, що пов'язана з використанням ландшафтів і значних територій [109]. І у цьому сенсі вона конкурує із сільським та лісовим господарством, рибальством, добувною промисловістю, гірничою справою та іншими видами суспільної виробничої діяльності, де використовуються природні ресурси.

В. Смаль та І. Смаль розрізняють три форми використання часу, відведеного на рекреацію – туризм, лікування/оздоровлення та відпочинок. Для означення цього часу і видів діяльності, які відбуваються в його межах, будемо використовувати поняття «рекреаційно-туристичний», яке включає всю (чи майже всю) сукупність явищ і процесів, пов'язаних з відновленням сил людини та задоволенням її фізіологічних і соціальних потреб [109, 110].

В. Смаль акцентує в своїх дослідженнях, що саме туризм у сучасному світі сприймається як головна форма рекреаційної діяльності, перетворившись на потужну самостійну галузь нематеріального виробництва, яка задовольняє рекреаційні потреби. Виникає логічне запитання про співвідношення семантичного навантаження наукових категорій «туризм» і «рекреація», оскільки дуже часто ці два поняття сприймаються і подаються в літературних джерелах як синоніми.

Серед сучасних науковців досить поширеною є думка, що «рекреація» – поняття значно ширше, оскільки включає практично всі види діяльності людини у її вільний від роботи час, який вона проводить поза своїм постійним помешканням, тоді як «туризм» – поняття вужче і глибше, оскільки цей процес супроводжується споживанням відповідних послуг, тобто купівлею певної продукції/товару чи послуг і використанням ресурсного потенціалу території [122].

Щодо сутності рекреаційного господарства, то також єдності поглядів в українській географії і туризмології ще немає. На думку, В. Стафійчука, М. Крачила, В. Євдокименка та ін., необхідно вживати термін «туристично-рекреаційне господарство» [37, 51, 116]. Всі вони зазначають, що на теоретичному і емпіричному рівнях відсутні будь-які застереження відносно розгляду рекреаційного господарства і туризму як єдиної системи, діяльність якої спрямована на відтворення психофізіологічного і духовного розвитку людини. На цьому наголошує і О. Любіцева [65].

Зважаючи на це, а також виходячи із визначення сутності рекреаційної діяльності, ми вважаємо за доцільне використовувати термін «рекреаційне

господарство» щодо галузей туризму, відпочинку і оздоровлення. Ми не погоджуємося із думкою сучасних авторів туризмознавців про те, що санаторно-курортна справа і відпочинок – субгалузі туризму (лікувально-курортний і відпочинковий туризм), а рекреація – це функція туризму.

Наступним базовим поняттям у нашій дисертаційній роботі виступає *туризм*. У Законі України «Про туризм» під *туризмом* розуміють тимчасовий виїзд особи з місця постійного проживання в оздоровчих, пізнавальних, професійно-ділових чи інших цілях без здійснення оплаченої діяльності у місці перебування [40]. Тобто, туризм є «мобільною частиною рекреації», пов'язаною з доданням простору задля відпочинку, розваги або лікування, або з будь-якою іншою метою, не пов'язаною з отриманням прибутку. Він пов'язаний з виїздом за межі постійного місця проживання, активний відпочинок, під час якого відновлення працездатності поєднується із оздоровлювальними, пізнавальними, спортивними і розважальними цілями.

За визначенням Б. Пушкар *туризм* – один із видів рекреації, він не включає ті види оздоровлення, відпочинку чи пізнавальної діяльності, що здійснюються в межах пункту постійного проживання людини, а іноді вони досить значні [101, с. 130]. Водночас рекреація включає різні форми туристської діяльності і тому називати господарство «туристично-рекреаційним» недоцільно, термін «рекреаційне господарство» є найбільш прийнятним, він повно відображає сутність міжгалузевого комплексу, що виробляє різноманітні рекреаційні послуги, а туризм є його складовою частиною. У такому розумінні рекреація охоплює не тільки відпочинок і оздоровлення на спеціалізованих територіях поза межами постійного проживання, але й у їх межах. Вона розуміється як діяльність за вільним вибором людини з метою відновлення фізичних і духовних сил та розвитку інтелектуальних здібностей.

Однак очевидною є зростаюча конвергенція між туризмом і рекреацією у площині теорії, діяльності і впливів, особливо із зростанням комерціалізації рекреації і розпорошенням обов'язків у рекреаційній сфері між державними і приватними структурами. Разом із цим з'являється і необхідність розглядати

рекреаційні і туристичні ресурси у комплексі як ресурси для різних видів діяльності під час дозвілля.

Таким чином, ми підійшли до предметної області ще одного поняття – «дозвілля». На неупереджений погляд, це – родова до рекреації і туризму категорія, яка охоплює увесь вільний від роботи час і включає як рекреацію, так і туризм. Важко не згодитися з тим підходом до розуміння дозвілля, який набув поширення в науковому світі. Під цим поняттям розуміється час впродовж якого індивідуум здійснює вибір і займається чимось добровільно.

В огляді значень поняття *дозвілля* доцільно виокремити три основні підходи до його вжитку:

1) часовий підхід, коли дозвілля розглядається як період часу, діяльності, стану інтелекту, в якому вибір є домінуючою рисою; у цьому сенсі дозвілля є формою вільного часу для особистості, простором для розвитку її здібностей, умінь і набуття навичок;

2) об'єктивний підхід, при якому дозвілля розуміється як протилежне роботі заняття, тобто це будь-який неробочий або той, що лишається після роботи, час;

3) суб'єктивний підхід, при застосуванні якого наголос робиться на якісних параметрах поняття, коли значна роль відводиться не стільки кількісним характеристикам (наприклад, кількість вільного часу), скільки особистісному сприйняттю дозвілля і його ролі, яке формується, зокрема, під впливом віросповідання й інших соціально-значущих рис; саме у цьому контексті слід розглядати дозвілля, яке може здійснюватися у будь-який час і визначатися характеристиками індивідуума та особливостями його світосприйняття.

З усього вищесказаного стає зрозумілим, що неможливо дати універсальні визначення дозвілля, рекреації і туризму, бо вони міняються в залежності від контексту і завдання дослідження. Загальне ж уявлення про взаємну підпорядкованість цих трьох понять може дати графічна логіко-структурна модель (рис. 1.1), яка вказує на місце дозвілля, туризму і рекреаційної діяльності в життєвому циклі індивідууму [109].

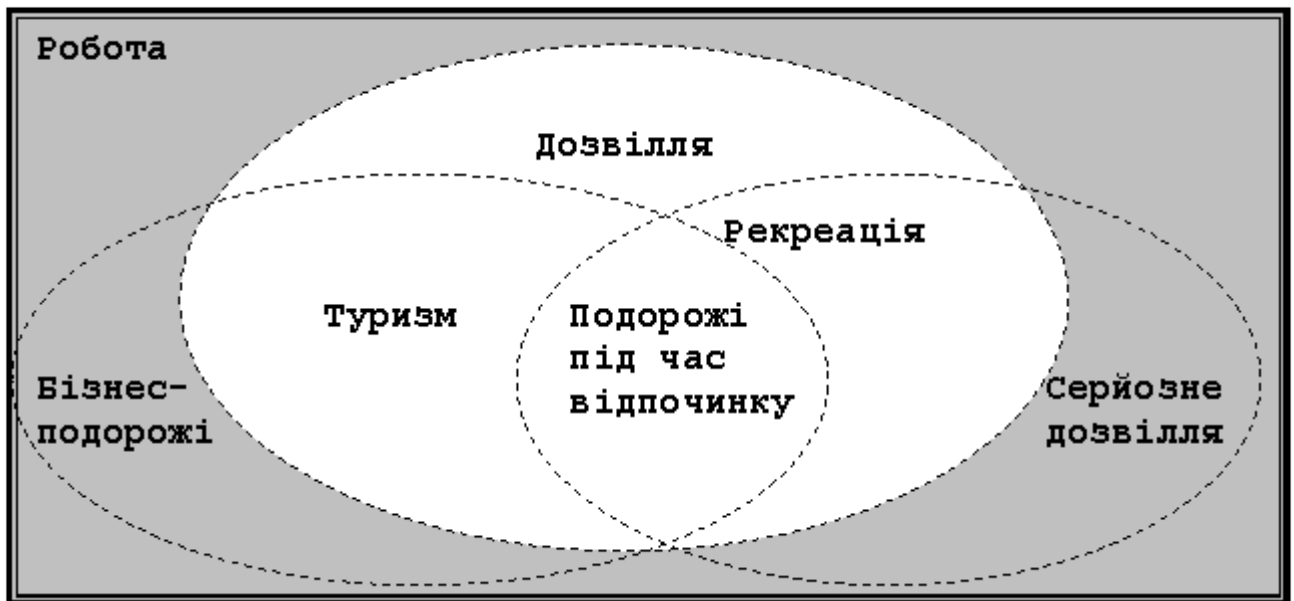

Рис. 1.1. Співвідношення базових понять «дозвілля», «рекреація» та «туризм» [109]

На схемі, зображеній на (рис.1.1), є дві області перекриття роботи і дозвілля:

1) бізнес-подорожі або бізнес-тури, що розглядаються як зорієнтовані на ділові цілі подорожі, а це і відрізняє їх від мандрівок, які здійснюються на дозвіллі і мають на меті відновлення психофізичної енергії, здобуття нових знань і вражень тощо;

2) «серйозне» дозвілля, яке розглядається у сучасному світі як засіб самовдосконалення, самовираження та професійної реалізації. Йдеться про технічну творчість, здобуття нових знань і вміннями, які, з одного боку, є способом проведення вільного часу, а з іншого – можуть стати чинником професійного росту.

Складним і дискусійним лишається питання структурування та класифікації РТД. Рекреаційне господарство охоплює ряд галузей і видів економічної і позаекономічної діяльності, які надають рекреаційні послуги. Внаслідок незіставності рекреації з традиційною галузевою класифікацією господарства чи із систематикою видів економічної діяльності, до складу рекреаційного господарства різні автори включають різні галузі та види рекреаційного

обслуговування. Так у представників радянської рекреаційної географії, до складу рекреаційного господарства відносились сфери відпочинку, оздоровлення і туризму (М. Мироненко, І. Твердохлебов, М. Крачило та ін.). В українських туризмознавців існує дуже багато класифікаційних схем туристичної діяльності (майже всі вони ототожнюють туризм і рекреацію загалом). Згідно Закону України «Про туризм» [40] туристична індустрія (тобто галузь господарства) – це «сукупність різних суб'єктів туристичної діяльності (готелі, туристичні комплекси, кемпінги, мотелі, пансіонати, підприємства харчування, заклади культури, спорту), які забезпечують прийом, обслуговування та перевезення туристів». Додамо: «а також їх відпочинок та оздоровлення».

У вітчизняній науці існує багато класифікацій рекреаційної, передусім туристичної, діяльності. Але, зважаючи на нечіткість критеріїв їх виділення (нерідко змішуючи ці критерії), такі класифікації не є зрозумілими і однозначними. Це певною мірою можна пояснити і об'єктивними причинами: намагання відокремити всі види туризму є досить складним завданням через тісні взаємозв'язки між ними (наприклад, діловий туризм може поєднуватися з пізнавальним чи спортивним), і через виділення видів на основі різних ознак. Так, сільський зелений туризм виділяють не за метою діяльності, як наприклад, діловий, а за видом рекреаційного середовища; міжнародний – за спрямованістю туристичних потоків). Головною ознакою при цьому має бути мета рекреаційної діяльності, що визначає її вид. Найчіткішою у цьому плані є класифікація видів туризму, здійснена О. Бейдиком.

За видами економічної діяльності він виділяє курортно-лікувальний, курортно-розважальний, релігійний, діловий, навчально-освітній, пізнавальний, спортивний, шоп-туризм (торговельний), військовий, екологічний, родинний в т.ч. ностальгійний [5].

О. Топчієв, систематизуючи види рекреаційної діяльності, виділяє сфери:

1) організованого відпочинку (курортно-лікувальний, курортно-оздоровчий, спортивно-оздоровчий), 2) неорганізованого відпочинку, 3) туризму (пізнавальний, історико-етнографічний, історико-культурний, ландшафтно-

екологічний, спортивний, родинно-гостьовий, торговельний, діловий, науковий, громадсько- політичний, розважальний, релігійний) [121]. Ці схеми змістовно подібні, вони досить повно охоплюють види рекреаційної діяльності і можуть слугувати основою для створення схеми компонентної структури рекреаційного господарства.

Розглянемо також, як базові поняття «*рекреант*» та «*турист*». Так, згідно з чинним законодавством України:

- рекреантом є «особа, яка відновлює у визначених згідно із законодавством місцях природно-заповідних територій та об'єктів свої розумові, духовні і фізичні сили» [40]. Застосування цих двох понять зумовлене конкретною ситуацією. Якщо, наприклад, людина відпочиває в курортно-оздоровчому комплексі, то вона скоріше належить до категорії «рекреант».

- туристом є «особа, яка здійснює подорож по Україні або до іншої країни з не забороненою законом країни перебування метою на термін від 24 годин до одного року без здійснення будь-якої оплачуваної діяльності та із зобов'язанням залишити країну або місце перебування в зазначений термін» [40].

Але поняття *турист* так само передбачає користування засобами розміщення, підприємствами харчування. В обох випадках людина залишає своє постійне місце проживання на деякий час. Зазвичай, людей, що подорожують з одного місця в інше, пішки чи використовуючи певний вид транспорту, організовано чи самостійно, називають туристами. Але подорож – це також відпочинок. Туристи отримують позитивні емоції, та як наслідок, відновлюють свою життєву енергію, оздоровлюються, тому тут також присутній певний елемент рекреації

За класифікацією Всесвітньої туристичної організації (ВТО) рекреантів поділяють на такі груп (класифікація ВТО не поширена на короткочасну та побутову рекреації) [18]:

а) за головною метою поїздок – 1) дозвілля, рекреація, відпочинок; 2) відвідування рідних і знайомих; 3) ділові та професійні цілі; 4) лікування; 5) поклоніння релігійним святиням (паломництво); 6) інші цілі;

б) за категоріями відвідувачів – 1) туристи-відвідувачі, що ночують; 2) екскурсанти – одноденні відвідувачі [18]. Залежно від рівня і якості життя, політичної та соціально-економічної ситуації у країні загалом і у кожному регіоні, зокрема, формуються потреби рекреантів у певних видах рекреаційних послуг.

Ми розглянули як базове поняття *рекреаційні послуги*. Попит на рекреаційні послуги, як стверджує С. Кузик, є надзвичайно еластичним щодо рівня доходів і цін, йому властиве сезонне коливання, його створюють зусиллями багатьох закладів, підприємств [52, 54], навіть незначні недоліки у таких послугах не можуть забезпечити високоякісного обслуговування людей у процесі рекреаційної діяльності.

Результатом рекреаційної діяльності є послуги з оздоровлення і відпочинку людей. Ці послуги можуть бути матеріальними або нематеріальними, основними, специфічними або додатковими. До основних належать транспортні послуги, послуги закладів. Рекреаційна послуга розміщення (санаторіїв, курортів, готелів), закладів харчування. Специфічні послуги можуть надавати рекреанту під час подорожі чи відпочинку (показ унікальних пам'яток, лікувально-оздоровчі процедури та ін.). Додаткові послуги надаються рекреантам, як правило, у місцях їх розташування закладами розваг, спортивними та іншими закладами.

Рекреаційні послуги мають свою специфіку: їх виробляють і споживають у одному місці і у той же час. До нематеріальних послуг відносяться:

- послуги туристсько-екскурсійних закладів;
- послуги санаторно-курортних закладів;
- послуги транспорту;
- послуги охорони здоров'я;
- послуги освіти;
- послуги громадських організацій;
- послуги державного управління.

Матеріальні послуги реалізуються в сфері обігу продукту і є послугами виробничого призначення. Рекреаційні послуги матеріального призначення:

послуги матеріально-технічного забезпечення; послуги торгівлі; послуги житлово-комунального господарства; побутові послуги;

В своїй роботі, ми розглядаємо *рекреаційне середовище* як одне з базових понять. Під рекреаційним середовищем необхідно розуміти територію, в межах якої здійснюється (чи може здійснюватися) рекреаційна діяльність. Воно охоплює такі складові (І. Яковенко) [155]:

- 1) природне середовище;
- 2) квазіприродне (природне і антропогенне) – лісопарки, водосховища, культурні ландшафти;
- 3) культурне середовище – міські ландшафти, історико-культурні об'єкти;
- 4) техногенне середовище – інфраструктура, технічні розважальні комплекси;
- 5) соціальне середовище.

Рекреаційне середовище може мати позитивні та негативні характеристики і по різному впливати на виробництво та споживання рекреаційних послуг. До позитивних рис рекреаційного середовища відносять високий рівень забезпечення різноманітними ресурсами для рекреації, сприятливу екологічну ситуацію, розвинену сферу послуг та транспорт, стабільну політичну і соціальну ситуацію та ін. Негативними рисами рекреаційного середовища є невисока забезпеченість ресурсами, відсутність унікальних чи історико-культурних пам'яток, значне забруднення довкілля, низький рівень безпеки людей, нестабільна політична і соціально-економічна ситуація, невисока транспортна освоєність території, нерозвинена соціальна інфраструктура. Рекреаційне середовище дуже відрізняється у регіонах з різним типом освоєння, воно визначає рівень рекреаційного освоєння території, напрями рекреаційної діяльності, характер послуг, що надаються у процесі такої діяльності.

Ми в своїй дисертаційній роботі розглянули *рекреаційне середовище регіону*, адже це ознака регіонального і комплексно географічного підходу. Воно змістовно близьке концепції дестинацій (про що мова буде йти далі).

1.2. Ресурси рекреаційно-туристичної діяльності

1.2.1. Рекреаційно-туристичні ресурси. Під визначенням «ресурси» (франц. *ressources*) розуміють матеріальні засоби, цінності, запаси, кошти, що можна використати в разі потреби [5]. Найбільш повний список ресурсів, які виступають основою економічного зростання і розвитку рекреаційно-туристичної діяльності, може бути представлений в наступному вигляді: земельні, водні, лісові та інші рекреаційно-туристичні природні ресурси; капітал (фінансові ресурси); людські (трудові) ресурси; підприємницька сфера, підприємницькі ідеї; інновації; інформація; знання [4, 72].

Всі наведені ресурси використовуються в процесі рекреаційно-туристичної діяльності. Проте, більшість вчених – дослідників туризму окремо виділяють туристичні ресурси, що підкреслює їх значущість у розвитку туризму і туристичної діяльності. Разом з визначенням «туристичні ресурси» в науковому обігу використовується поняття «рекреаційні ресурси». На думку окремих авторів, під рекреаційними ресурсами слід розуміти поєднання компонентів природи, соціально-економічних умов і культурних цінностей, які виступають як умова задоволення рекреаційних потреб людини. Втім, якщо розглядати туризм як вид рекреації, а туристичні ресурси – з точки зору рекреаційної діяльності, то в даному випадку поняття «туристичні ресурси» фактично ототожнюється з поняттям «рекреаційні ресурси». Це визнають багато авторів. Так, ще у 80-х роках ХХ-го сторіччя авторитетні радянські вчені М. Мироненко та І. Твердохлебов, розкриваючи зміст рекреаційних ресурсів, зазначали, що сутність категорії «рекреаційні ресурси» тотожній поняттю «туристичні ресурси», тому що «за своїм змістом тривала рекреація співпадає з таким ємним поняттям як туризм» [71, с.165]. Вказані автори виділили також такі особливості туристичних ресурсів як: унікальність, історичну або художню цінність, лікувально-оздоровчу значущість [71]. Ми також додержуємось думки, що поняття «туристичні ресурси» і «рекреаційні ресурси» можна використовувати як синоніми.

Відповідно, словосполучення «рекреаційно-туристичний», «туристично-рекреаційний» або «курортно-туристичний» слід вважати не самостійною категорією ресурсів, а розглядати лише як додатково пояснювальні вислови.

Найближчим до розуміння рекреаційно-туристичних ресурсів, як ресурсів економічної діяльності, є визначення WTO. Вона рекомендує визначати туристичні ресурси як такі, що характеризують пропозицію туристичного продукту (природні й енергетичні багатства; інституційні, політичні, юридичні та адміністративні аспекти; різні блага та послуги, транспорт і устаткування, що складають специфіку інфраструктури туризму) та його попит (людський чинник, економічна і фінансова діяльність, соціальні аспекти) [18].

Досить чітка характеристика туристичних ресурсів була надана у першій редакції Закону України «Про туризм» 1995 р. У ньому зазначалось: «туристичні ресурси - сукупність природно-кліматичних, оздоровчих, історико-культурних, пізнавальних та соціально-побутових ресурсів відповідної території, які задовольняють різноманітні потреби туриста» [40]. Порівняємо це визначення з аналогічним формулюванням із Закону України «Про туризм» у редакції 2003 р.: «Туристичними ресурсами України є пропоновані або такі, що можуть пропонуватися, туристичні пропозиції на основі та з використанням об'єктів державної, комунальної чи приватної власності» [40]. Це визначення змістовно вузьке і таке, що зовсім не розкриває сутності рекреаційно-туристичних ресурсів і не враховує усієї їх різноманітності. Більш розгорнуту і послідовну характеристику туристичних ресурсів надано в «Туристському термінологічному словнику». Там наведено трактування туристичних ресурсів: «Ресурси туристські – природні, історичні, соціально-культурні об'єкти, з об'єктами туристичного показу включно, а також інші об'єкти, здатні задовольняти духовні потреби туристів, сприяти відновленню та розвитку їх фізичних сил» [130, с. 433].

Ресурси туристські є доступними для ознайомлення і використання незалежно від форми власності, якщо до того немає законодавчо накладених обмежень. «Природні та антропогенні геосистеми, тіла та явища природи, артефакти, які мають комфортні властивості і споживчу вартість для рекреаційної

діяльності і можуть бути використані для організації відпочинку та оздоровлення певного контингенту людей в певний фіксований час за допомогою технології та наявних матеріальних можливостей» [55 с. 196] Як впливає з цього визначення, трактування поняття «туристичні ресурси» достатньо широке, а номенклатура туристичних ресурсів практично безмежна.

Аналогічних поглядів додержуються й інші вчені. Так, О.О. Любіцева надає таке визначення: «Туристичні ресурси – це ті об’єкти природи, історії, культури, поточні події, явища, які можуть бути використані при створенні та реалізації туристичного продукту. Туристичні ресурси – це частина туристично-рекреаційного потенціалу певної території, яка включена до складу туристичного продукту і підлягає реалізації з туристичною метою» [65, с. 28]. Ми повністю погоджуємось з таким визначенням і вважаємо, що воно найкращим чином відбиває погляди більшості фахівців, які займаються проблематикою сучасної організації та економіки туризму. Отже, сутність туристичних ресурсів полягає в тому, що вони є основою для формування туристичного продукту і його пропозиції. Структурно вони складаються із різних природних, культурно-історичних, а також соціально-економічних об’єктів і явищ, які придатні бути основою для надання туристичних послуг. Перелік туристичних ресурсів по всіх регіонах України був окреслений у Постанові Кабінету Міністрів України від 28.06.1997 р. №702. Хоча ця постанова втратила чинність, однак вона дає уявлення про туристичний потенціал кожної адміністративно-територіальної одиниці України.

Різноманітність туристичних ресурсів викликає необхідність їх класифікації. Існує багато варіантів класифікаційних схем. Достатньо вдалу спробу узагальнити існуючі підходи до класифікації туристичних ресурсів здійснила О. Любіцева [63]. На її думку, до класифікації туристичних ресурсів можна застосувати такі підходи: 1) сутнісний – з предметною сутністю ресурсу; 2) діяльнісний – за характером використання в туризмі; 3) атрактивний – за мірою та формою залучення до туристичної діяльності; 4) ціннісний, оснований на унікальності даного ресурсу; 5) функціональний, оснований на неповторності туристичних

умов і ресурсів у поєднанні з комплексністю їх використання; б) еколого-економічний - за споживчою вартістю ресурсу [63]. Проте, наведені підходи не вичерпують того різноманіття класифікаційних схем туристичних ресурсів, які пропонуються у спеціальній літературі. Чи не найбільш повна і деталізована схема класифікації рекреаційних ресурсів розроблена О. Бейдиком. Ним розроблені також методичні підходи та *методики інвентаризації й оцінки рекреаційних ресурсів* різних видів, складені бази даних щодо кількісної та якісної характеристики рекреаційних ресурсів в межах України та її регіонів [5].

Рекреаційно-туристські ресурси – це об'єкти та явища природного, природно-антропогенного, соціального походження, що використовуються для туризму, лікування, оздоровлення та впливають на територіальну організацію рекреаційної діяльності [5, с. 263].

Більш складною виглядає систематика та класифікація *суспільно-історичних рекреаційно-туристських ресурсів (РТР)*. Це об'єкти і явища антропогенного – соціально-економічного, суспільно-історичного характеру, залучені у сферу рекреації та туризму. Їх склад і переліки залежать від соціально-економічної ситуації і можуть мати кон'юнктурний характер. Життєвий цикл суспільно-історичних рекреаційних ресурсів, як правило, коротший порівняно з природними. О. Бейдик поділяє суспільно-історичні рекреаційні ресурси на три групи: 1) архітектурно-історичні; 2) біосоціальні; 3) подійні.

Архітектурно-історичні РТР представлені об'єктами історико-культурної спадщини, які називають пам'ятками архітектури. *Пам'ятка архітектури* – це будь-який твір архітектурно-будівельної діяльності людей, який має для суспільства мистецьку, історичну, наукову або іншу культурну цінність [5]. Пам'ятки архітектури являють собою передусім джерела історичної інформації і відіграють виключну пізнавальну роль [7].

Зокрема, І. Яковенко систематизувала рекреаційні ресурси за цільовими призначеннями і технологією рекреаційного використання (рекреаційно-лікувальні, рекреаційно-оздоровчі, рекреаційно-спортивні, рекреаційно-пізнавальні) та виділила види рекреаційного природокористування [155]:

а) рекреаційно-лікувальне природокористування, в т.ч.: кліматолікування; бальнеолікування (з використанням мінеральних вод; грязелікування;

б) рекреаційно-оздоровче природокористування, в т.ч.: купально-пляжна рекреація; прогулянкова рекреація; промислова рекреація (мисливство, рибальство, збирання грибів, ягід, лікарських та декоративних рослин та ін.);

в) рекреаційно-спортивне природокористування, в т.ч.: водноспортивна рекреація; гірський туризм (пішохідний, альпінізм, скелелазіння); гірськолижний туризм; спелеотуризм (використання карстових об'єктів; автотуризм;

г) рекреаційно-пізнавальне природокористування, в т.ч.: природо-пізнавальний туризм; екологічний (зелений) туризм.

Залежно від наявності тих чи інших ресурсів у регіоні створюються умови відповідного виду природокористування. Але вони можуть бути реалізовані або нереалізовані за умови дії певних чинників, передусім потреб людей, в межах рекреаційного середовища.

Узагальнюючи підходи вчених до класифікації туристичних ресурсів, можна зробити висновок, що більшість з них виділяє в їх структурі дві головні складові: природну і антропогену, які в свою чергу поділяються на кілька компонентів ресурси туристичні та рекреаційні. Потрібна об'єднана класифікація рекреаційно-туристичних ресурсів і огляд літератури підтверджує таку тенденцію. Отже, ще раз підкреслимо, під рекреаційно-туристичними ресурсами ми розуміємо сукупність природних та створених людиною (антропогенних) об'єктів, які мають комфортні властивості та придатні бути основою для створення туристичного продукту. Природні ресурси, споконвічно слугували основою для розвитку туризму. Природні ресурси мають численні функції. Однією з найважливіших функцій є можливість їх використання як засобу відновлення фізичних і духовних сил людини. Природні туристичні ресурси необхідно розглядати як ресурси, що активно використовуються для збереження або підтримки здоров'я індивідуума в рекреаційній діяльності. До них можна віднести як окремі компоненти природи, так і природний комплекс в цілому. Природні туристичні ресурси приваблюють 2/3 міжнародного туристопотоку.

Тобто переважна більшість туристів відвідує такі destinations, які володіють насамперед природними ресурсами [7]. Природні ресурси на даній території включають рельєф, клімат, водні і біологічні ресурси.

Антропогенні туристичні ресурси (для рекреації), корінним чином відрізняються від природних, але взаємне їх проникнення в туристичних destinations робить розмежування між природними та антропологічними ресурсами достатньо умовним. Існують, наприклад, такі ресурси як створені людиною водоймища, що за своїм походженням є антропогенними ресурсами, але їх подальше використання і розвиток цілком підпорядковуються природним закономірностям. Переважання антропогенних ресурсів в окремих destinations призводить до виникнення і розвитку таких видів туризму як культурно-пізнавальний, діловий, релігійний. Дієвим засобом визначення двох видів ресурсів (природних і антропогенних) є порівняльний аналіз їх основних властивостей.

Першою відмінною характеристикою можна вважати ефект впливу на туристів. Логічний аналіз свідчить, що природні туристичні ресурси призводять переважно до рекреаційного (оздоровчого і відновлюючого) ефекту. При контакті туриста з антропогенними ресурсами переважає пізнавальний ефект. Вони впливають переважно на інформованість і розумовий процес подорожуючих. Важливою особливістю антропогенних ресурсів є їх виховний вплив на подорожуючих – особливо на патріотичне і естетичне виховання. В останні роки зростає виховне значення і природних ресурсів. Це пов'язано з розширенням практики екологічного виховання всіх учасників туристичного процесу – туристів, підприємців, обслуговуючого персоналу і місцевого населення.

Туристичні ресурси відрізняє і сезонність використання. Як вже зазначалось, природним туристичним ресурсам притаманна сезонність їх використання, яка має різноспрямовані ефекти. З одного боку, сезонність надає їм можливість самовідновлюватися, що, безумовно, позитивно впливає на туристичну діяльність, з іншого – спостерігаються негативні явища, пов'язані з нерівномірністю їх експлуатації (нерівномірне отримання доходів, нерівномірна зайнятість працівників, тощо).

З даної точки зору, сезонність як явище, що притаманне туризму в багатьох країнах і регіонах світу, має надзвичайно сприятливе значення для природних туристичних ресурсів, оскільки саме у міжсезонний період, коли вони не зазнають надмірного навантаження, у них є можливості до самовідновлення. Антропогенні туристичні ресурси, на відміну від природних, не мають самовідновлювальної здатності. Колись зруйновані або ушкоджені, вони повинні бути заново відновлені людиною шляхом різних технічних, реставраційних або будівельних заходів. Саме ця особливість обумовлює необхідність серйозних заходів щодо збереження й захисту цього виду ресурсу. Туристичні ресурси відрізняє і сезонність використання. Як вже зазначалось, природним туристичним ресурсам притаманна сезонність їх використання, яка має різноспрямовані ефекти. Водночас, при користуванні антропогенними туристичними ресурсами, сезонність або взагалі відсутня, або є слабо вираженою. Ця їхня перевага дозволяє антропогенним ресурсам протягом року притягувати туристичні потоки, особливо тоді, коли природні ресурси знаходяться в неактивному стані. Завдяки цьому створюється можливість для зниження сезонності в туристичній дестинації і тим самим пом'якшується вплив одного з найнесприятливіших чинників для розвитку туризму. Заслугує уваги і територіальне розташування туристичних ресурсів. Для антропогенних туристичних ресурсів характерним є розташування в межах населених пунктів. Ця особливість робить їх легкодоступними для туристів, дозволяє швидко здійснювати відвідування об'єктів показу, оскільки при цьому використовується вся наявна інфраструктура місць та інших населених пунктів. Антропогенні визначні пам'ятки, які є поза населеними пунктами, наприклад, монастирі, музеї під відкритим небом, фортеці для показу туристам включаються до лінійно-пунктових туристичних маршрутів [125].

1.2.2. Рекреаційно-туристичний потенціал території. Рекреаційно-туристичний потенціал регіону оцінюють за ресурсами, що інвентаризовані (для організованої рекреації). У регіоні є багато неінвентаризованих ресурсів, наш підхід полягає у тому, щоб показати тенденції комплексності - від природних до

природно-антропогенних, соціально-економічних і далі до дестинацій. Для регіону такий підхід правельний, ми хочемо представити весь рекреаційний комплекс, з усіма дрібними об'єктами і деталями, тобто максимальне охоплення всіх характеристик і показників.

У фізичному значенні «потенціал» – це величина, яка характеризує запас енергії тіла, що знаходиться в певній точці поля [121]. У біології «потенціал» визначається, як частка використовуваної людиною енергії спожитих ним продуктів харчування [121]. Разом з тим, розрізняють магнітний потенціал – «величина, що характеризує магнітне поле»; електричний потенціал – «скалярна величина, що характеризує енергетичні умови в електростатичному полі»; хімічний потенціал – «термодинамічна функція, що характеризує стан будь-якого компонента у фазі даного складу при певних зовнішніх умовах» [121]. Філософський сенс потенціалу – це здатність речі бути не тим, що вона є, в категорії: субстанції, якості, кількості, місця, тобто здатність здійснювати відповідно «рух» чи «процес» [87]. У суспільствознавстві потенціал виступає в якості джерел, можливостей, засобів, запасів, які можуть бути використані для вирішення будь-якого завдання, досягнення певної мети, можливості окремої особи, суспільства держави в будь-якій сфері. У тлумачному словнику під потенціалом розуміється сукупність засобів, можливостей в будь-якій сфері [130]. В свою чергу, «можливість» – це сприятлива умова, обставина, ситуація, при якій можна що-небудь зробити; внутрішні ресурси, сили, здібності [130]. При цьому «здатність» – це природна обдарованість, талановитість; вміння, а також можливість виконувати будь-які дії. Тобто між можливостями і здібностями в певному контексті не вбачається відмінностей. У тлумачному словнику С. Ожегова і Н. Шведової дається таке визначення потенціалу: «ступінь потужності в будь-якому відношенні, сукупність будь-яких засобів, можливостей» [86]. В інтерпретації Т. Храмцової «потенціал» – це не тільки і не просто кількість ресурсів, а й закладена в них можливість розвитку системи в заданому напрямку [134 с. 267]. Можливості повинні бути реалізовані. Як в механіці потенційна енергія переходить в кінетичну, так і в економіці потенціал реалізується в

результатах діяльності. Багатогранність поняття «потенціал» пояснюється різноманіттям об'єктів, до яких воно застосовується. Головне, що об'єднує різні потенціали, полягає в тому, що практично всі вони містять певну сукупність можливостей чи здібностей в тій сфері, де застосовується те чи інше визначення. Варто зазначити: в більшості визначень вказується, що вся сукупність наявних можливостей спрямована на досягнення певних цілей. Таким чином, визначення «потенціал» означає наявність у будь-кого/будь-чого прихованих можливостей, або спроможність діяти та розвиватися у певних сферах. У науковій літературі часто можна зустріти ототожнення понять «потенціал» та «ресурси». Так, наприклад, академік Л. Абалкін зазначає, що «потенціал» (економічний, підприємницький, виробничий) – це узагальнена, збірна характеристика ресурсів, прив'язана до місця та часу [1, с. 55]. В. Архангельський під потенціалом розуміє засоби, запаси, джерела, які є в наявності і можуть бути мобілізовані для досягнення певної мети або розв'язання певної проблеми, тобто сукупність реальних нагромаджених ресурсів [132]. Принциповою відмінністю між поняттями «ресурси» і «потенціал» є те, що ресурси існують незалежно від суб'єктів економічної діяльності, а потенціал окремого підприємства, суспільства в цілому невіддільний від суб'єктів діяльності. Тобто «потенціал», окрім матеріальних і нематеріальних засобів, включає здібності працівника, колективу, підприємства, суспільства в цілому до ефективного використання наявних коштів або ресурсів. У цілому пропонується підтримувати той підхід, що розмежовує поняття «туристичні ресурси» і «туристичний потенціал», та розглядати їх з позиції можливості й здібності суб'єктів туристичної діяльності використовувати ресурси в якості потенціалу. Можна зробити висновок, що формування рекреаційно-туристичного потенціалу регіону обумовлено можливістю використання рекреаційно-туристичних ресурсів в організації і розвитку рекреаційно-туристичної діяльності на певній території. Здатність суб'єктів туристичної діяльності ефективно використовувати туристичний потенціал регіону забезпечуватиме успішний розвиток як суб'єктів туристичної індустрії, так і регіону. Таким чином, можна стверджувати, що кожен регіон на основі

аналізу рекреаційно-туристичних ресурсів формує рекреаційно-туристичний потенціал, релевантний можливостям суб'єктів рекреаційно-туристичної діяльності використовувати рекреаційно-туристичні ресурси регіонів. Рекреаційно-туристичний потенціал сприяє підвищенню привабливості території для туристів, а туристичні регіони – перспективними [3, 17].

Інший радянський вчений А. Дроздов пропонує для дослідження сукупного туристично-рекреаційного потенціалу виділяти дві основні компоненти: 1) природні й культурні ландшафти; 2) засоби та умови здійснення туристично-рекреаційної діяльності [35]. Однак, на наш погляд, означена методика не розкриває в повному обсязі сутність рекреаційно – туристичного потенціалу, не враховуючи стан та рівень розвитку інфраструктури сфери туризму та рекреації, особливості економічного розвитку території, кадрове забезпечення туристично-рекреаційної сфери, соціальну складову.

Природно-ресурсна компонента – це здатність природних систем без шкоди виробляти необхідну для людини продукцію, тобто використовуватись в рекреаційно-туристичній діяльності. Історико-культурна компонента характеризує можливості для розвитку туристично-рекреаційної діяльності шляхом використання історико-культурного надбання певної території. Економічна компонента – це складова частина економічного (господарського) потенціалу території, яка характеризує здатність території продукувати та відтворювати туристично-рекреаційний продукт. До складу економічної компоненти входять: інфраструктурні елементи збалансовані з вимогами виробництва туристично-рекреаційного продукту можливості засобів розміщення, підприємств харчування, дозвілля, транспорту забезпечувати необхідні умови для здійснення туристично-рекреаційної діяльності й задоволення потреб рекреантів та туристів; фінансові елементи характеризують обсяг грошових коштів, які є в розпорядженні території для здійснення туристично-рекреаційної діяльності; інформаційні елементи – сукупність організаційно-технічних й інформаційних можливостей, що забезпечують прийняття та реалізацію управлінських рішень і впливають на характер (специфіку) виробництва й реалізації туристично-

рекреаційного продукту шляхом збору, збереження, обробки й розповсюдження інформації про наявний туристично-рекреаційний потенціал; інвестиційні елементи – сукупні можливості території з інвестування сфери туризму й рекреації; управлінські елементи – це навички й компетенції керівництва всіх рівнів управління щодо формування, організації, створення належних умов для функціонування та розвитку туристично-рекреаційної сфери. Соціальна компонента характеризує можливості території з відтворення необхідної для розвитку туристично-рекреаційної діяльності робочої сили [28, 106, 142].

Словосполучення «рекреаційно-туристичний» є найбільш довершеним тому, що дозволяє об'єднати рекреаційну діяльність, метою якої є задоволення потреб у відпочинку, і туризм, який включає в себе, окрім задоволення потреб у відпочинку, ще й професійно-ділові цілі. Ресурси, їх розмір, структура, динаміка і баланс джерел формування є важливими чинниками туристично-рекреаційного розвитку регіону. Таблиця. 1.1 підтверджує комплексний підхід до оцінки рекреаційно-туристичного потенціалу: лише одна дефініція є вузько економічною.

Багато авторів наукових праць вважають потенціал сукупністю взаємопов'язаних ресурсів, необхідних для досягнення певних цілей. За класифікацією В. Герасименко, детермінанти, що визначають туристично-рекреаційну привабливість певного регіону, охоплюють такі складові (рис. 1.2) [25].

Системний підхід у дослідженні реалізується через застосування сукупності методів, прийомів та засобів прикладного системного аналізу. Саме системний аналіз на основі врахування впливу внутрішніх та зовнішніх чинників дозволяє «охопити» об'єкт у його повноті, визначити протиріччя та проблеми функціонування системи. Під системою у загальному сенсі розуміють множину елементів з відносинами і зв'язками між ними, що утворюють певну цілісність.

Однак, системний підхід щодо аналізу туризму та його потенціалу отримав розвиток відносно недавно. Туристично-рекреаційній системі притаманні наступні властивості: соціальної спрямованості, тобто основне її завдання – забезпечення соціальної комфортності населення шляхом задоволення

туристично-рекреаційних потреб; проблемної орієнтованості, тобто туристично-рекреаційна система повинна раціонально та ефективно використовувати наявний потенціал та органічно вписуватись у коло вирішення пріоритетних напрямків розвитку регіону і держави в цілому.

Таблиця 1.1

**Тлумачення визначення «туристично-рекреаційний потенціал»
у науковій спеціалізованій літературі**

№	Визначення	Автор та джерело
1	Туристично-рекреаційний потенціал – сукупність пов’язаних з певним об’єктом (територією) природних і рукотворних тіл та явищ, а також умов, можливостей і засобів, придатних для формування туристичного продукту та здійснення відповідних турів.	Дроздов А. В. [35]
2	Туристично-рекреаційний потенціал – це сукупність туристично-рекреаційних ресурсів, їх територіальних поєднань і умов, що сприяють задоволенню потреб населення в туристичній та рекреаційній діяльності.	Шабаліна Н. В. [138, с.394]
3	Під туристично-рекреаційним потенціалом території розуміється вся сукупність природних, культурно-історичних, соціально-економічних, геополітичних та інших передумов для організації рекреаційної діяльності на певній території. Під туристично-рекреаційним потенціалом території розуміється наявність на ній певних унікальних або, принаймні, цікавих не тільки для місцевих жителів об’єктів	Ніколаєнко Т. В. [78]
4	Туристично-рекреаційним потенціалом території називають відношення між фактичною і гранично можливою чисельністю туристів, яка визначається виходячи з наявності туристично-рекреаційних ресурсів. Туристично-рекреаційний потенціал – це здатність території прийняти певну (граничну) кількість туристів (рекреантів), при якій не відбувається порушення стану природної та екологічної рівноваги	Кусков А. С., Лісікова О. В. [56, с.60], [62, с.45]
5	Туристично-рекреаційний потенціал – здатність наявних туристично-рекреаційних ресурсів регіону приносити доходи різним економічним суб’єктам у певний період часу	Козирев В. М. [49]

Продовження таблиці 1.1

6	Туристично-рекреаційний потенціал - сукупність якісних та кількісних характеристик природних, історико-культурних та інших ресурсів території, а також її туристичної інфраструктури, що впливають на розвиток туризму та рекреації.	Гуляев В. Г., Селіванов І. А. [32, с.228]
7	Сукупність взаємопов'язаних і взаємодіючих один з одним потенціалів регіону, які використовуються в туристичній діяльності, а також нових, сформованих у процесі цієї діяльності та використовуваних чинників виробництва регіону	Севастьянова С. А. [107, с. 180]
8	Туристично-рекреаційний потенціал території формують ті ресурси, які на сьогоднішній день використовуються, а також ті, які через низку об'єктивних соціально-економічних причин недоступні, але можуть бути використані за певних умов. Туристично-рекреаційний потенціал включає два поняття, які нерозривні та взаємодоповнюють одне одного: рекреаційний потенціал, як природну складову, тобто ступінь здатності території позитивно впливати на фізичний, психічний та соціально-психологічний стан людини під час відпочинку, та туристичний потенціал – культурно-історичну спадщину – як антропогенну складову, а також певні ландшафтні комплекси, де відбувається туристична діяльність, знаходяться окремі природні або антропогенні туристичні об'єкти, які відвідуються туристами, зокрема музеї, пам'ятки культури, архітектури, археології, традиції населення, народні промисли тощо.	Дутчак С.В. [36 с. 53]
9	Туристично-рекреаційний потенціал – досить ємне поняття, яке містить численні детермінанти, що визначають туристично-рекреаційну привабливість певного регіону.	Герасименко В. Г. [24,26]

Тобто, принциповим моментом у дослідженні складу сукупного туристично-рекреаційного потенціалу регіону є аналіз його як системи. Вчений І. Зорін вважає, що туристично-рекреаційна система формується на стику трьох окремих підсистем – природи, суспільства, народного господарства й містить у

собі компоненти вказаних підсистем: природні туристичні ресурси, туристи (формальна тимчасова суспільна група), туристичні засоби (матеріально-технічні, енергетичні й трудові ресурси, необхідні для обслуговування туристично-рекреаційної системи) [42,с. 52].

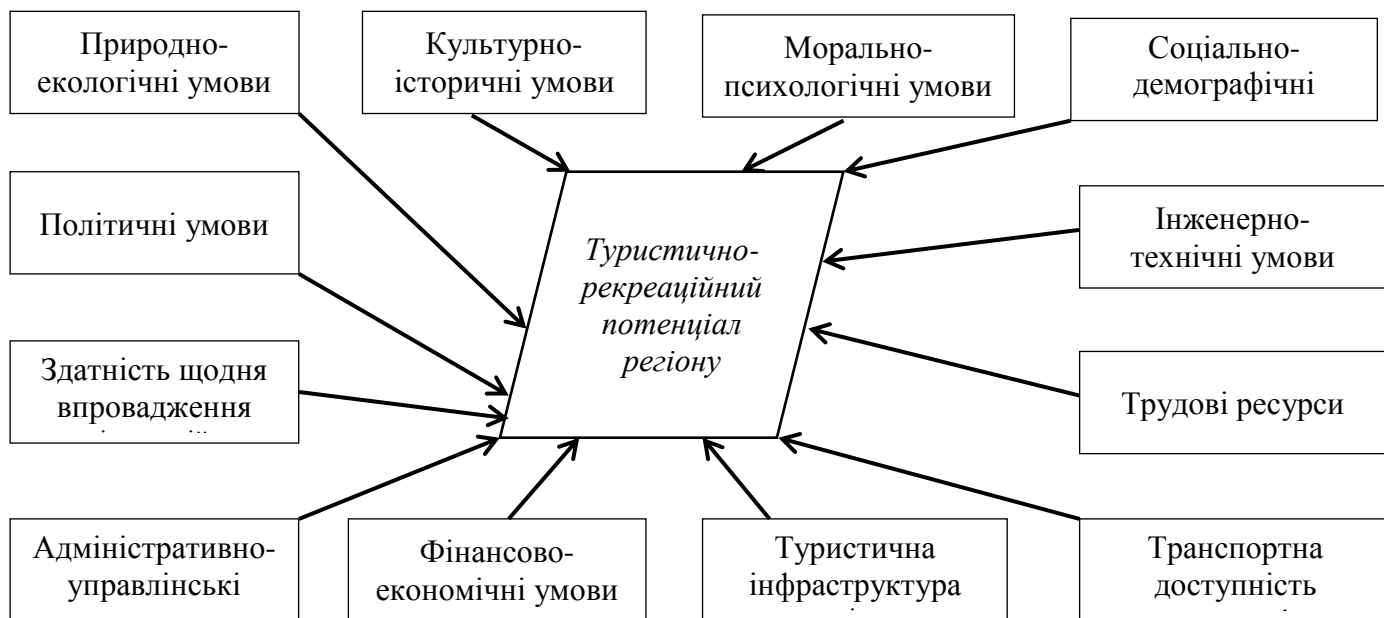

Рис 1.2. Детермінанти туристично-рекреаційного потенціалу окремої території
(складено автором за [25])

Під час моделювання розвитку туристично-рекреаційної діяльності, досліджувана система може розглядатись у вигляді двох блоків: «туристи» та «забезпечення». Блок «забезпечення» складається з наступних підсистем: підсистема атрактивного забезпечення – виступає в якості субстрату розвитку системи й являє собою сукупність властивостей природних і культурних комплексів, засобів розміщення, підприємств обслуговування та організації дозвілля; підсистема технічного обслуговування – це і споруди, і вся система життєзабезпечення, тобто те, що часто називають інфраструктурою рекреаційного району; підсистема управління – оптимізує взаємозв'язок підсистем та керує розвитком системи взагалі, використовуючи матеріальні, фінансові й організаційні механізми [108]. В цілому наявність цієї підсистеми свідчить про здатність туристично-рекреаційної системи до саморегулювання і саморозвитку.

Вона складається з певних механізмів, органів та інститутів. Саме ця підсистема забезпечує інтеграцію всіх компонентів туристично- рекреаційного потенціалу, їх узгоджену дію; підсистема забезпечення трудовими ресурсами забезпечує на професійному рівні ефективність та якість оздоровлення й відпочинку.

Незаперечним є той факт, що основою рекреаційно-туристичного потенціалу є рекреаційно-туристичні ресурси. Рекреаційно-туристичні ресурси – це сукупність природних і антропогенних ресурсів відповідної території, які задовольняють різноманітні потреби туриста й можуть використовуватись з метою відпочинку, туризму та оздоровлення. Завдяки наявності на певній території бальнеогрязевих джерел, історико-культурних пам'яток, сприятливих кліматичних умов, мальовничих ландшафтів може розвиватись туристично-рекреаційна діяльність. Наявність тільки ресурсної компоненти вже забезпечує мінімальний рівень розвитку туристично-рекреаційної сфери. Це пояснюється тим, що людині для відтворення витраченої за час трудової діяльності енергії достатньо змінити традиційне оточення, виїхати за межі постійного місця проживання, навіть за умови відсутності комфортабельних засобів розміщення та якісної туристичної інфраструктури [43].

Обрана система окремих показників повинна вирішувати завдання, пов'язані з підвищенням ефективності використання рекреаційно-туристичного потенціалу регіону, плануванням подальшого розвитку сфери туризму й рекреації, прийняттям управлінських рішень щодо доцільності подальшого використання території з туристично-рекреаційною метою. Таким чином, показниками для оцінки компоненти туристично-рекреаційного потенціалу «природні ресурси» є: потенціал природних ресурсів за окремими категоріями; ступінь освоєння природних туристичних ресурсів; рекреаційна місткість території; норми припустимого рекреаційного навантаження на території; стійкість природних комплексів до рекреаційного навантаження.

Для компоненти «історико-культурна спадщина» виділяють наступні показники: насиченість території історико-культурними пам'ятками; рівень значущості історико-культурних пам'яток (світове, національне, державне

надбання); кількість необхідного та достатнього часу для огляду цінностей розраховується з метою порівняння різних територій для розвитку історико-культурного туризму; історична, культурна, інша цінність пам'яток; сучасний стан та рівень збереженості історико-культурних ресурсів. Виділимо основні показники для оцінки всіх елементів економічної компоненти туристично-рекреаційного потенціалу. Для елемента «інфраструктура» існують такі показники: забезпеченість території засобами розміщення для різних категорій туристів та рекреантів; кількість місць у засобах розміщення; коефіцієнт завантаження засобів розміщення; прибуток із розрахунку на 1 місце у закладах розміщення; кількість працівників означеної галузі; середня площа засобів розміщення в розрахунку на 1 місце, м²; кількість підприємств ресторанного господарства; кількість посадочних місць у підприємствах ресторанного господарства в розрахунку на тисячу жителів регіону; товарообіг підприємств ресторанного господарства. Для елемента «інформація» можна виділити такі показники: кількість засобів масової інформації в регіоні; законодавча база щодо питань розвитку та використання засобів масової інформації; рівень розвитку засобів масової інформації, інформаційних систем та технологій; технологічні можливості використання інформаційних систем та технологій суб'єктами туристично-рекреаційної діяльності; наявність спеціалізованих інформаційних продуктів для туристично-рекреаційної сфери.

Для елемента «фінанси»: державні дотації у сферу туризму та рекреації; кошти споживачів, сплачені за туристично-рекреаційні послуги; кошти суб'єктів господарювання, спрямовані на розробку й впровадження нових технологій використання туристичних ресурсів; фінансування заходів, спрямованих на підвищення рівня обслуговування туристів та якості послуг, що надаються [30, 38, 68].

Для елемента «інвестиції»: обсяг внутрішніх та іноземних інвестицій у туристично-рекреаційну сферу; обсяг реальних та портфельних інвестицій у туристично-рекреаційну сферу; кількість укладених договорів з інвесторами; кошти інвесторів, спрямовані на будівництво, реконструкцію й модернізацію

туристично-рекреаційних підприємств; кошти інвесторів, спрямовані на створення або розвиток підприємств туристично-рекреаційної інфраструктури; кількість новоутворених підприємств завдяки інвестиційній діяльності. Для елемента «управління» аналізують: нормативно-правові акти, що регулюють діяльність туристично-рекреаційної сфери; показники ефективності управлінської праці; коефіцієнт оперативності роботи апарату управління; надійність системи управління; стабільність системи управління.

З метою проведення оцінки соціальної компоненти туристично-рекреаційного потенціалу пропонується використовувати наступні показники: кількість працівників туристично-рекреаційної сфери; кількість навчальних закладів усіх видів, які здійснюють підготовку спеціалістів туристичного профілю; ліцензійний обсяг навчальних закладів усіх видів для підготовки спеціалістів туристичного профілю.

1.3. Територіальна організація рекреаційно-туристичної діяльності

У суспільно-географічних дослідженнях рекреації важливе місце займає територіальна організація. Туристично-рекреаційний комплекс ув'язує зосередження рекреаційних підприємств безпосередньо з природними, соціально-економічними, історико-географічними та екологічними умовами та ресурсами території. Найважливішу роль у формуванні територіальної організації відіграють населені пункти, що є центрами рекреаційної діяльності. Під функціонально-територіальною структурою ми розуміємо форми територіального зосередження підприємств туристсько-рекреаційної індустрії, що склалися в результаті локалізації відповідних природних та соціально-економічних умов та ресурсів, здатних виконувати рекреаційні функції. Зокрема, О. Любіцева виділяє для туризму елементи територіальної організації споживача і елементи територіальної організації виробника (пункт, центр, вузол), а для надання курортних послуг – курорт, курортна місцевість, курортний район, курортна зона [61, 64, 65]. Такої ж думки дотримується В. Стафійчук [116]. На основі поєднання

функціонально-галузевого та функціонально-територіального підходів, він виділив такі таксономічні ранги рекреаційних територій: рекреаційний пункт, рекреаційний центр, рекреаційний підрайон, рекреаційний район, рекреаційний регіон. Дещо іншим є підхід до виділення структури рекреаційного комплексу О. Топчієва, він виділяє такі підкомплекси: курортно-оздоровчий, пізнавально-діловий, спортивний, екологічний, релігійний, розважальний (на основі поєднання видів рекреаційної діяльності населення і господарств). А поєднання окремих видів рекреаційного обслуговування і супутніх послуг дозволило йому виділити рекреаційні цикли: історико- етнографічний туризм, історико-культурний туризм, науковий туризм, діловий туризм, торговий туризм, ландшафтно-екологічний туризм, релігійний туризм, гостьовий туризм, розважальний туризм [121, с.427].
Всі підкомплекси і цикли мають відповідні форми територіальної організації.

Як зазначає Б. Пушкар, будь-яка діяльність, в тому числі й рекреаційна, здійснюється на певній території [101]. Тому важливо виділити елементи територіальної структури рекреаційного комплексу. Рекреаційний пункт – це населений пункт, в якому знаходяться рекреаційні заклади (будинки відпочинку, кемпінги), що здійснюють елементарну рекреаційну функцію.

Рекреаційний центр характеризується наявністю населеного пункту, в якому сконцентровано два і більше туристсько-рекреаційних підприємства диференційованого попиту, між якими існують тісні зв'язки. Рекреаційний підрайон – це зосередження в межах одного або декількох адміністративних районів, туристсько-рекреаційних пунктів, центрів. Рекреаційний район – це зосередження на конкретній території різноманітних пунктів, центрів, вузлів, підрайонів, які характеризуються своєю спеціалізацією, що базується на місцевих природних, соціально-економічних умовах та ресурсах. Рекреаційний регіон – це поєднання на території різних видів рекреаційної діяльності (рекреаційні райони, пункти, центри). Як правило, туристсько-рекреаційний регіон займає обширну територію, яка включає декілька адміністративних областей. Всі виділені елементи територіальної структури рекреаційного комплексу за своєю спеціалізацією і мотивацією турпродукту можна поділити на спеціалізовані та

інтегральні. Спеціалізовані елементи територіальної структури – це рекреаційні підприємства, які надають певний вид рекреаційних послуг (наприклад, лікування певних хвороб, гірськолижний туризм, спелеологічний туризм та ін.). До спеціалізованих елементів слід відносити спеціалізований центр, спеціалізований мікрорайон. До інтегральних елементів відносяться багатoproфільний центр, підрайон, район. У науковій літературі в більшості випадків ототожнюються елементи територіальної структури рекреаційного комплексу з одиницями рекреаційного районування. На наш погляд, це не правомірно, оскільки їм властиві різні принципи і підходи. В основі територіальної структури рекреаційного комплексу, як було зазначено, лежать різні форми територіального зосередження рекреаційної діяльності, а в основі рекреаційного районування – різні рівні територіального поділу праці. Вони базуються на спеціалізації різних послуг і взаємозв'язках між рекреаційними районами.

Організаційно-управлінська структура пов'язує всі структури рекреаційного комплексу в єдине ціле. За останні роки багато зроблено в удосконаленні організаційної структури рекреаційного комплексу. На рівні держави створено комітет з організації туризму, який має свої підрозділи в обласних адміністраціях. Відповідні організаційні структури мають районні адміністрації та місцеві органи самоврядування. Вони координують та організовують туристсько-організаційну роботу на відповідних територіях. В зв'язку з трансформаційними процесами в суспільному житті відповідні зміни відбулися і в рекреаційно-туристській діяльності. У кожному регіоні організовано діяльність приватних, комерційних та державних туристсько-рекреаційних установ. Приватні організації туризму функціонують на основі ліцензії і діють за нормами державної туристської політики, яка здійснюється туроператорами і турагенціями. Вони здійснюють реалізацію туристського продукту через туристські тури як в межах регіону та держави, так і на міжнародному рівні.

Управління рекреаційно-туристським комплексом регіону здійснюється відповідною формою державного управління, а управління рекреаційно-туристською індустрією займаються туристичні оператори і туристичні агенти.

Туристичні оператори як правило мають всі елементи туристської індустрії і сприяють ефективному використанню всіх її складових. Туристичні агенції деякі складові використовують за договорами, наприклад транспорт, готелі та ін. Як правило, в Україні і її регіонах функціонують малі і середні рекреаційні підприємства. Управлінські органи рекреаційним господарством здійснюють свої компетенції у розрізі одиниць адміністративного устрою, передусім областей. Тому в сучасній українській науці все більше досліджень здійснюється в межах цих територій (Г. Круль, В. Іванунік, В. Павлов, І. Смаль, О. Стецюк, Г. Чернова та ін.). Рекреаційний комплекс обласного рівня розглядають як складне утворення, яке формується і функціонує за наявності певної кількості елементів (рекреантів, рекреаційних ресурсів, обслуговуючого персоналу, закладів інфраструктури та управління), пов'язаних прямими і зворотними зв'язками, структура і інтенсивність яких формуються під впливом попиту та стану суспільно-господарських територіальних комплексів [101, 120].

Такий комплекс є складовою частиною рекреаційних комплексів держави і рекреаційного району. Він формується на основі рекреаційно-ресурсного потенціалу території області, під впливом рекреаційних потреб як її жителів, так і рекреантів з інших регіонів країни чи навіть з інших країн. Він тісно пов'язаний з іншими рекреаційними комплексами системою взаємозв'язків, рекреанти із однієї області можуть отримувати певні послуги з туризму, відпочинку чи оздоровлення в інших областях і навпаки. Такі комплекси є відкритими, динамічними. Для них характерними є відношення координації, субординації, єдності і тотожності, ці відношення щодо систем взагалі розкриває В. Афанасьєв [2]. Функціонально різноманітні компоненти обласного рекреаційного комплексу (рекреаційні ресурси, заклади рекреаційної інфраструктури) об'єднуються за допомогою таких системоутворюючих відношень (за М. Шаригінім): 1) належність до одного географічного простору; 2) наявність внутрішніх взаємозв'язків (матеріальних, енергетичних, інформаційних); 3) економічна і соціальна ефективність спільного функціонування; 4) керованість з одного центру [141]. Щодо останнього, то такої керованості ще немає, але вона може бути досягнута в процесі функціонування

комплексу, при досягненні функціонального взаємозв'язку всіх підсистем рекреаційного господарства для надання послуг відпочинку і оздоровлення населення. У такому випадку рекреаційний комплекс виступить як територіальна рекреаційна система (TRC) – найдосконаліша форма територіальної організації рекреаційної діяльності, «еталон для формування найбільш ефективних комплексів рекреаційного господарства» [141, с. 82].

Взаємозв'язки між різними складовими характеризують функціональні особливості кожного компонента рекреаційного господарства, починаючи від ресурсів території, включаючи стадії використання турпродукту, аж до завершення туристського туру. Таке утворення в науковій літературі називають циклом, а в даному випадку ми називаємо його рекреаційним циклом. Він використовується не тільки як метод аналізу повноти галузевої структури, але і як форма територіальної організації рекреаційного господарства. Найважливіше значення в суспільно-географічних дослідженнях має виявлення і аналіз територіальної організації, яку деякі вчені (М. Пістун, М. Паламарчук, О. Шаблій, О. Топчієв та інші) називають функціонально-територіальною структурою [88, 120, 140]. Вона показує найбільш істотні зв'язки між рекреаційною діяльністю і територією. Для її вивчення картографічним методом встановлюються елементи територіальної структури. На наступному етапі розкриття поставленої проблеми аналізуються чинники, які впливають на формування і функціонування рекреаційного господарства і його структуру. До таких чинників відносяться природні, соціально-економічні, історико-географічні, еколого-географічні та інші ознаки, які характерні для території дослідження. Важливо виявити вплив чинників, які безпосередньо впливають на формування рекреаційного господарства і участь його у територіальному поділі рекреаційної діяльності. На основі порівняльного, географічного, статистичного та інших методів встановлюється вплив цих чинників на структуру господарства, особливості розвитку його галузей.

У нашій дисертаційній роботі ТО рекреаційного господарства – одна з головних розробок. Як засвідчує огляд літератури, що цим займалися і до нас, але

у наших попередників розробки є фрагментарні, неповні, різнорівневі, не узгоджені; обміль регіональних розробок і крупних масштабів; лідерство ТО займає туризм, а ТО рекреації значно відстає; традиційна орієнтація наголошена, посилена на організовану РТД, не зачіпають ТО короткочасної і побутової рекреації, ми ж навпаки в своїй роботі акцентуємо увагу на короткочасову та поботову рекреації.

1.4. Концепція дестинацій

Сучасні підходи рекреаційної географії пов'язані з появою нового поняття «дестинації» і на його основі сформувалась географічна концепція оцінки рекреаційно-туристичних ресурсів – *концепція дестинацій*. Її розробник Н. Лейпер визначив об'єкт рекреації як транзитний район, куди спрямовуються туристичні потоки, і як сукупність об'єктів показу для туристів та екскурсантів [159]. На даний час дестинацію розглядають як головну складову рекреаційно-туристичних ресурсів і як вузлову ланку туристичного продукту (Дж. Суорбрик та ін.) [159]. Поняття «дестинації» крім туристичних ресурсів включає також туристичну інфраструктуру, туристичні підприємства і організації, підприємства – партнери з обслуговування туристів, соціально-економічне середовище території, що приймає туристів, місцеве населення з його менталітетом і традиціями. У такому розумінні дестинації відповідають поняттю туристичний район.

За сучасними поглядами рекреаційно-туристичні ресурси розглядають більш комплексно, на рівні рекреаційно-туристичних регіонів. Дестинаціями називають території, що привертають туристів і рекреантів разом з рекреаційними ресурсами, туристичною інфраструктурою, туристичними об'єктами і послугами, що входять до складу туристичних продуктів [122].

Термін « дестинація» введений і розроблений Н. Лейпером протягом 1970-80-х років і швидко набув статусу базового поняття туризму. За визначенням Всесвітньої туристичної організації, дестинація – фізичний простір, у якому

відвідувач-турист проводить час (мінімально – з однією ночівлею) [159]. Дестинація включає туристичні продукти-послуги та аттракції, а також туристичні ресурси (у розрахунку від одного дня мандрівки). Цей простір має фізичні та адміністративні межі, що визначають спосіб управління ними, образи та перцепції, які формують його аттрактивність та конкурентноспроможність.

У туристичному термінологічному словнику дестинації визначаються як країни, регіони, міста, що привертають туристів, виступають головними осередками локалізації туристичної діяльності, потоків туристів та їх витрат [130, с. 143]. Це місця максимальної концентрації туристичних пам'яток та засобів туристичної готовності. Т. Ткаченко визначає дестинацію як об'єкт – міст, регіон, район, місцевість, місце, заклад, що має рекреаційні-туристично ресурси – унікальні чи спецефічні, притягальні для туристів, доступні завдяки необхідній інфраструктурі (зручності, послуги) [119]. Доведені до споживача у вигляді сформованого і підготовленого на продаж сучасними засобами маркетингових комунікацій (логотип, торгова марка та ін.) туристичного продукту.

Сучасні дослідники розуміють дестинації найбільш географічно й широко за таким складом: 1) туристичні ресурси; 2) туристична інфраструктура; 3) туристичні підприємства і організації; 4) супутні підприємства з обслуговування туристів; 5) соціально-економічне середовище; 6) місцеве населення з його менталітетом [122].

В своїй дисертаційній роботі ми розглядаємо концепцію дестинацій на регіональному рівні, що дає змогу нам представити ТО РТД як впорядковану ієрархічну систему на всіх рівнях від локального, мікро-, мезо-, до макрорегіонального, тобто до регіонального рекреаційно-туристичного комплексу в цілому та визначити перспективні зони рекреаційно-туристичного розвитку.

1.5. Концепція міжгалузевого рекреаційного комплексу

Україна відходить від галузевого принципу управління і впроваджує функціонально-галузевий менеджмент, тобто управління за міжгалузевими комплексами. У другій половині ХХ століття в суспільній географії поряд із галузевою класифікацією господарства вже розглядали його структуру за так званими міжгалузевими комплексами.

Міжгалузевий комплекс (МГК) – це сукупність галузей і виробництв, що об'єднані народногосподарським завданням (виконують одну народногосподарську функцію), тісно взаємопов'язані та взаємозумовлені у своєму розвитку і потребують єдиного - цільового й комплексного, планування та управління [121]. Рекреаційна діяльність дуже складна і багатогранна, із розвитком суспільства вона постійно розширюється та набуває нових форм, формуючи міжгалузевий комплекс. Під рекреаційним комплексом розуміють «сукупність галузей і видів економічної діяльності, які забезпечують рекреаційними послугами населення країни, регіону, міста та створюють необхідні передумови для нормального функціонування рекреаційно-туристичного господарства» [121]. Він є формою територіальної організації рекреаційної діяльності, яка означає, за визначенням О.І.Шаблія, взаєморозташування (взаєморозміщення) об'єктів у двовимірному просторі, наявність просторових зв'язків між розташованими у межах земної поверхні об'єктами, існування територіальних утворень (формувань, поєднань, систем, структур) [139].

Розвиток такого комплексу складається на певній території і у тісному зв'язку з іншими складовими територіального соціально-економічного комплексу, що являє собою «виокремлену на основі суспільно-географічних зв'язків територіальну і комплекснопропорційну структуру матеріально-речовинних і духовних компонентів діяльності людини» [139].

Процес формування міжгалузевих комплексів – це об'єктивна закономірність розвитку продуктивних сил. Прогресивне поглиблення суспільного і територіального поділу праці супроводжується відповідним посиленням інтеграційних тенденцій. Об'єктивно формуються порівняно

відособлені групи галузей і виробництв з найбільш тісними економічними і виробничими зв'язками, які великою мірою взаємопов'язані та взаємозалежні у своєму розвитку. Таким чином, міжгалузевий комплекс – це сукупність видів діяльності, здійснюваних на певній території і об'єднаних у певну групу (систему) з тісними виробничими, комерційними та іншими зв'язками.

«Революція послуг», що відбулась в останній третині минулого століття, і бурхливий розвиток туризму спричинили підвищену увагу до рекреаційно-туристичної діяльності та її поглиблену теоретико – методологічну розробку. Ситуація ускладнюється міждисциплінарним характером цього наукового напрямку і зростаючою конкуренцією різних наук у його розробленні. Цільова настанова даної роботи – показати географічні засади рекреаційно-туристичної діяльності, розкрити потужний потенціал суспільної географії у формуванні теорії та методичних засобів дослідження рекреації і туризму.

Дослідники знову й знов наголошують унікальність туризму щодо масштабів і темпів його поширення, а також за його міждисциплінарною багатогранністю та предметною складністю. Туризм розглядають, як *соціально-економічний феномен* [121], що у другій половині ХХ ст. породив туристичну революцію, співставну за цивілізаційними наслідками з революцією індустріальною. І у такому контексті його потрібно розглядати як один з чинників і етапів цивілізаційного поступу людства. У сфері туризму пов'язані інтереси економіки і культури, краєзнавства і країнознавства, природознавства і історії, етнографії, культури і спорту, міжнародних відносин і зв'язків. Туризм поєднує тенденції глобалізації та етнонаціональної самоідентифікації. Туристична діяльність всебічно пов'язує сфери матеріального виробництва, обміну, обслуговування, дозвілля і надає рис завершеності господарським комплексам усіх рівнів. Туризм розглядають як одну з пріоритетних галузей економіки і як один з найбільш динамічних видів бізнесу. Чи не найбільш складною у наш час є проблема формування і впорядкування концептуально-понятійного апарату рекреаційно-туристичної діяльності.

Туристичну діяльність розглядають як *галузь господарства* чи *вид економічної діяльності*. Сучасний туризм має всі необхідні ознаки галузі економіки, серед яких: запити суспільства на туристичне обслуговування; виробництво специфічної продукції – турів, туристичного продукту; наявність виробників туристичних послуг і товарів та їх споживачів – туристів; використання особливих ресурсів – дестинацій, технологій та організаційно-економічних форм; масовий розвиток підприємництва; одержання прибутку – ознака економічної діяльності [121]. Цей підхід сповідують всі економічні науки, частково – управлінці. Але переважно більшість дослідників підкреслює дуже обмежений характер визначення туризму як галузі господарства.

Покажемо деякі методологічні колізії такого підходу. Туристичну діяльність представляють як *економічну систему*, що здійснює виробництво та обмін туристичними послугами і товарами. Сукупність підприємств і організацій сфери послуг і сфери матеріального виробництва, що забезпечують виробництво та розподіл туристичних продуктів і товарів, освоєння та експлуатацію туристичних ресурсів, формування інфраструктурної матеріально-технічної бази туризму, називають *туристичною індустрією*. Підкреслимо, у цій системі не позначені туристи: вони обов'язково повинні бути, але поза економічною системою.

У сучасних умовах рекреаційно-туристичну діяльність розглядають як *ринок послуг*, на якому туроператори та інші суб'єкти формують рекреаційний продукт і реалізують його споживачам - рекреантам і туристам. За економічними трактовками, подорож – туристичний продукт, що купується туристами, а за ознаками об'єкт - суб'єктних відношень у сфері послуг подорож – це специфічна діяльність самих туристів.

У деяких країнах туризм як вид економічної діяльності одержав офіційне визначення: туристична діяльність – це туроператорська та турагентська діяльність, а також інша діяльність з організації мандрівок [121]. Така дефініція не включає самих туристів і порушує логічний зміст «діяльності», яка обов'язково

пов'язує суб'єкт діяльності (туристів) з об'єктами (туристичне середовище – дестинації).

Поширений розгляд рекреаційно-туристичної діяльності як *соціальної системи*, для якого складною методологічною проблемою лишаються суб'єкт-об'єктні відношення. Розгляд туризму як галузі господарства спирається на поняття економічної системи, в якій туристичні підприємства (туроператори) – суб'єкт туристичної діяльності, а туристи, споживачі туристичного продукту – її об'єкт. У той же час представлення рекреаційно-туристичної діяльності як соціальної системи розглядає туристів як суб'єкт системи, а всі інші складові – як її об'єкт. Зауважимо, що за визначенням Всесвітової туристичної організації (ВТО), суб'єктами туристичної діяльності є туроператори, турагенти, екскурсоводи, а також заклади туристичного обслуговування [18]. І тут парадоксальна ситуація: туристична діяльність без туристів, туризм – без замовників і споживачів туристичних послуг. Зрозуміло, що всі ці розробки і дефініції вже потребують подальших уточнень і нових підходів.

У Міністерстві економічного розвитку і торгівлі України по туризму і курортам розрізняють галузі туристичні та галузі рекреаційні [73]. До складу *туристичних галузей (видів діяльності)* віднесені туристичні агенції та оператори, екскурсійні бюро, об'єкти туристично – екскурсійного показу, об'єкти і заклади організаційно – ділового призначення, колективні засоби розміщення, що охоплюють готелі, хостели, мотелі, кемпінги, туристичні бази і табори, гуртожитки. *Рекреаційні галузі (види діяльності)* представлені колективними засобами відпочинку – будинками і базами відпочинку, пансіонатами, а також колективними засобами оздоровлення та лікування – санаторіями, санаторіями-профілакторіями, пансіонатами з лікуванням, дитячими закладами цілорічної дії, дитячими центрами, оздоровчими закладами короткочасного (1-2 дні) перебування, бальнеологічними лікарнями.

Рекреаційно-туристична діяльність не має чіткої прив'язки до сучасної систематики видів економічної діяльності (КВЕД - 2012). Найбільшою мірою вона позначена у секціях N, I та R. У складі *секції N* – діяльність у сфері

адміністративного та допоміжного обслуговування, окремо виділена *група 79.1* - діяльність туристичних агентств і туристичних операторів. *Секція R* - мистецтво, спорт, розваги та відпочинок, на рівні *груп* включає: 1) функціонування музеїв (91.02); 2) діяльність та використання пам'яток історії, будівель та інших пам'яток культури (91.03); 3) функціонування ботанічних садів, зоопарків і природних заповідників (91.04). Окремими *розділами* позначені організування азартних ігор (92) та діяльність у сфері спорту, організування відпочинку і розваг (93). До *секції I*-тимчасове розміщування й організація харчування, віднесені два *розділи*, що мають безпосереднє відношення до РТД: 1) тимчасове розміщення (55); 2) діяльність із забезпечення стравами та напоями. Обов'язковою складовою РТД виступають також види економічної діяльності *секції H* - транспорт, складське господарство, поштова і кур'єрська діяльність. А в цілому безпосередньо та опосереднено РТД має відношення до кількох десятків видів економічної діяльності на рівні розділів і кількох сот на рівні груп і класів [47].

Свого часу (1993 р) статистична комісія ООН прийняла тимчасову класифікацію видів туристичної діяльності (1993 р.) – «стандартну міжнародну класифікацію видів діяльності у сфері туризму» – СМКДТ (англ. SICSTA – Standazel International Classification of Jouzisin Activites). До сфери туристичних послуг віднесені 74 спеціалізованих види (підкласи) економічної діяльності, а також 110 видів, які частково пов'язані з туризмом. Як бачимо, численні види економічної діяльності або безпосередньо включені до складу туристичних послуг, або ж здатні частково здійснювати туристичні функції. Постає проблема визначення меж туризму: де починається і де завершується туристична діяльність? Така ж ситуація характерна і для рекреаційно-туристичної діяльності в цілому [47].

Як бачимо, новітня класифікація видів економічної діяльності, яка доповнює і частково замінює традиційну галузеву систематику, неспроможна однозначно визначити місце рекреації та туризму як виду економічної діяльності. Як і в галузевій класифікації, рекреаційно-туристична діяльність охоплює велику множину класифікаційних одиниць.

За третім напрямком рекреаційно-туристичну діяльність розглядають як *соціальну систему* [123], у якій розрізняють дві підсистеми: 1) суб'єкт туризму – туристи, що споживають туристичні послуги і товари; 2) об'єкт туризму – туристичний регіон і об'єкти показу, а також туристичні організації та підприємства. Фахівці туризму стверджують, що саме переміщення туристів формує системоутворюючі зв'язки у туристичній діяльності. Про методологічні труднощі такого підходу говорить та обставина, що суб'єктами туристичної діяльності, за визначенням ВТО, є туроператори, турагенти та екскурсанти, а також заклади туристичного обслуговування і тільки [18]. Але у туристичній діяльності обов'язково беруть участь і самі туристи споживачі туристичних послуг. Відтак, суб'єктами ринкових відносин у туристичній діяльності реально виступають:

- організатори та продавці туристичних послуг (туроператори, турагенти);
- контрагенти - виконавці послуг (компанії перевізники, готелі, ресторани, екскурсійні бюро);
- туристи - покупці та споживачі турпродукту, а також окремих послуг.

Розгляд РТД як економічних та соціально-економічних систем представляє лише окремі її аспекти, до того ж достатньо обмежені. Набувають поширення підходи, за якими розглядають переважно позаекономічні функції РТД. Чимало дослідників представляють туризм як відокремлену систему, що складається з людей, які подорожують. На думку французького філософа Г.Марселя, саме турист є центральним об'єктом туризмології на противагу економічному чи «індустріальному» підходам: турист – «*homoviator*», людина - мандрівник, блукач [121].

Н.Лейпер характеризує туризм як «просторову різнопланову людську діяльність» і наголошує «діяльнісний принцип» як основний у теорії туризму. Він визначає туризм як цілісну систему, що поєднує туристів, туристичні дестинації – об'єкти, міста, регіони та туристичну індустрію [159]. Такий підхід до визначення предметної області РТД називаємо *діяльнісним* (за Н. Лейпером) і позначаємо як четвертий напрям її розроблення. Американські дослідники Д. Мак Кеннел та

Н.Габури доходять своєрідного географічного узагальнення: туризм формує новий тип простору: відбувається свячене таїнство переходу від повсякденності до свят [124]. Американський географ О.Тоффлер наслідки бурхливого зростання туризму формулює так: ми є свідками руйнування значення місця у людському житті [123].

П'ятий напрям предметного представлення РТД розглядає рекреаційно-туристичну діяльність комплексно як складну соціально-економічну систему, що інтегрує масову організовану рекреацію (лікувальну, оздоровчу, спортивну, пізнавальну, розважальну), туризм, а також неупорядковану рекреацію (самодіяльні рекреація та туризм). Такий підхід характеризує рекреаційно-туристичну діяльність регіону чи країни як *міжгалузевий комплекс* [120, 121]. Ним користуються географи, спеціалісти з регіональної економіки, економісти. Поняття «міжгалузевий комплекс» розроблене переважно для сфери матеріального виробництва. Його використання для вивчення РТД орієнтоване більшою мірою на сферу послуг і види діяльності населення, що виходять за межі офіційних класифікацій і рубрикацій. До того ж і тут позначена особлива роль населення, яка є обов'язковою складовою рекреаційно-туристичної діяльності і являє собою її своєрідний «людський ресурс».

Міжгалузевий комплекс РТД – це сукупність різних видів діяльності населення – економічних і позаекономічних, а також форм дозвілля, які забезпечують потреби населення регіону (країни) у послугах відпочинку, оздоровлення, лікування та туризму, а також супутніми соціальними послугами та рекреаційно-туристичною інфраструктурою. Географічною основою формування регіональних міжгалузевих комплексів РТД слугують *рекреаційно-туристичні ресурси – дестинації*, що визначають спеціалізацію регіону за видами РТД. Залежно від рівня розвитку РТД у регіоні можуть формуватися органи управління рекреаційно-туристичної діяльності.

Географи інтенсивно розробляють засади *рекреаційного природокористування*. Проведена значна робота з інвентаризації та попередньої оцінки рекреаційно-туристичних ресурсів України та її регіонів. На порядку

денному розробленню географічних кадастрів рекреаційно-туристичних ресурсів на регіональному і національному рівнях. Розробляється територіальна систематика *рекреаційного потенціалу*, безпосередньо пов'язана з територіальною організацією РТД, про що далі. У розроблені предметної області РТД посилюється її ресурсна орієнтація. Туризм розглядають як ресурсну галузь: споживча вартість туристичного продукту залежить від якості рекреаційних ресурсів, на оцінку яких поширюють рентний підхід. Введено поняття ренти *рекреаційного ресурсу* (Дж. Краптон, США) як різниці між доходом від використання наявного ресурсу, та його мінімальним (за використанням) значенням. Цей підхід необхідно покласти основу кадастрової оцінки рекреаційно-туристичних ресурсів.

Введено і розроблене нове поняття – «дестинації», і на його основі сформувалась географічна концепція оцінки туристичних ресурсів – *концепція дестинацій*. Її розробник Н. Лейпер туристичну дестинацію визначав як транзитний район, куди спрямовуються туристичні потоки, і як сукупність об'єктів показу для туристів і екскурсантів [159, с.65]. На даний час дестинацію розглядають як головну складову інтегрованої оцінки рекреаційно-туристичних ресурсів, як вузлову ланку туристичного продукту. Поняття «дестинації» крім туристичних ресурсів включає також туристичну інфраструктуру, туристичні підприємства і організації, підприємства –партнери з обслуговування туристів, соціально-економічне середовище території, що приймає туристів, місцеве населення з його менталітетом і традиціями. У такому розумінні дестинації відповідають поняттю туристичний район.

За сучасними поглядами рекреаційно-туристичні ресурси розглядають більш узагальнено, на рівні рекреаційно-туристичних регіонів. Дестинаціями називають території, що привертають туристів і рекреантів разом з рекреаційними ресурсами, туристичною інфраструктурою, туристичними об'єктами і послугами, що входять до складу туристичних продуктів. У «туристичному словнику» (2003 р.) дестинації – це країни, регіони, міста, що привертають туристів, виступають головними осередками локалізації туристичної діяльності, потоків

туристів та їх витрат [121]. Це місця максимальної концентрації туристичних пам'яток та засобів туристичної діяльності. Т. Ткаченко визначає дестинацію як об'єкт – місто, регіон, район, місцевість, місце, заклад, що має туристично-рекреаційні ресурси – унікальні чи спецефічні, притягальні для туристів, доступні завдяки необхідній інфраструктурі (зручності, послуги), доведені до споживача у вигляді сформованого і підготовленого на продаж сучасними засобами маркетингових комунікацій (логотип, торгова марка та ін.) туристичного продукту [119].

Сучасні дослідники розуміють дестинації найбільш географічно й широко за таким складом: 1) туристичні ресурси; 2) туристична інфраструктура; 3) туристичні підприємства і організації; 4) супутні підприємства з обслуговування туристів; 5) соціально-економічне середовище; 6) місцеве населення з його менталітетом. Суто географічними залишаються питання *територіальної організації РТД*. Географи розробили базову *концепцію територіальних рекреаційних систем – ТРС* (В. Преображенський та ін.), яка в нових умовах потребує подальшого розвитку [97]. Зокрема, до традиційних складових ТРС (рекреанти, рекреаційні ресурси, обслуговуючий персонал, рекреаційна інфраструктура) слід додати сучасне поняття дестинацій – рекреаційно-туристичних об'єктів і територій, а також сучасні структури з виробництва і реалізації рекреаційно-туристичних продуктів, маркетингу та менеджменту [97].

Необхідно посилити розроблення форм територіальної організації РТД на різних рівнях. Можна сподіватись, що на локальному та регіональному рівнях вузловою ланкою РТД слугуватимуть дестинації – локальні і регіональні зосередження рекреаційно-туристичних ресурсів, що мають відповідну інфраструктуру. На глобальному (міжнародному) рівні РТД зберігає мереживну форму територіальної організації, вузлами якої є світові центри і райони туризму, а також головні райони формування туристичних потоків. Глобальну і макрорегіональну мережу міжнародних туристичних маршрутів формують потоки туристів, і світова туристична мережа певною мірою стабільна щодо свої конфігурації оскільки світові і регіональні центри і райони туризму зберігають

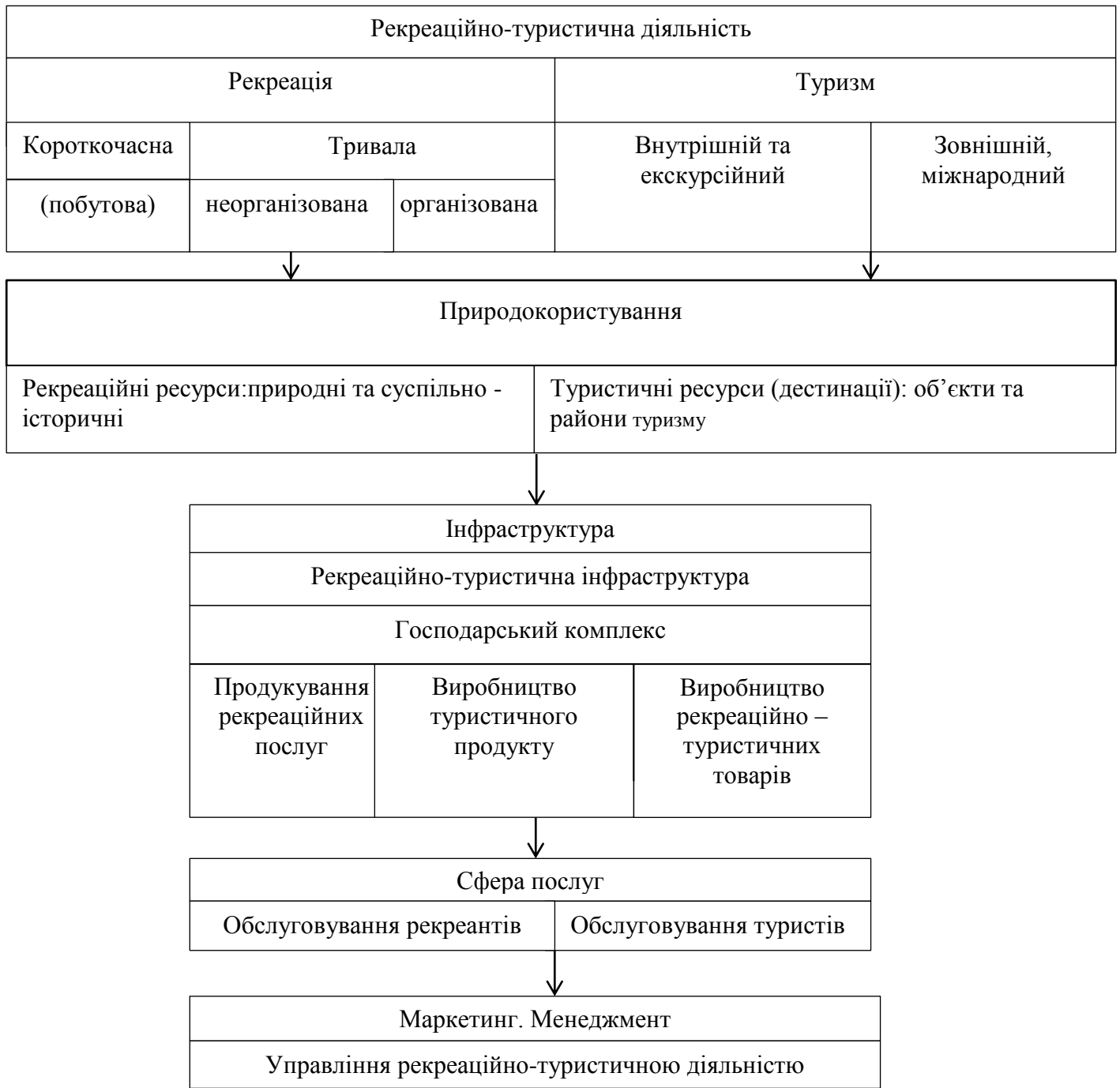

Рис. 1.3. Міжгалузевий рекреаційний комплекс (побудовано автором)

Функціональне структурування рекреаційного комплексу регіону повною мірою представляє всі предметні напрями рекреаційно-туристичної діяльності, що були представлені раніше. Туризм можна розглядати як галузь економіки регіону, виділяючи відповідні блоки – туристів, туристичних ресурсів (дестинації), інфраструктури, виробництво туристичних продуктів та товарів, обслуговування туристів, туристичний маркетинг і менеджмент [144]. Для представлення

рекреації і туризму як окремого виду економічної діяльності до цього переліку слід додати організовану рекреацію з її ресурсами, інфраструктурою, виробництвом рекреаційних послуг і товарів, профільними маркетингом і менеджментом.

За функціональною структурою рекреаційного комплексу регіону можливі різноманітні системні формалізації РТД – соціальні, діяльнісні, соціально-економічні. Зокрема поширена в географії суб'єкт-об'єктна системна формалізація, за якою рекреанти і туристи складають суб'єкт системи, а вся інша туристична індустрія – її об'єкт. Припустимо також розглядати як об'єкт системи виробників рекреаційно-туристичних продуктів (турпродуктів) і товарів, а їх оточення, включаючи й самих туристів – як об'єкт такої системи ринку турпродуктів.

На особливу увагу заслуговує відносно нове поняття «дестинації», що являють собою узагальнену характеристику туристичних ресурсів, включаючи туристичні регіони, їхні природно-географічні особливості, об'єкти показу, туристичні маршрути, туристичну інфраструктуру та туристичну індустрію в цілому. Наведена схема функціональної структури рекреаційно-туристичного комплексу слугує тематичним орієнтиром для подальшого, більш глибокого і змістовного дослідження рекреаційного господарства регіону, обґрунтування напрямків його подальшого зростання та розвитку.

Висновки до розділу 1

1. У розробленні РТД переважають методологічні і методичні підходи дослідження туризму. Рекреаційна діяльність привертає значно меншу увагу дослідників, особливо це стосується неорганізованої і побутової рекреації. Цільова настанова нашого дослідження полягає у комплексному суспільно-географічному дослідженні РТД регіону, у якій поєднанні всі види і форми рекреації і туризму, і такий підхід потребує відповідної методологічної та методичної розробки.

2. У розробленні рекреаційного потенціалу території прослідковується така тенденція: послідовне розширення і поглиблення поняття рекреаційно-туристичних ресурсів, як приклад згадаємо на 1-шому етапі розглядалися лише природні ресурси В. Руденко та інші, 2-гий етап розглядали рекреаційні ресурси і природно-географічні, і суспільно-історичні О. Бейдик та інші, 3-тій етап комплексне представлення рекреаційного потенціалу яке охоплює і ресурси і рекреаційну інфраструктуру і населення і соціально-економічну ситуацію О.Любіцева теоретична розробка цього напрямку є концепція дестинацій (Н.Лейпер) надалі ми використовуємо цей підхід для характеристики рекреаційного потенціалу території.

3. Територіальна організація рекреаційного господарства – одна з головних розробок. Як засвідчує огляд літератури, що цим займалися і до нас, але у наших попередників розробки є фрагментарні, неповні, різнорівневі, не узгоджені; обміль регіональних розробок і крупних масштабів; лідерство ТО займає туризм, а ТО рекреації значно відстає; традиційна орієнтація наголошена, посилена на організовану РТД, не зачіпають ТО короткочасної і побутової рекреації, ми ж навпаки в своїй роботі акцентуємо увагу на короткочасову та поботову рекреації.

4. Концепцію дестинацій ми розглядаємо на регіональному рівні, що дає змогу нам представити територіальну організацію РТД як впорядковану ієрархічну систему на всіх рівнях від локального, мікро-, мезо-, до макрорегіонального, тобто до регіонального рекреаційно-туристичного комплексу в цілому та визначити перспективні зони рекреаційно-туристичного розвитку.

5. Рекреаційно-туристичну діяльність регіону ми розглядаємо як рекреаційний міжгалузевий господарський комплекс. Такий підхід представляє всі предметні напрями рекреації та туристичної діяльності. Туризм можна розглядати як галузь економіки регіону, що охоплює туристів, туристичні ресурси (дестинацій), інфраструктуру, виробництво туристичних продуктів та товарів, обслуговування туристів, туристичний маркетинг і менеджмент. Для представлення рекреації як окремого виду економічної діяльності до цього

переліку ми додаємо організовану рекреацію з її ресурсами, інфраструктурою, виробництвом рекреаційних послуг і товарів, профільними маркетингом і менеджментом.

Перелік посилань із списку використаних джерел:

[1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 17, 18, 24, 25, 26, 30, 32, 35, 36, 37, 40, 42, 43, 47, 49, 51, 52, 54, 56, 63, 61, 63, 64, 65, 68, 71, 72, 73, 78, 86, 87, 88, 97, 101, 102, 106, 107, 108, 109, 110, 116, 119, 120, 121, 123, 124, 125, 126, 130, 132, 134, 138, 139, 140, 141, 142, 144, 155, 159]

Перелік посилань із списку використаних джерел на власні наукові праці:

[122, 148, 151]

РОЗДІЛ 2

РЕКРЕАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ОДЕСЬКОГО РЕГІОНУ

2.1. Місце Одеської області у рекреаційному потенціалі України. Загальна оцінка рекреаційних умов і ресурсів

Одеська область знаходиться серед регіонів-лідерів України за рекреаційним потенціалом. Головною особливістю території Одеської області є її приморське положення, широкий «вихід» до моря і положення на європейських і світових водних шляхах (вагомий чинник міжнародного туризму). Одещина має високий рекреаційний природно-ресурсний потенціал, зокрема, теплий клімат, морські пляжі, лікувальні грязі, джерела мінеральних вод, ропу лиманів та озер, унікальні природні комплекси, мальовничі краєвиди, мисливські та рибальські угіддя, акваторії лиманів, озер, моря, придатні для водного спорту та оздоровлення. Поєднання всіх цих факторів створює умови, надзвичайно сприятливі для організації відпочинку і розвитку рекреаційно-туристичної діяльності.

Ще одна особливість регіону-наявність протяжної берегової зони (приморської смуги), що має виключно високу атрактивність (притягальність) і для рекреації (море, озера, лимани), і для лікування (море, грязі, мінеральні води), і для туризму. Одеський регіон в лідерах по протяжності пляжів майже вдвічі він переважає Донецьку та Запорізьку області і поступається лише АРК. Загальна протяжність морських узбереж, з урахуванням лиманів, в Одеській області становить 394 км, з них 175 км – це морські пляжі, придатні для використання з рекреаційною метою. Найкращими серед них є природні пляжі пересипів, піщаних кіс. Це ділянки узбережжя в районі Лузанівки, Кароліно-Бугазу, Затока, Будацький пересип, пересип Тилігульського лиману, Жебріянська коса. В межах міської зони Одеси створені штучні пляжі «Аркадія», «Дельфін», «Отрада», «Золотий Берег», «Великий Фонтан» [85].

Важливою складовою природних рекреаційних ресурсів області є море. Влітку вода біля берегів моря прогрівається до +20 °С...+24 °С. Купальний сезон у середньому триває 114 днів [100]. Морська вода багата хлоридами натрію та магнію, сульфатами кальцію, магнію, калію, солі йоду, залізом. Середній показник солоності прибережних вод моря становить 16 ‰. Хвилі, що розбиваються об береги, несуть на узбережжя значну кількість негативно заряджених іонів, корисних для організму людини. На організм людини тут сприятливо впливають: кліматичні, бальнеологічні, гідротерапевтичні фактори. Морські купання є своєрідним методом лікування, що в медицині отримав назву «таласотерапія».

Територіальна різноманітність природних рекреаційних умов і ресурсів на суходолі в цілому незначна (лісостепова та степова ландшафтні зони). Максимальна концентрація рекреаційного потенціалу спостерігається у приморській смузі (береговій зоні); найбільші запити на рекреаційну діяльність у приміській зоні Одеської агломерації. Як буде показано далі, ці ознаки і визначають загальну територіальну організацію рекреаційного господарства області.

2.2. Природно-географічні рекреаційні ресурси регіону

Розвиток рекреації в Одеському регіоні здійснюється на базі таких природно-географічних рекреаційних ресурсів, як морські, лиманні та озерні акваторії, сприятливий клімат, узбережжя Чорного моря та інших водних об'єктів (річок, лиманів, озер), мінеральні води, лікувальні грязі, а також унікальні природно-заповідні території. В регіоні переважають природні ландшафти степової і лісостепової зони. Переважна більшість території розташована у степовій зоні, лише на північному заході – у лісостеповій. Природна рослинність більшої частини області – степова. Північна частина області розташована у лісостеповій зоні України. Тут зустрічаються лісові ландшафти. З просуванням на південь з'являється більше степових видів, серед яких переважають трав'янисті

(більше 90%), що пристосовані до умов середнього зволоження та посухи. Болотна рослинність (очерет, рогіз) є характерним елементом плавнів Дунаю та приозерної рослинності. Солонцева та солончакова рослинність представлена досить незначними площами морських і лиманних узбереж.

Клімат Одеської області помірно континентальний з середнім зволоженням, короткою м'якою зимою і тривалим спекотним літом. Кліматичний фактор, зокрема, середня температура повітря за липень, вологість, інтенсивність сумарної сонячної радіації, тривалість сонячного сьйва за рік, кількість днів з $t \geq 15^{\circ}\text{C}$, швидкість вітру, тривалість періоду можливої геліотерапії, майже однаковий для всієї території і є сприятливим для літньої рекреації. Найбільш комфортні та сприятливі для рекреації узбережні райони та райони, на території яких є озера та річки рекреаційного призначення. Дисконфортною для рекреантів є смуга між лініями Велика Михайлівка-Ширяєве - на півночі та Суворове-Арциз-Біляївка-Комінтернівське - на півдні як найбільш посушлива. У цій смузі 20-30 днів на рік і більше спостерігається температура повітря понад $+30^{\circ}\text{C}$. При цьому на крайньому півдні області таких днів буває 20-10 і менше за рахунок пом'якшення клімату морем [100].

Середня тривалість періоду комфортного літнього відпочинку на одеському узбережжі становить 120 днів. Особливістю клімату є значна кількість ясних сонячних днів – до 290 на рік. У теплий період року з травня по жовтень тривалість годин сонячного сьйва сягає 1678 в Одесі, є достатньо високим для розвитку геліотерапії.

Взимку переважає нестійка похмура погода з частими відлигами і короткочасними похолоданнями, зі стійким сніговим покривом та оптимальними температурами нижче 0°C це впливає на обмеженість для зимової рекреації. Тривалість зими збільшується від 56 днів у районі Ізмаїла до 72 у Білгород-Дністровському та до 105-106 днів – на півночі області [100]. Температури січня змінюються з -5 до $-1,2^{\circ}\text{C}$ з півночі на південь.

Рельєф, орографія, спелеоресурси. Рельєф території регіону рівнинний та, попри це, досить різноманітний. Основу рельєфу Одеської області складають

Подільська, Придніпровська, Південно-Молдовська височини та Причорноморська низовина, що входять до складу Східноєвропейської рівнини. Досить розповсюдженими є річкові долини та балки, особливо на відрогах височин. На узбережжі поширені пересипи, коси, стрілки, пляжі, штормові вали, що є наслідком лиманно-морської акумуляції при формуванні форм рельєфу. На узбережжі водних об'єктів поширені зсуви, розвинуті як на берегах лиманів, так і на морському узбережжі області. Більшу частину області займає Причорноморська низовина. Найвищі ділянки низовини на півночі від 150-160 м поступово знижуються до 45-50 м на півдні. У рельєфі широко представлені балки та яри, долини річок, особливо Великого Куяльника, Тилігула, Дністра тощо. Між Дністром та Дунаєм простирається рівнина з висотами від 20-40 м до 150-160 м, нахилена у бік моря та з півночі та південь. Приморська ділянка від Сухого до Хаджибейського лиману характеризується висотою поверхні 60-65 м і обривається до моря уступом під дією абразивних, акумулятивних процесів. У районі Тузловських лиманів характерні процеси акумуляції та формування пересипів і кіс.

Рельєф Одещини достатньо одноманітний і разом з тим атрактивний і туристично привабливий. Окремі елементи рельєфу – долини річок, балки, кургани (Причорноморська низовина) – є пам'ятками природи або заказниками і віднесені до рекреаційних ресурсів. Загалом рельєф Одеської області можна оцінювати як сприятливий для розвитку рекреаційної і туристичної діяльності.

Море, лимани, озера як ресурси водної рекреації. Найважливішими фактором природних рекреаційних ресурсів області є Чорне море. Морська вода багата хлоридами натрію та магнію, сульфатами кальцію, магнію, калію, солі йоду, залізом. Середній показник солоності узбережних вод моря становить 16 ‰. Хвилі, що розбиваються об береги, несуть на узбережжя значну кількість негативно заряджених іонів, корисних для організму людини. На організм людини тут сприятливо впливають: кліматичні, бальнеологічні, гідротерапевтичні фактори. Морські купання є своєрідним методом лікування, що в медицині отримав назву «таласотерапія». Купальний сезон триває з середини травня до

середини вересня. Середня місячна температура води у травні складає $+14,6^{\circ}\text{C}$, у липні та серпні $+22,5^{\circ}\text{C}$, у вересні $+17+18^{\circ}\text{C}$. Добові коливання температури води зазвичай не перевищують $2,5-3^{\circ}\text{C}$, що формує сприятливі умови для купання у максимально можливі години доби. Дискомфортна температура ($7-10^{\circ}\text{C}$) встановлюється у середньому 1-3 дні на місяць під дією змінних північних, північно-західних, західних вітрів. Влітку вода біля берегів моря прогрівається до $+20^{\circ}\text{C} \dots +24^{\circ}\text{C}$. Купальний сезон у середньому триває 114 днів [85].

Найбільш цінним ресурсом для кліматолікування, таласотерапії є наявність пляжів. В Одеському регіоні поширені піщані, гравійні, заболочені (дельта Дунаю, лиманів) пляжі, які можна використовувати для рекреаційних цілей у теплий період року. Протяжність морських пляжів становить 175 км, які придатні для використання з рекреаційною метою. Найкращими серед них є природні пляжі пересипів, піщаних кіс [100].

Найбільш цінні пляжі розташовані в акумулятивних місцевостях пересипів та кіс, де берегова лінія стійка та висувається убік моря (Лузанівка, Кароліно-Бугаз, північно-східна частина Будацького пересипу, Жебріянська коса, пересип Тилігульського лиману). Рекреаційне урочище Лузанівка займає крайню східну частину пляжів та еолову зону Одеського пересипу і об'єднане з ним корінне плато поблизу Крижанівки. Піщаний пляж має мілководдя та ширину більше 100 м. Пересип поблизу Крижанівки є перспективним для побудови санаторно-курортних та оздоровчих комплексів.

Акумулятивна місцевість Кароліно-Бугаз-Затока знаходиться на пересипу Дністровського лиману. Її північний схід займає пляжну терасу поблизу с. Кароліно-Бугаз, на південному заході об'єднується із пересипом лиману Будаки. Берег моря на цій ділянці стабільний, ширина пересипу у центрі 40-50 м, на околицях - збільшується до 500-700 м. Сприятливою для рекреації є також ділянка пересипу лиману Будаки (Шаболатський). У районі Жебріянської коси та бухти пляжі складаються з дрібного піску та черепашнику шириною до 300-500 м, з поступовим рухом убік моря. Коса має довжину 3 км, море мілке, температурний

режим завдяки природній перепоні вищий, ніж для БілгородДністровських та Одеських рекреаційних районів.

Пляжі пересипу Тилігульського лиману широкі (до 4 км), із значною зоною мілководдя, частина – заболочена та зайнята очеретом, що знижує рекреаційну цінність. Одеська ділянка пляжів завдяки берегоукріплювальним роботам має достатньо позитивні морфологічні характеристики. Комфортність пляжів пов'язана із штучно намитими ділянками шириною 50-70м, безпека купання пов'язана з хвилеломами та траверсами, що забезпечують рівне піщане дно з поступовим зростанням глибини моря.

У структурі рекреаційного потенціалу Одеської області визначальну роль відіграють цілющі фактори причорноморських лиманів: особливий мікроклімат, вода лиманів з розчиненими в ній солями (ропа), пісок їх узбережь, лікувальні грязі. Найбільш інтенсивно використовуються грязі Куяльницького лиману, найбільш якісні за властивостями, і Будацького та Тилігульського лиманів.

У приморській смузі декілька прісноводних озер (Кагул, Ялпуг, Котлабуг) і солоних (Сасик, Шагани, Алібей, Бурнас), які використовуються в рекреаційній діяльності регіону.

Бальнеологічні рекреаційні ресурси. Невід'ємною і важливою складовою рекреаційних ресурсів є мінеральні води. В межах території Одеської області розташовано кілька провінцій з мінеральними водами: азотні різного іонного складу (термальні), хлоридні, натрієві і кальцієво-натрієві - у центральній частині області, на півночі – сульфатні різного катіонного складу та гідрокарбонатно-сульфатнохлоридні натрієві, у південній частині – метанові та азотно-метанові (гідрокарбонатно-хлоридні натрієві, кальцієві та магнієво-кальцієві) [85]. Даний тип мінеральних вод об'єднують у групу мінеральних вод без специфічних компонентів та властивостей. Метанові та азотно-метанові хлоридно-гідрокарбонатні натрієві води з мінералізацією 3,0 г/дм³ поширені в районі курортів Сергіївка, Затока та Приморське. Розташовані на глибині 200-300 м у вапнякових породах. Крім цього, наявні бромні мінеральні води, що вміщують не менше 25,0 мг/дм³ бромну із загальною мінералізацією до 10,-15,0 г/дм³. Бромні

води приурочені до пісків та алевролітів палеогену, у середньому на глибині до 550 м. Мають хлоридний натрієвий склад і мінералізацію до 23,0 г/дм³ з вмістом бромиду до 52,0 г/дм³. Мінеральні води Куяльницького родовища безбарвні, слабосолонуваті, без специфічних запахів, мало мінералізовані. Основними медичними показаннями приймання лікувальної води даного родовища є: функціональні захворювання шлунка і двадцятипалої кишки; хронічні гастрити; хронічні гепатити тощо [85, 105, 114].

Бромні мінеральні води спричиняють болезаспокійливу дію, сприяють покращенню кровообігу, нормалізації функцій центральної нервової системи, щитовидної та інших ендокринних залоз, обміну речовин. Використовуються для ванн (загальних та місцевих), купання у басейнах, зрошенні, кишкових промиваннях, компресах, застосовуються для електрофорезу, для питного лікування. Медичні показання стосуються лікування захворювань серцевосудинної та нервової систем, опорно-рухового апарату, шлунковокишкового тракту, гінекологічних, шкірних, ендокринних та інших захворювань.

Мінеральна вода «Одеське-1» мало мінералізована, сульфатногідрокарбонатно-хлоридна натрієва. Основними показаннями є лікування вірусних гепатитів, токсичних гепатитів, хронічної виразки шлунка [85].

Лікувально-столові води на території області пов'язані з родовищем «Чабанка», що характеризуються як слаболужні, холодні, малої мінералізації, а показаннями до приймання води є хронічний гастрит, холецистит. У районі Ленселища є родовище «АкваЛібра» – холодні слабо лужні води, малої мінералізації, які також лікують гастрит, холецистит, хронічний гепатит.

Важливою складовою бальнеологічних ресурсів також є лікувальні грязі (пелоїди). На території Одеської області поширені мулові сульфідні лікувальні грязі приморського підтипу, які використовуються для лікувальних цілей у вигляді ванн, аплікацій тощо. Родовища лікувальних грязей переважно приурочено до лиманів та озер Дунай-Дністровської групи. Грязі Одеського

регіону активно використовуються для лікувальних цілей. Курорт Сергіївка використовує грязі Будацького, курорт Куяльник - Куяльницького лиману. Донні відкладення Куяльницького лиману переважно складаються з мулу, піску, глини. Лікувальні грязі (чорний та темно-сірий мул) займає центральну, глибоководну частину лиману, прибережні ділянки складені пісками, глинами і зеленувато-сірими мулами. Грязьове поле поблизу с. Красносілка становить 3,4 км, у північній частині лиману – до 1 км, потужність чорного мулу складає 0,29 м, темно-сірого – 0,16 м. Максимальна потужність грязей у районі колишніх соляних промислів (чорного мулу – 0,4-0,6 м, темно-сірого – 0,70,8 м), у районі с. Красносілки досягає 1,0 м. Лікувальні грязі лиману слабосульфідні високо мінералізовані, хлоридні магнієво-натрієві мулові. Мають значну в'язкість, зволоженість складає 14-57%. Ропи і грязьовий розчин є високо мінералізованими хлоридними магнієво-натрієвими водами з мінералізацією 85-95 г/л. Хаджибейський лиман характеризується слабко лужними грязями з рН 7,45-8,00, з високою вологомідкістю, з вмістом вологи 65-75%, з високим вмістом сірководню. Склад ропи та грязьового розчину складають хлориднімагнево-натрієві води з мінералізацією 5,4-5,8 та 10,0-12,0 г/л [85].

Приморські мулові сульфідні грязі характеризуються значним вмістом сульфідів, чорним та темно-сірим кольором з високою мінералізацією грязьового розчину (20 г/л і більше). Муловим сульфідним грязям властиві бактерицидні, адсорбуючі характеристики, здатність знищувати патогенну флору.

Ландшафтні рекреаційні ресурси. Одеська область є малолісною та лісодефіцитною. На одного мешканця області припадає лише 0,1 га лісу. Загальна лісистість становить близько 6 %. Площа лісових ділянок в області складає 220,1 тис.га, з них 203,9 га – вкриті лісовою рослинністю лісові ділянки, із них позахисні лісові смуги – 49,8 тис.га, які після розпаду сільськогосподарських підприємств залишились без нагляду. Тому, в області необхідно вирішити питання щодо збереження цих насаджень, призначивши відповідальних, які б здійснювали охорону та проводили необхідні лісогосподарські заходи. Загальна

площа лісів державних лісогосподарських підприємств Одеського обласного управління лісового та мисливського господарства становить 140423,1 га.

В Одеській області є наступні категорії лісів: захисні; рекреаційно-оздоровчі; ліси природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення. Протягом 2015 року створено нових лісів на площі 36,3 га, проведено лісовідновлення на площі 223 га, залишено під природне поновлення 135 га лісових ділянок. За 2015 рік лісогосподарськими підприємствами Одеського обласного управління лісового та мисливського господарства створено 233 км мінералізованих смуг, проведено догляд за 3484 км мінералізованих смуг [85].

Ведення лісового господарства на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду проводиться згідно з проектом організації та розвитку лісового господарства підприємств та передбачає ведення виробництва з урахуванням економічного та соціального розвитку регіону з виконанням всіх необхідних лісогосподарських, протипожежних та лісозахисних заходів. Державна лісова охорона лісогосподарських підприємств забороняє будь-яку господарську та іншу діяльність, яка суперечить цілям і завданням та загрожує збереженню об'єктів природно-заповідного фонду, а також порушує режим їх охорони.

Природно-заповідний фонд Одеської області станом 01.01.2016 року має в своєму складі 123 об'єкта, з них 16 об'єктів загальнодержавного значення, та 107 об'єктів місцевого значення. Загальна площа об'єктів природно-заповідного фонду становить 159974,1992 га. З урахуванням того, що 12 об'єктів загальною площею 9133,25 га знаходяться у складі природно-заповідних територій, фактично займана ПЗФ площа в області становить – 150840,9492 га. Відношення площі ПЗФ до площі Одеської області («показник заповідності») становить 4,5 % [30]. В області розташований заповідник Дунайські плавні, який лежить у пониззі Кілійського гирла Дунаю, займає частину островів і акваторії Чорного моря. Пам'ятками природи є Михайлівський яр і Одеські катакомби. Наукову і естетичну цінність має флористична колекція ботанічного саду Одеського університету (додаток А).

Об'єкти ПЗФ загальнодержавного значення: Нижньодністровський національний природний парк (21311 га); Тузловські лимани (27865 га); Тилігульський (13954 га); Ізмаїльські острови (1366 га); Дунайський біосферний заповідник (46402,9 га); 1 зоологічний парк (6,5 га); 1 ботанічний сад (16,0 га); 8 заказників (загальна площа 11913,0 га); 1 парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва (49,0 га); 2 пам'ятники природи (загальна площа 10,17 га). Разом: 14 об'єктів загальною площею 58397,57 га. Щодо території Одеської області, то тут під різними формами заповідання зайнято тільки 4,6 % території [39]. За стандартами ЄС цей показник мінімально повинен складати 10%, а максимально – 15-20% від площі країни [39]. Мінімальних стандартів на даний момент дотримуються тільки чотири області України. На Одеську область припадає п'ята частина площі біосферних заповідників країни (Дунайський і Чорноморський), а кількість заказників незначна, зважаючи не те, що заказники, пам'ятки природи, ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки та парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва залежно від їх екологічної і наукової, історико-культурної цінності можуть бути загальнодержавного або місцевого значення [85].

Площа мисливських угідь Одеської області становить 2500,8 тис.га, з яких за підприємствами мисливського господарства – 81,8 тис.га (3,3%). В управлінні лісового та мисливського господарства угіддя закріплені за 10 лісгоспами. Два господарства управління займаються комплексним веденням мисливського господарства, а саме вольєрним утриманням тварин для перетримки та розселення, займаються створенням розплідників по пернатій дичині. В мисливських угіддях Одеської області мешкає близько 4626 голів копитних тварин, а саме: олень плямистий – 75 голів; козуля – 2819 голів; кабан – 1732 голів. Також налічується 92,7 тис. од. хутрових звірів та 340,8 тис. од. пернатої дичини [44].

2.3. Історико-культурні рекреаційно-туристичні ресурси

Історико-культурні рекреаційно-туристичні ресурси регіону дають великі можливості для розвитку рекреації та туризму. До них відносять пам'ятки

архітектури та містобудування, пам'ятки визначним особистостям минулого і пам'ятки воїнам, визначні об'єкти історії. Історико-культурний потенціал Одеського регіону може задовольнити всебічні запити вітчизняних і іноземних туристів завдяки численним пам'яткам різних часів. Тут зосереджені пам'ятки епохи палеоліту і неоліту, античної культури, культури скіфів і сарматів, інших стародавніх народів. Одещина пережила період турецького панування, прискорене заселення і бурхливий розвиток економіки і культури протягом XIX ст [55, 89].

Відомо, що в VII-V ст. до нашої ери на Дунаї та Дністрі були закладені і вибудовувалися античні давньогрецькі міста. Це, зокрема, підтверджують розкопки античних міст Тіри і Ніконії, залишки яких сьогодні включені до реєстру видатних пам'яток археології України. В I і III столітті нашої ери південні райони Одещини входили до складу Римської імперії. До теперішнього часу збереглися в Придунав'ї залишки величезної земляної споруди – Троянів вал.

За кількістю об'єктів історико-культурної спадщини, Одеська область посідає друге місце в Україні після Львівської області. Міста Одеса, Ананьєв, Балта, Білгород-Дністровський, Болград, Ізмаїл, Кілія, Вилкове, Кодима, Овідіополь, Рені, смт Велика Михайлівка включені до списку історичних міст України. Коротко представимо ці міста [94, 96].

Центром зосередження об'єктів культурно-пізнавального туризму є м. Білгород-Дністровський. Місто засноване більше 2,5 тис. років тому (у VI ст. до н.е.), як грецька колонія Тіра. Розкопки цього поселення ведуться багато десятиліть, і частина знахідок різних років представлена у міському краєзнавчому музеї. Вченим вдалося встановити, що десь за три тисячоліття до нашої ери на берегах Дністровського лиману вже існували поселення, мешканці яких вміли виготовляти залізні знаряддя праці, тримали домашніх тварин, ловили рибу. Історія міста починає простежуватися більш менш ясно, з VI ст. до нашої ери. Більш ніж півстоліття ученими проводилися розкопки стародавнього міста на березі лиману, поблизу фортеці. Їм вдалося відкопати і розчистити деякі вулиці, підвали і фундаменти будинків та майстерень, залишки водопроводу, а також

виявити численні знаряддя праці, прикраси, посуд, мармурові плити з написами, монети. Все це і дозволило відкрити деякі таємниці стародавньої Тіри, скласти загальне уявлення про її життя. Величезний пізнавальний потенціал несуть культові об'єкти м. Білгород-Дністровськ – церква Іоана Передтечі, Підземна церква Іоанна Сочавського і церква Успіння Пресвятої Богородиці, що зберіглася з часів середньовіччя і на стінах якої можна побачити старовинні розписи та середньовічні мармурові плити (хачкари) з висіченими написами, найперші з яких датуються X ст (додаток Б).

Далі від Дунайського гирла – на 47 км. – на українському березі річки знаходиться старовинне місто Кілія. Цікавими для пізнавального історичного туризму є православні храми – Миколаївська церква XII-XVII ст. і Покровський собор XIX ст. [85].

Характерним прикладом зосередження туристичних ресурсів пізнавального значення і таких, що мають особливу цінність для певного етносу може слугувати місто Болград і низка сільських населених пунктів Болградського, Арцизького та Ізмаїльського районів, які відіграли важливу роль у болгарській історії й відродженні болгарської державності. Особливу привабливість цих місць для болгарських туристів створює збереження тут самобутніх мовних діалектів болгарської мови і культурно-побутових традицій, що не збереглися на історичній батьківщині. Тут також розташовані архітектурні пам'ятки, що мають беззаперечне історико-пізнавальне значення для туристів. Найбільшими з них є: Преображенський собор у Болграді, мавзолей І. М. Інзова – опікуна поселенців Бессарабії; будівля колишньої чоловічої гімназії (1885 р.), будинок-садиба С.Н. Молявінського (керівника колоній переселенців), Миколаївська церква, колона російським воїнам-учасникам задунайського походу 1828 р. тощо [94, 145].

Значний культурний і етнографічний інтерес представляють українські і російські поселення Нижнього Придунав'я. Пріоритетне значення тут належить м. Вилкове – поселенню, заснованому в середині XVIII ст. російськими старообрядцями-розкольниками. Іншу частину першопоселенців склали запорізькі

козаки, які переселилися сюди після ліквідації Запорізької Січі у 1775 р., щоб уникнути закріпачення і зберегти січові вольності. Старообрядців, що оселилися в дельті Дунаю, раніше називали «Филиповани», по імені одного із засновників тутешньої общини Пилипа Васильєва [85]. З часом перший склад слова загубився, і вийшло «липовани». Церковні обряди старовіри зберегли в недоторканності, якими були вони ще до розколу російської церкви у 1654 р. Липовани і зараз складають частину населення м. Вилкове.

Поселившись тут, липовани узялися відвойовувати від води суходіл, чому сприяв Дунай, щорічно намиваючи в гирлі тисячі тонн родючого мулу. Цей мул поселенці вигрібали, прокладаючи єрики, або канали, а сам мул ставав землею і будівельним матеріалом. Завдяки цьому утворилося унікальне місто, де вулицями стали водні канали (єрики).

Найбільше місто Українського Придунав'я – Ізмаїл, представляє значний інтерес для історичного і пізнавального туризму. Це місто, завдяки трьом успішним штурмам фортеці у 1770, 1790, 1809 рр., увійшло до військово-літературних джерел як місто російської військової слави. Свідoctва героїчного минулого в місті збереглися у вигляді діорами «Штурм фортеці Ізмаїл у 1790 році», яка розміщена в єдиній будові фортеці, що збереглася з часів турецького владцтва – мечеті. Іншим видатним пам'ятником штурму Ізмаїла 22 грудня 1790 р. є пам'ятник О. В. Суворову. Поряд з пам'ятником – ефектна будівля Покровського собору (1838 р.). Неподалік від Соборної площі у старовинному особняку розміщений з 1947 р. музей генералісимуса О. Суворова. Поблизу села Стара Некрасівка Ізмаїльського району знаходиться незвичайний пам'ятник світової історії природознавства. Це монумент, що увіковічив 36-річну працю геодезистів Російської імперії і Шведсько Норвезького королівства, які виміряли протяжність дуги меридіана від Північного Льодовитого океану до берега Дунаю впродовж 2800 км [85].

Значна кількість туристичних об'єктів відвідувань знаходиться у м. Ізмаїл, який через неодноразові штурми фортеці російськими військами в низці російсько-турецьких війн, увійшов до військово-літературних джерел як місто

військової слави. Фортеця Ізмаїл в кінці XVIII ст. була однією з найнепрístupніших в Європі. Проте, після закінчення Кримської війни, відповідно до умов Паризької мирної угоди, її було підірвано. Збереглася лише одна турецька мечеть – унікальна споруда, один з небагатьох зразків турецької архітектури періоду її найвищого розквіту. Сьогодні в мечеті розташована діорама «Штурм фортеці Ізмаїл російськими військами і українськими козаками в грудні 1790 року».

В місті Кодима привабливим для туристів є цікава архітектурна пам'ятка – палац графа Розенфельда, який вважається найстарішою будівлею містечка і має свою власну історію. Відтоді, як у ньому було створено районний історико-краєзнавчий музей, інтерес до будівлі, «палаца графа Розенфельда», значно зріс.

В місті Ааньїв, нараховується всього тридцять пам'яток архітектури місцевого значення. Безперечна пам'ятка – собор Олександра Невського, побудований в 1914 році. Заслуговує на увагу туристів прекрасна будівля колишньої чоловічої гімназії 1875 року побудови.

Цікавими для пізнавального історичного туризму є місто Овідіополь, де в кінці XVIII ст. Франц Деволан побудував фортецю, яка стала надійним захистом і охороняла вхід в Дністер з боку Чорного моря. До наших днів Овідіопольська фортеця не збереглася, але на півночі Овідіополя туристи можуть побачити залишки земляних валів.

У Ренійському районі біля с. Орловка у 1888 р. було встановлено обеліск на честь переправи російської армії через Дунай у 1828 р.

Історичне місто України Балта є цікавим для пізнавально історичного туризму, зокрема це пам'ятки архітектурного мистецтва. Храми Балти свідчать про різні релігійні течії. Тут є костел св. Станіслава (1803 р.), Миколаївська церква (1828 р.), головний храм – Свято Успенський собор – архітектурна пам'ятка XIX ст. Збереглися в Балті і інші історичні будівлі, серед яких палац князів Любомирських (XVIII ст.).

Селище міського типу Велика Михайлівка славиться історико-культурними пам'ятниками: в 1866 році була заснована Церква Іоана

Богословська (дерев'яна церква), 1896 році заснований Храм Святої преподобної Мучениці Анастасії Римлянини (с. Новопетрівка), 7 листопада 1951 рік день заснування Пам'ятника загиблим воїнам у селищі Цебрикове, 1951 рік було відкрито Пам'ятник загиблим воїнам у селі Соше-Острівське, 1996 рік – пам'ятник загиблим воїнам у смт Цебрикове.

Одеса – центральне місто області. Вона розташована на місці стародавнього татарського поселення Хаджибей, яке вперше письмово згадується в 1415 році хоча перші поселення на місці міста виникли більше V тис. років тому. Заснування міста-порту почалося за указом Катерини II в 1794 році. Уже на початку XIX ст. Одеський порт вийшов на третє місце після Петербурга і Риги. Численні архітектурні споруди Одеси визнані яскравими прикладами містобудування та культури. Культурні комплекси будівель і споруд центральної частини міста включені в пам'ятки містобудування і архітектури національного значення.

Найбільш виразним архітектурним ансамблем є Приморський бульвар, де зосереджені найвідоміші архітектурні споруди, побудовані за проектами видатних вітчизняних і зарубіжних архітекторів (будинок графа Завадовського - нині готель «Петербурзька»; будівля Староїбіржі – нині центр міської адміністрації; палац генерал-губернатора графа Воронцова, палац Шидловського, готель «Лондонська» і ін.). Окрасою і неперевершеним шедевром архітектури є знамениті Потьомкінські сходи. Одним з найкрасивіших споруд світу вважається будівля театру опери і балету, зведеного за проектом архітекторів Ф. Фельнера і Г. Гельмана [81].

Найвизначнішим та найвідомішим театром Одеси є Національний академічний театр опери та балету. У ньому виступали відомі співаки: Федір Шаляпін, Енріко Карузо, Леонід Собінов, танцювала Айседора Дункан. У 1920-х роках був заснований Український музично-драматичний театр ім. В. Василька. Російський драматичний театр ім. А Іванова, що був заснований 1874 року і є найстарішим на півдні України. Тут виступали такі видатні особистості, як Сара Бернар, Елеонора Дузе, а також українські майстри - Панас Саксаганський, Марія Заньковецька, Марко Кропивницький тощо. Наймолодшим з одеських театрів є

Академічний театр музичної комедії ім. М. Водяного, який було переведено до Одеси зі Львова. Також у місті працює «Залізний цирк», що був заснований 1894 року. Особливе місце в культурному житті міста займає філармонія, яка спочатку була біржею. За час існування на сцені філармонії виступали видатні музичні особистості: Володимир Висоцький, Давид Ойстрах, Леонід Утьосов, Дмитро Шостакович (додаток Б).

В Одесі працює близько тридцяти музеїв. Серед найвідоміших: археологічний - найстаріший в Україні; художній – один з найбільш розвинених художніх музеїв в Україні, що має у своїх фондах майже усі види художнього мистецтва: живопис, скульптуру, декоративне мистецтво, графіку і містить витвори російських та українських майстрів іконопису від XVI ст. до сучасності, нараховуючи понад 10 тисяч оригінальних робіт; музей Західного та Східного мистецтва – один з найкращих в Україні; військово-історичний музей, музей оборони Одеси, історикокраєзнавчий музей, музей морського флоту, музей якорів, музей кіно, футболу [15].

Також діють декілька будинків-музеїв та музеїв, присвячених особам: Олександра Пушкіна, Костянтина Паустовського, Миколи Реріха, Володимира Філатова. За останні роки до старих музеїв додалися також більш сучасні та цікаві музеї, що також мають попит у жителів міста та туристів: музей нумізматики, музей воскових фігур, музей коньячної справи Шустова.

В області налічується 71 пам'ятка містобудування і архітектури (додаток Б), 2 пам'ятки історії, 4 пам'ятки монументального мистецтва, 14 пам'яток археології. Своєрідність туристичного комплексу області визначена численними пам'ятками різних часів з відомими історико-культурними пам'ятками архітектури і містобудування, театрами і музеями.

2.4. Соціально-економічні складові рекреації

Рекреаційно-туристична інфраструктура. Одеська область має високий потенціал для розвитку готельного господарства, поступаючись тільки м. Києву

та Львівщині [58]. Декілька готелів м. Одеси знаходяться в структурі національних мереж: «Брістоль» 5* та «Лондонська» 4* належать до «Vertex Hotel Group», «Premier Compass Odessa» 3* та «Premier Geneva» – до групи «Premier Hotels and Resorts»; готелі «Олександрівський» та «Маренеро» – до мережі «Reikartz Hotels & Resorts») [127, 128, 129].

На Одещині спостерігається негативна тенденція щодо зменшення кількості практично всіх закладів ресторанного господарства. Причинами виступають економічна та політична нестабільність, що стримують відкриття нових закладів, а також цінова політика підприємств, яка не здатна задовольняти споживачів. До того ж високі орендні ставки для закладів саме ресторанного типу змушують підприємців або реорганізовувати свою діяльність, або ж зовсім ліквідувати підприємства. Найбільшу частку в загальній структурі усіх закладів ресторанного господарства області займають саме кафе та закусочні, розраховані на цільову аудиторію з середнім і нижче середнього прибутком зокрема, це всім відома мережа швидкого харчування «Макдоналдз», популярні сушибари, піцерії, кав'ярні, кондитерські тощо.

Слід зазначити, що за останні роки спостерігається постійне скорочення мережі ресторанного господарства, що належить юридичним особам. Цей процес значною мірою пов'язаний із зростанням кількості підприємств, що належать фізичним особам-підприємцям, а також із закриттям їдалень на промислових та інших об'єктах. У кожному районному центрі області та Одесі працюють заклади ресторанного господарства. Більша частина об'єктів ресторанного господарства (87,4%) розташована у містах і міських поселеннях області. Переважна більшість ресторанів сконцентрована у містах: Одеса, Чорноморськ, Ізмаїл, Котовськ, Білгород-Дністровськ, Южний. Із загальної їх кількості на території обласного центру знаходиться 74,2% об'єктів, лише 3,8% – у м. Чорноморськ, 1,9% – у м. Ізмаїл, 1,4% – у м. Южний, 1,3% – у Білгород-Дністровську та 1,1% – у Котовську. У сільській місцевості на 1 січня 2014 р. кількість об'єктів ресторанного господарства зменшилась на 7 одиниць, або на 9,5%. На території Одеської області із загальної кількості суб'єктів ресторанного господарства

переважають кафе та бари. Забезпеченість іншими типами закладів ресторанного господарства недостатня. За кількістю посадкових місць переважають підприємства середньої місткості. Заклади ресторанного господарства на території області розміщені нерівномірно. Найбільшою популярністю користуються постійно діючі заклади харчування: кафе, бари та закуочні. Таким чином, в Одеській області наявні об'єктивні передумови для подальшого розвитку ресторанного господарства. Але за останні роки проведено недостатню роботу щодо модернізації та реконструкції мережі ресторанів й кафе. Не у всіх підприємствах створено належні умови для відпочинку. Із загальної кількості об'єктів ресторанного господарства 42,9% становлять кафе, закуочні, буфети (кіоски), кількість яких на 1 січня 2014 р. з 341 од. скоротилася на 12% і склала 300 од. Найбільше у процентному відношенні скоротилася кількість барів – із 253 у 2012 р. до 208 в 2013 р., тобто майже на 18%. Кількість їдалень зменшилась лише на 3% – із 102 до 99 закладів [127]. Протягом 2014 року в Одесі відбулось відкриття деяких ресторанів, які мають певні особливості та «родзинки»: Перша італійська кондитерська «Cannoli», яка працює у форматі «Pasticceria & Caffè» і надає можливість скуштувати солодощі на місці або ж купувати їх «на винос».

1. «Central bar», в якому представлено європейське, тайське й японське меню. Прямо всередині бару, за скляною стіною, працює перший в місті «Barber Shop», де бажаючих за плату голять небезпечною бритвою, моделюють бороду тощо.

2. «Top cafe», де подають страви європейської, одеської та японської кухонь.

3. «Tref Cinema Cafe», що відкрилося на місці колишнього кінотеатру «Парус». Основний зал закладу займає два поверхи. Там є три екрани: два вузькі і один широкий, два літні майданчики - в парковій зоні і на терасі. У кафе весь час показують кіно і мультфільми. При цьому в залі тихо: аудіосупровід доступний лише в навушниках. Всі страви приготовані в аргентинській печі Парільї, що означає мінімум жиру, продукти готуються завдяки жару і диму.

4. Пляж-ресторан «Ікра» на 13-й станції Великого Фонтану. У цілодобовому ресторані подають страви європейської та японської кухні, є і мангал-меню.

5. «Дах моря» на Ланжероні. Тераса з видом на море знаходиться над човною станцією. Інтер'єр оформлений в бірюзово-білих тонах, меблі дерев'яні, для декору використовуються піддони. Деякі страви подають на дерев'яних дошках. Крім виступів колективів і проведення влітку заходів (музичні вечірки, концерти, гастрономічні пікніки тощо), «родзинкою» закладу є гастрономічні посиденьки по неділях.

6. «Design&Coffee» на вулиці Преображенській. У ньому подають модні десерти та солодощі, в меню великий вибір кави та напоїв, приготованих на її основі. Тут також готують традиційну американську страву – гранолу, яка набула великої популярності серед зірок Голлівуду. Інтер'єр кафе виконаний у сіро-бежевих тонах і нагадує заклади Нью-Йорка.

7. Ресторан «Гарячі перці» відкрився під слоганом «М'ясо, Пиво, Rock'n'Roll». Гостей закладу розважають спортивними трансляціями, концертами живої музики і вечірками. Зал на 120 місць оформлений в сучасному стилі, є цікаві деталі у вигляді пророслої пшениці в горщиках, декоративної стіни з пляшок, «трав'яної стінки», гітар і цікавою ілюмінації. Влітку працює відкритий майданчик.

8. Ресторан «Щастя» відомої мережі в Приморському районі. Заклад відкрила «Клубна мітка» (CaptainMorgan, Forsage). Як і у всій мережі, тут велика коктейльна карта, європейська та східні кухні, є і декілька страв традиційної «одеської» кухні – форшмак або биточки з баклажанів. Заклад позиціонується як американський ресторан, але в меню є страви і європейської кухні.

9. Ресторан «Cooper Burgers» на Грецькій. Страви традиційної американської кухні тут готують з натуральних продуктів, що не піддаються заморожуванню. М'ясо та овочі постачають з однієї з ферм регіону, хлібобулочні вироби випікають у місцевій пекарні два рази на день, соуси і майонез

виготовляють самі. Меню ресторану в основному складається з бургерів, сендвічів і хот-догів [129].

Проте у 2015 р. в Одесі відкрилась низка закладів ресторанного господарства, серед яких «Ай лав ю Петрович», «Campania», «Лес», «Crabs Burger Odessa», кав'ярня «San Michele», «Каддор», «ГлюКоза», «Luna Бар», «Гриль», «Зелень», «Панський маєток», «Одеські майси», «Три товстяка», «El Corazon».

Як і в будь-якому курортному місті, в Одесі є багато тематичних ресторанчиків, приморських кафе, барів і класичних пабів. Не менш популярні в Одесі кафе-клуби, що користуються особливим успіхом серед молоді.

За українським законодавством, на Одещині існують 22 курорти, розташовані переважно на чорноморському узбережжі у межах таких адміністративно-територіальних одиниць [29, 57].

- Обласний центр – м. Одеса;
- Білгород-Дністровський район – 7 селищ: Затока, Сергіївка, Косівка, Курортне, Миколаївка, Попаздра, Приморське;
- Лиманський район – 6 селищ: Гвардійське, Ліски, Вапнярка, Крижанівка, Нова Дофінівка, Сичавка;
- Овідіопольський район – 5 селищ: Грибівка, Дальник, Кароліно-Бугаз, Санжійка, Іллічівка;
- Татарбунарський район – 3 селища: Лебедівка, Приморське, Тузли [29].

Характеристика санаторно-курортного комплексу регіону має враховувати туристичні потоки (у тому числі осіб, які прибувають з метою лікування та оздоровлення), структуру та динаміку санаторно-курортних і оздоровчих закладів, розподіл ліжко-місць, характеристику персоналу закладів тощо. Динаміка чисельності туристів до Одеського регіону за 2000-2014рр. має тенденцію до зниження, що пов'язано як з внутрішньополітичною нестабільністю, так і з погіршенням соціально-економічної ситуації, низькими темпами удосконалення та модернізації інфраструктури туризму. Одеській області належить стабільно високий рейтинг практично за всіма показниками розвитку санаторно-курортного комплексу. У 2016 р. кількість спеціалізованих лікувально-оздоровчих закладів

Одещини становила 22,8% (проти 8,1% в 2011 р.) в їх загальному обсязі, що надало можливість регіону посісти 1 місце. За кількістю ліжок у місяць максимального розгортання Одеська область стабільно займала треті місця протягом 2011 - 2013 рр. (з часткою 10,1% - 12,6%), а у 2016 році зайняла перше місце (17,8%) [129].

Розвинена в Одеському регіоні транспортна інфраструктура приймає активну участь у міжрегіональних та міжнародних перевезеннях та обслуговуванні туристів. Область має розвинену мережу залізниць, автодоріг, в її межах функціонують 8 морських портів. Серед проблем треба відмітити роботу автомобільного транспорту, перш за все, необхідність поновлення автомобільного парку; по-друге, ремонт автодорожнього покриття та прокладання нових трас шляхів, які будуть відповідати європейським стандартам якості та сервісного обслуговування транспортної інфраструктури. Транспортна інфраструктура регіону потребує подальшого розвитку та реконструкції. Гостро потребує посилення транспортного зв'язку Українське Придунав'я (Ізмаїл, Рені, Болград, Кілія) [112, 113, 161].

Розглянувши рекреаційно-туристичну інфраструктуру Одеського регіону ми можемо зробити наступні висновки:

1) рекреаційно-туристична інфраструктура регіону розвинена в області недостатньо для ефективного функціонування рекреації. Нерівномірне розміщення закладів (найбільша їх кількість в приміській та приморській зонах), низький рівень їх сервісу негативно позначається на розвитку туризму у регіоні;

2) низький рівнем розвитку єдиної транспортної мережі, пришляхового сервісу та інформаційного облаштування, незадовільним станом дорожнього покриття та безпеки дорожнього руху;

3) слабка робота туристично-інформаційних центрів в регіоні;

4) відсутність вело-доріжок;

5) недостатній контроль за сертифікацією засобів розміщення;

6) необґрунтована ціна на послуги засобів розміщення;

7) достатньо низька якість послуг з оздоровлення та туристичного відпочинку, що в першу чергу спричинене зношеністю обладнання закладів охорони здоров'я, відсутністю сучасного медичного обладнання, високою вартістю послуг у відношенні до середнього рівня доходів домогосподарств;

8) обмеженість фінансового забезпечення мережі закладів культури і мистецтва області, що пов'язано з необхідністю утримувати такі об'єкти за рахунок коштів місцевих бюджетів та забезпечувати належне матеріально-технічне забезпечення для підтримки відповідного рівня послуг.

Етногеографічна особливість регіону. Розглянемо етногеографічні особливості Одеського регіону. Ще у ХІХ ст., при зведенні, Одеси на узбережжі Одеської затоки, були виявлені залишки античних поселень і їх некрополя. Так, при будівельних роботах в районі Приморського бульвару і оперного театру були виявлені давньогрецькі поховання. Ці знахідки були описані дослідниками старовини І. Стемпковським, Е. Штерном, І. Бларамбергом, П. Беккером. У ХХ ст. деякі з античних поселень на території Одеси були частково розкопані. Це поселення на Приморському бульварі, залишки якого і зараз знаходяться під газонами бульвару, на Жеваховій горі, в Лузанівці. Усього на узбережжі Одеської затоки було виявлено 10 поселень, що датуються кінцем VI-III ст. до н.е., і 9 поселень I-III ст. н.е. Ці поселення становлять значний інтерес для вивчення минулого Одеси. Археологами були знайдені наземні будинки і землянки, де жили греки, ями для зберігання зерна, велику кількість різноманітних предметів побуту. Тут було знайдено багато кераміки, привезеної з Афін, Фасоса, Хиоса, Синопи тощо [85,156].

Характерним прикладом зосередження етногеографічних туристичних ресурсів регіону, може слугувати місто Болград і низка сільських населених пунктів Болградського, Арцизького та Ізмаїльського районів, які відіграли важливу роль у болгарській історії й відродженні болгарської державності. Особливу привабливість цих місць для болгарських туристів створює збереження тут самобутніх мовних діалектів болгарської мови і культурно-побутових традицій, що не збереглися на історичній батьківщині. Тут також розташовані

архітектурні пам'ятки, що мають беззаперечне історико-пізнавальне значення для туристів. Найбільшими з них є: Преображенський собор у Болграді, мавзолей І. М. Інзова – опікуна поселенців Бессарабії; будівля колишньої чоловічої гімназії (1885 р.), будинок-садиба С. Н. Молявінського (керівника колоній переселенців), Миколаївська церква, колонна російським воїнам-учасникам задунайського походу 1828 р. [85].

Молдавські (румунські) села Українського Придунав'я, засновані 170-250 років тому, етнографічно і лінгвістично являють інтерес для туристів з Румунії і Молдови. Привабливим для румунських туристів у історико-пізнавальному значенні є с. Озерне Ізмаїльського району. Це пов'язано з народженням і діяльністю активного політика Румунії періоду Першої світової війни і післявоєнного об'єднання румунських земель маршала О. Авереску. В Озерному можна також побачити єдиний в Українському Причорномор'ї пам'ятник воїнам, полеглим у роки Першої світової війни.

Значний культурний і етнографічний інтерес представляють українські і російські поселення Нижнього Придунав'я. Пріоритетне значення належить м. Вилкове поселенню, заснованому в середині XVIII ст. російськими старообрядцями-розкольниками. Іншу частину першопоселенців склали запорізькі козаки, які переселилися сюди після ліквідації Запорізької Січі у 1775 р., щоб уникнути закріпачення і зберегти січові вольності. Старообрядців, що оселилися в дельті Дунаю, раніше називали «Филиповани», по імені одного із засновників тутешньої общини Пилипа Васильєва. З часом перший склад слова загубився, і вийшло «липовани». Церковні обряди старовіри зберегли в недоторканності, якими були вони ще до розколу російської церкви у 1654 р. Липовани і зараз складають частину населення м. Вилкове. Поселившись тут, липовани узялися відвойовувати від води суходіл, чому сприяв Дунай, щорічно наливаючи в гирлі тисячі тонн родючого мулу. Цей мул поселенці вигрібали, прокладаючи ерики, або канали, а сам мул ставав землею і будівельним матеріалом. Завдяки цьому утворилося унікальне місто, де вулицями стали водні канали (єрики). Крім того, м. Вилкове знаходиться в зоні Дунайського біосферного заповідника, який являє

собою водно-болотні угіддя міжнародного значення та є місцем існування значної кількості рідкісних рослин і тварин з Червоної книги України і Міжнародного Червоного списку.

Питна вода. Майже всю прісну воду Одещини дає річка Дністер. Наявність перевищень нормативних показників якості води в р. Турунчук на межі області з Молдовою свідчать, що джерела забруднення р. Дністер знаходяться за межами області. Джерелами забруднення Дністровського лиману залишаються скиди господарсько-побутових стічних вод каналізаційних очисних споруд ряду населених пунктів (м. Білгород-Дністровського, с. Затока, смт Овідіопіль) та річка Дністер.

В області налічується майже 5700 артезіанських свердловин та шахтних колодязів. Майже 10% наявних свердловин знаходяться в незадовільному стані, підлягають ремонту або тампонажу. Найбільш забрудненою залишається морська вода в межах м. Одеси, де зосереджено найбільше антропогенне навантаження, а гідрологічні властивості Одеської затоки не забезпечують достатнього самоочищення морської води. За останні роки не покращився і санітарний стан води Дністровського лиману, в якому відмічаються високі рівні як хімічного, так і мікробного забруднення протягом всього року. Найгірші показники якості води лиману зафіксовані в районі каналізаційних очисних споруд м. Білгород-Дністровського. Наближуючись до Чорного моря, створи мають дещо нижче забруднення.

На відміну від Дністра, річка Дунай більше потерпає від промислового забруднення. Це підтверджується частішими визначеннями солей важких металів, особливо заліза, марганцю, цинку і кадмію, незначними перевищеннями показників окислюваності та помірним бактеріальним забрудненням. Стан якості води в придунайських озерах також нестабільний.

Катастрофічний стан вод Чорного моря є наслідком значного перевищення обсягу забруднень, що надходять до них, над асиміляційною здатністю морських екосистем. Основними джерелами забруднення є: стоки річок, стічні води з точкових та дифузних берегових джерел, морські транспортні засоби. З охороною

і раціональним використанням водних ресурсів склалося важке становище. Можна виділити наступні проблеми:

1. Низька забезпеченість області прісними водними ресурсами та підземними водами створює напруженість у водопостачанні населення. Централізованим водопостачанням охоплено 57% сільських населених пунктів, у 83% з них вода не відповідає вимогам державного стандарту. У 124 населених пунктах (17-ти районах області) користуються довізною водою. Низька якість питної води спричиняє погіршення стану здоров'я населення. Будівництво водопровідної мережі проводиться низькими темпами.

2. Основними джерелами питної води області є річка Дністер. Оскільки на території області розташовані тільки пониззя цієї річки, господарська діяльність в її басейні призводить до погіршення якості води, ускладнює водопостачання населення. Особливо це стосується водопостачання Одеської агломерації, в яку входить майже 1,5 млн. населення. Вода Дністра містить високі концентрації нітритів, фосфатів, заліза, міді, хрому, нафтопродуктів, кальцію.

3. Спостерігається забруднення підземних вод пестицидами, нітратами та нітритами, що потребує додаткових коштів на доочистку води. Разом з цим відбувається значне спрацювання підземних горизонтів, виснаження запасів підземних вод, які забезпечують водою майже половину населення області.

4. В області майже 80% очисних споруд перебувають у незадовільному технічному стані. Через фінансові труднощі не здійснюється або здійснюється частково будівництво та реконструкція каналізаційних мереж і очисних споруд в населених пунктах області, зокрема в Ширяєво, Фрунзівці, Болграді, Рені, Кілії, Вилкове, Кодимі, Балті, Ананьєві, Саврані, Любашівці, Теплодарі та ін. Проблема забруднення водних ресурсів під впливом скиду неочищених та недостатньо очищених стічних вод в області загострюється.

5. Деградують цінні в лікувальному відношенні причорноморські лимани: Куяльницький, Хаджибейський, Будацький. Особливу тривогу викликає Куяльницький лиман, в якому лікувальні грязі визнані еталонними за їх лікувальними властивостями, а на березі лиману розташований курортний

комплекс міжнародного значення. Тилігульський лиман теж потребує покращення екологічного стану.

Якість життя населення. Дослідження якості життя населення є актуальним в Одеському регіоні. Соціальне життя суспільства в цілому характеризується величезним розмаїттям процесів та явищ, які мають різноманітні ознаки, властивості та якості для характеристики яких залучаються численні системи показників. В залежності від масштабів та об'єкту дослідження існують різноманітні методики співставної оцінки рівня та якості життя щодо різних регіонів, областей, міст та населених пунктів. Якість життя населення - складне поняття яке охоплює низку економічних, соціальних, політичних та інших параметрів. Будь-які системи показників, що нині застосовуються для оцінювання соціального стану, характеризують кількісні або якісні аспекти умов життєдіяльності суспільства, його добробуту тощо. Водночас вони все ж таки не дають цілісного уявлення про рівень життя в даний момент часу й у динаміці, а також не зовсім придатні для проведення порівняльного аналізу рівня життя населення різних соціальних груп, регіонів або держав. За результатами рейтингової оцінки індексу людського розвитку в Україні в 2016 році Одеська область входить до групи регіонів-аутсайдерів (21-ше місце) [34, 115].

За індексом людського розвитку у 2014 році Одеська область увійшла до групи регіонів, що тяжіють до стабільності [29, 59]. Складові людського розвитку області не мають однакового впливу на місце регіону у загальних рейтингах, оскільки область має різні позитивні та негативні тенденції щодо окремих соціальних факторів. Так, першочергової уваги потребують розгляду питання демографічного розвитку, стану та охорони здоров'я, покращення соціального середовища та підвищення матеріального добробуту населення. Середні позиції в рейтингу область займає за показниками розвитку ринку праці, рівня освіти та фінансування людського розвитку. Найкращі показники стосувалися умов проживання населення.

Для стабілізації та поліпшення ситуації в соціальній сфері очевидною є потреба проведення поглибленого аналізу факторів людського розвитку за всіма

складовими, розробки комплексної системи соціальних заходів спрямованих на поліпшення в першу чергу здоров'я населення, розвитку соціальної інфраструктури, покращення демографічної ситуації. Перегляд регіональних програм фінансування людського розвитку міг би надати вагомі результати щодо підвищення загального рівня людського розвитку.

У забезпеченні людського розвитку саме рекреація та туризм дозволяють досягати соціально важливих цілей, визначених Програмою Розвитку ООН як Цілі Розвитку Тисячоліття (ЦРТ). У 2000 р. Україна приєдналася до Декларації Тисячоліття, в якій були встановлені сім цілей ЦРТ: 1) подолання бідності, 2) забезпечення якісної освіти впродовж життя, 3) забезпечення гендерної рівності, 4) зменшення дитячої смертності, 5) поліпшення здоров'я матерів, 6) обмеження поширення та скорочення масштабів ВІЛ-інфекції, СНІДу та туберкульозу, 7) сталий розвиток довкілля. Серед цих цілей безпосередньо три стосувалися сфери рекреації та туризму [85]. Ця сфера може сприяти зменшенню дитячої смертності, поліпшенню здоров'я матерів та сталому розвитку довкілля. Крім того, за умови ефективної та акцентованої соціальної орієнтації, вона може впливати і на подолання бідності, і на обмеження поширення та скорочення масштабів загрозливих хвороб.

Соціально-екологічна ситуація. Спектр екологічних проблем, що потребують вирішення, наступний: збереження земельних ресурсів (боротьба з наслідками водної та вітряної ерозії; ґрунтовими зсувами; підтопленням населених пунктів); оздоровлення екологічного стану басейнів річок Дунай і Дністер, котрі є основними джерелами водопостачання Одещини; проблема утилізації відходів, в тому числі непридатних для використання хімічних засобів захисту рослин; вирішення проблем щодо збереження й відтворення водних ресурсів, зокрема озера Сасик, Придунайських озер, малих річок; зниження інтенсивності забруднення атмосферного повітря шкідливими речовинами; розширення мережі природно-заповідного фонду [135,156].

З метою запобігання забрудненню водних джерел та поліпшення екологічної ситуації в області, необхідно здійснити низку організаційно

технічних, технічних та науково-технічних заходів, зокрема: будівництво нових та реконструкція існуючих очисних та каналізаційних споруд; впровадження нових технологій очищення стічних вод; створення прибережних смуг і водоохоронних зон річок та водойм, зон санітарної охорони об'єктів питного водопостачання; розвиток та реалізація існуючої нормативно-правової бази тощо.

Стан флори області залежить від комплексу природних умов та антропогенного впливу. Рослинний світ Одеської області зазнає значного негативного впливу від діяльності людини. Мають місце такі проблеми, як засмічення, вирубка лісів, чисельні пожежі. Причинами виникнення та розповсюдження лісових пожеж поряд з екстремальними погодними умовами є проведення населенням масових випалювань сухого травостою біля доріг, на яругах і балках, а також неповне забезпечення протипожежною технікою, радіо- та телефонним зв'язком, паливними матеріалами, автотранспортом [77].

Тривалий і високий ступінь господарського освоєння території, значний рівень розораності земель обумовлюють зміну природного стану рослинного світу. Головними чинниками, що негативно впливають на стан лісів, їх протиерозійну, гідрологічну, кліматичну функцію, є характерні для області посухи, вітри, недостатня забезпеченість прісною водою, неконтрольований випас худоби. Ліси, які знаходяться у підпорядкуванні агропромислового комплексу, захисні насадження вздовж залізничних та автомобільних шляхів використовуються без належного регулювання та відтворення, тому їх стан незадовільний, значна частина пошкоджена самовільними рубками. Степові трав'яні екосистеми у незміненому стані збереглися лише на схилах лиманів, ярів, балок. Деякі з них охороняються в заказниках, але більшість охороною не охоплена, через що їх стан незадовільний.

Основними напрямками в сфері охорони, використання та відтворення рослинних ресурсів мають стати: вдосконалення законодавчої та нормативної бази щодо охорони, використання та відтворення рослинного світу; здійснення заходів щодо запобігання техногенним процесам, які негативно впливають на об'єкти рослинного світу; впорядкування збору дикорослої рослинної сировини

підприємствами, установами, організаціями та громадянами; розробка і затвердження Правил збирання технічної, лікарської, харчової сировини дикорослих рослин; запровадження дозвільної системи на використання об'єктів рослинного світу та введення плати за спеціальне використання рослинних ресурсів.

2.5. Роль і місце рекреаційного господарства в економіці регіону

Одеський регіон має дуже високий рекреаційний потенціал і розвинене *рекреаційно-туристичне господарство*. Встановити реальну частку рекреаційного господарства за сучасною офіційною статистикою практично неможливо. Для цього використовують наближені експертні оцінки, що можуть мати дуже різну точність. Реальна роль рекреаційного комплексу в господарстві області значно вища, особливо з урахування його не просто економічної, але соціально-економічної значущості. Рекреаційна діяльність більшою-меншою мірою у різних формах охоплює все населення області та численних сусідніх регіонів і країн. Роль і місце рекреаційного господарства за таким «узагальненим підходом» кількарізна перевищує його частку в економіці регіону, визначену за офіційною статистикою. До того ж у всіх стратегіях і програмах соціально-економічного розвитку Одеського регіону, саме рекреаційне господарство визначають як один з головних пріоритетів [11, 19].

Рекреаційний комплекс є одним з перспективних і пріоритетних секторів господарства Одещини. Це розгалужений міжгалузевий комплекс, що охоплює такі види діяльності, як лікувально-оздоровча, масовий відпочинок, спортивний відпочинок, туризм. З одного боку, рекреація і туризм зачіпають практично всі сектори і галузі господарства: промисловість, сільське господарство, транспорт та інфраструктурні галузі, соціальну сферу в цілому, сферу обслуговування, соціальну інфраструктуру, культуру, освіту, науку, управління. З другого - у складі господарського комплексу формуються напрямки економічної діяльності і галузі, безпосередньо пов'язані з рекреацією та туризмом, такі як масовий

відпочинок населення - неорганізований і організований, і туризм. (рис. 2.1). Існує також і потужна *сфера побутової рекреації населення*, яка на даний час ще не позначена як складова господарського комплексу і яка, тим не менш, потребує і дослідження, і планування, і управління. Географи традиційно називають рекреаційно-туристичне господарство країни чи регіону рекреаційним або ж рекреаційно-туристичним комплексом, підкреслюючи його міжгалузевий склад і характер.

Наведена схема наголошує можливість вивчати РТД регіону в цілому, включаючи всі види і форми рекреації й туризму. Нагадаємо, що на даний час у нас відсутній облік масової неорганізованої рекреації і вона лишається поза увагою статистики і органів управління. У жодній формі не розглядаються побутова рекреація - релаксація, хоча реальна потреба щодо її обліку і оцінки існує.

Стає можливим досліджувати рекреаційно-туристичну індустрію регіону як сукупність рекреантів і туристів, рекреаційно-туристичних ресурсів (дестинацій), рекреаційно-туристичної інфраструктури, виробництво туристичних продуктів і рекреаційно-туристичних товарів, обслуговування рекреантів і туристів, управління рекреаційно-туристичною діяльністю у регіоні.

Функціональне структурування рекреаційного комплексу регіону повною мірою представляє всі предметні напрями рекреаційно-туристичної діяльності, що були представлені раніше. Туризм можна розглядати як галузь економіки регіону, виділяючи відповідні блоки – туристів, туристичних ресурсів (дестинації), інфраструктури, виробництво туристичних продуктів та товарів, обслуговування туристів, туристичний маркетинг і менеджмент. Для представлення рекреації і туризму як окремого виду економічної діяльності до цього переліку слід додати організовану рекреацію з її ресурсами, інфраструктурою, виробництвом рекреаційних послуг і товарів, профільними маркетингом і менеджментом.

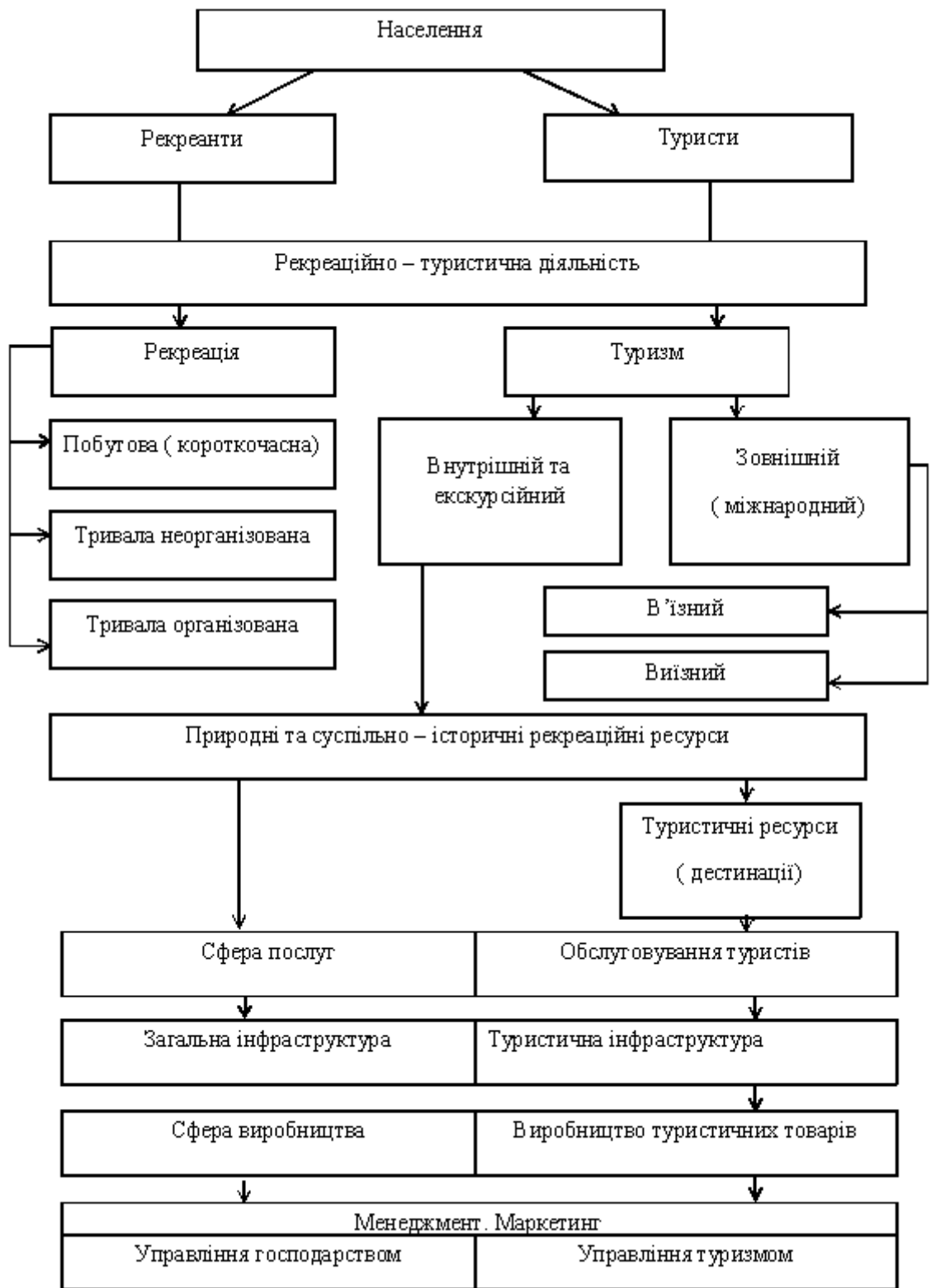

Рис. 2.1. Функціональна структура рекреаційного комплексу (побудовано автором)

Поряд з організованою рекреацією та туризмом у регіоні значного поширення набув *неорганізований (самодіяльний) відпочинок населення*. У його складі використання так званого «вторинного житла» – дач та орендованого для

відпочинку житла. Об'єм цієї галузі досить умовно можна оцінити в 430 тис. дачних місць та понад 600 тис. місць орендованого житла [122]. Крім того, значним залишається потік *неорганізованих відпочиваючих*, кількість яких протягом літніх місяців може значно перевищувати частку організованих. Цей вид відпочинку (чи туризму) ще не має відповідної сфери управління та обслуговування. У багатьох випадках з ним пов'язане надмірне рекреаційне навантаження на морське узбережжя та пляжі, їх інтенсивне забруднення та деградація. Разом з тим ця галузь рекреаційного господарства, як свідчить досвід інших країн, може бути і потрібною, і прибутковою.

Одещина – регіон розвинуеного *туризму*. Загальний склад туристичних потоків регіону та їх динаміку протягом останніх 10 років представляє (табл. 2.1)

Більшість показників, що характеризують обсяги туристичної діяльності в області, мають негативні тенденції.

Загальна кількість туристів, обслуговуваних суб'єктами туристичної діяльності у регіоні, скоротилася майже втричі. Ще більш помітним було скорочення потоку внутрішніх туристів, який протягом останнього десятиліття зменшився у п'ятеро. У 2,6 разу зменшився потік іноземних туристів до нашого краю. Єдина категорія туристів, яка за цей час дещо збільшилась (на 21%), - туристи-громадяни України, що виїжджали за кордон.

Таблиця 2.1

Динаміка туристичних потоків Одеського регіону за 2000-2015 роки

Категорії туристів	Кількість туристів, тис. осіб			
	2000	2005	2010	2015
Усього	242,4	117,7	103,4	55,9
Іноземні туристи	77,3	53,5	34,9	11,3
Туристи-громадяни України, які виїжджали за кордон	25,3	29,7	37,6	33,7
Внутрішні туристи	139,8	34,5	30,9	10,9

*Таблиця складена автором за статистичними даними головного управління статистики

в Одеській області

Розподіл сучасних туристичних потоків майже рівномірний. У структурі туристичних потоків у 2010 році переважали туристи-громадяни України, які виїжджали за кордон – 37,6 тисяч. Найбільшою популярністю серед громадян регіону у 2010 році користувалися Туреччина та Єгипет. Кількість іноземних туристів налічувала 34,9 тис. осіб. Серед іноземців, які відвідали Одеський регіон, переважали громадяни (піддані) Сполученого Королівства, Російської Федерації, Сполучених Штатів Америки та Німеччини. Частка внутрішніх туристів склала 30,9.

У 2015 році регіон відвідали 11,3 тис. іноземних туристів, яким були надані туристичні послуги суб'єктами туристичної діяльності України (туроператорами і турагентами). Переважна більшість (94,9% від загальної кількості іноземців) прибула в Одеський регіон на відпочинок. Кількість наданих туру днів становила 85,1 тисяч. Внутрішнім туризмом у 2015 році було охоплено 10,9 тис. туристів (на 18,3% менше, ніж у 2008 році), а також обслуговано 56,3 тис. екскурсантів (менше на 47%, ніж у 2008 році), з яких 26,8% – діти до 17 років. Загальна кількість іноземних туристів, які відвідали Одеський регіон, упродовж січня-вересня 2010 року збільшилась у порівнянні з січнем-вереснем 2009 року на 37,2% і становила 27 тис. осіб та кількість туру днів, наданих туристам, збільшилась на 38,3%. Кількість охоплених внутрішнім туризмом збільшилась на 12,9% та на 65,2% зростає кількість екскурсантів і становила 66,5 тис. осіб

На особливу увагу заслуговує відносно нове поняття *дестинації*, що являють собою узагальнену характеристику туристичних ресурсів, включаючи туристичні регіони, їхні природно-географічні особливості, об'єкти показу, туристичні маршрути, туристичну інфраструктуру та туристичну індустрію в цілому. Наведена схема функціональної структури рекреаційно-туристичного комплексу слугує тематичним орієнтиром для подальшого, більш глибокого і змістовного дослідження рекреаційного господарства регіону, обґрунтування напрямків його подальшого зростання та розвитку. Рекреаційний комплекс включає різноманітні рекреаційні об'єкти та заклади-курорти, санаторії, пансіонати, профілакторії, будинки та бази відпочинку, дитячі табори, спортивні

бази та заклади, екскурсійні центри і т. д. Функціонування рекреаційних об'єктів потребує розвиненої інфраструктури та сервісного обслуговування, наявності тих чи інших природно-рекреаційних ресурсів, систем маркетингу і менеджменту.

Організацією рекреаційно-туристичної діяльності в Одеському регіоні займаються 310 ліцензованих державою спеціалізованих підприємств, якими розроблено і реалізовано більше 100 туристичних екскурсійних маршрутів [29]. Проте, по території регіону ці організовані ресурси розміщені нерівномірно. Це обумовлено як різною рекреаційною привабливістю районів, так і наявністю якісної інфраструктури в тому чи іншому районі.

Відносно невелика кількість підприємств організовуючих туризм в Північних і Північно-Західних районах Одеської області в більшості велика концентрація подібних організацій в місті Одеса. Саме з міста відправляється значна частина турів по більшості районам Одеської області, і географічне розташування Одеси сприяє ствердженню міста як головного організаторського центра туризму.

Ярко виражені адміністративно-територіальні диспропорції характерні також для діяльності підприємств готельного сервісу. Найбільшу частку у структурі підприємств готельного господарства займають готелі – 47 одиниць (59,3%). Крім них, функціонують 32 гуртожитків для приїжджих та інших місць для тимчасового проживання, 1 кемпінги та 3 молодіжних турбази. Найбільш забезпечені готелями Білгород-Дністровський і Овідіопольський райони. Найбільшу частку у структурі підприємств готельного господарства займали готелі – 47 одиниць (59,3%), що явно не вистачає для крупного рекреаційно-туристичного центру України [20, 21, 29]. На кожний із останніх адміністративно-територіальних суб'єктів припадає 1% від всієї кількості підприємств готельної сфери.

Важливе місце в рекреаційній діяльності Одеського регіону займає *санаторно-курортне господарство*. Мережа санаторно-курортних і оздоровчих закладів Одеського регіону у 2015-2016 роках нараховує 376 одиниць, з них 28 відносяться до *лікувальних закладів*, у тому числі дитячих – 25. Кількість

лікувальних закладів за 1995-2015/16 роки дещо зменшилась, але це відбулось не тільки із закриттям деяких закладів, але й у зв'язку з припиненням лікування у пансіонатах [128, 129]. Більшість установ відноситься до *закладів профілактики та відпочинку*, з них бази та інші заклади відпочинку – 314, санаторії-профілакторії – 3, будинки і пансіонати відпочинку – 6 (табл. 2.1). В число найбільш забезпечених санаторно-курортним господарством входять Білгород-Дністровський (141 одиниця), Татарбунарський (80 одиниць), Кілійський (75 одиниць) і Овідіопольський (56 одиниць) райони. Найбільша кількість дитячих закладів оздоровлення і відпочинку зосереджена в місті Одеса (138 одиниць) і Білгород-Дністровську (65 одиниць), Комінтернівському (62 одиниці), Котовському і Саратському (по 52 одиниці) районах [29]. Всі решта райони Одеського регіону мало забезпечені санаторно-курортними закладами.

В розрахунку на 10 тис. чоловік постійного населення Одеської області припадає 1151 оздоровлення в санаторно-курортних і оздоровчих закладах регіону. Дані за цим показником поступають лише АР Крим та Львівській областям.

Динаміку санаторно-курортної та оздоровчої рекреаційної діяльності регіону протягом останніх років показує (табл. 2. 2). Загальна кількість санаторно-курортних і оздоровчих закладів області в різні роки має різні тенденції і у 2010 роках збільшується у півтора разу. Зростання мережі відбувалось переважно за рахунок баз та інших закладів відпочинку, кількість яких зросла майже в 1,8 разу – з 213 одиниць у 1995р. до 372 – у 2010 рр. [29]. Дещо зменшилась кількість санаторіїв та пансіонатів з лікуванням (з 45 у 1995р. до 35 у 2010 рр.) переважно за рахунок припинення лікування у пансіонатах. Подібна ситуація спостерігається і в динаміці загальної кількості місць (ліжок) у санаторно-курортних та оздоровчих закладах регіону. В цілому протягом 1995-2010 років вона збільшилась на 10% - від 48 тис. місць до 52,7 тисяч. Головне зростання відбувається за рахунок баз та інших закладів відпочинку, ємкість яких збільшилась у 1,4 разу. Кількість оздоровлених протягом зазначеного часу лишається достатньо стабільною і тримається на рівні 265-270 тис. осіб. Майже

третину обсягів санаторно-курортної діяльності регіону припадає на дитячі заклади.

Таблиця 2.2

Санаторно-курортні і оздоровчі заклади Одеського регіону

	1995	2000	2005	2010	2015/16
Кількість закладів	282	338	368	425	376
Санаторії та пансіонати з лікуванням	45	37	37	35	28
у тому числі дитячі	16	11	10	36	25
Санаторії-профілакторії	16	12	9	9	3
Будинки і пансіонати відпочинку	8	8	13	8	6
Бази та інші заклади відпочинку	213	281	308	372	314
У них ліжок (місць), одиниць	47955	49361	52552	52730	40923
У санаторіях та пансіонатах з Лікуванням	17233	15053	14638	13231	12321
у тому числі дитячих	2995	2865	2834	2526	7955
У санаторіях-профілакторіях	1449	1107	1164	1195	700
У будинках і пансіонатах відпочинку	2646	2023	2092	1490	1032
У базах та інших закладах відпочинку	26627	31178	34648	36804	31236
Кількість оздоровлених, тис. осіб	268570	214457	269262	266699	
У санаторіях та пансіонатах з лікуванням	126048	77307	110030	82053	
у тому числі дитячих	15254	14884	22039	22003	19997
У санаторіях-профілакторіях	18275	10727	10634	17369	
У будинках і пансіонатах відпочинку	17592	5014	14243	7458	
У базах та інших закладах відпочинку	106655	121409	134297	159762	

**Таблиця складена автором за статистичними даними головного управління статистики в Одеській області.*

В області функціонують 9 санаторіїв-профілакторіїв на 1195 місць, 5 пансіонатів на 1260 місць та 3 будинки відпочинку на 230 місць, в яких оздоровлено та відпочило 24,9 тис. осіб (відповідно 17,4 тис. осіб, 5,6 тис. осіб, 1,9 тис. осіб). На 371 базі відпочинку на 35,6 тис. місць оздоровлено упродовж тривалого часу та відпочило 1-2 дні 150,6 тис. осіб [29].

Більша частина відпочиваючих в Одеському регіоні приїжджає у літній період, найкращий період для відпочинку та оздоровлення. Із загальної кількості оздоровлених у санаторно-курортних закладах протягом 2010 року майже три чверті (191,6 тис. осіб) оздоровлено у червні-серпні.

Іноземців у санаторно-курортних та оздоровчих закладах упродовж 2009-2010 року перебувало 61,1 тис. осіб, що на 35,5% більше, ніж у 2008/09 роках, тобто питома вага іноземців у загальній кількості оздоровлених збільшилась на 6,3%. У середньому одним іноземцем на відпочинку фактично проведено 10,3 ліжко-днів. Найбільша питома вага (98% або 59,9 тис. осіб) припадає на громадян із сусідніх країн – Молдови, Російської Федерації та Білорусі [29].

Крім того, в Одеському регіоні оздоровчу роботу проводили 1073 дитячих закладів оздоровлення та відпочинку, з яких 55 позаміських, 866 з денним перебуванням, 141 - праці та відпочинку, 10 наметових містечка та один дитячий центр, в яких було оздоровлено 132,3 тис. дітей, з них 114 тис. дітей – мешканців Одеського регіону, що склало 50,2% від загальної кількості дітей шкільного віку області, 13,4 тис. дітей – з інших регіонів України, 4,9 тис. дітей – з інших країн. Кількість дитячих закладів оздоровлення та відпочинку зменшилась на 4,3% (на 48 одиниць), у порівнянні з 2009 роком, проте кількість місць у таборах збільшилась на 12,4% (на 1,4 тис. місць) та кількість оздоровлених дітей – на 5,7% (на 7,2 тис. дітей) [29].

Мережа ресторанного господарства (їдальні, кафе, ресторани, бари і т.д.) нараховує 982 заклади на 62.1 тис. місць для одночасного обслуговування відвідувачів. Найбільша кількість об'єктів ресторанного господарства зосереджена в місті Одеса (603 одиниці) і Ізмаїльський (43 одиниці), Овідіюпольський (34

одиниці) районах. Решта районів мають недостатньо розвинену мережу ресторанного господарства [25].

Висновки до розділу 2

1. Одеська область знаходиться серед регіонів-лідерів України за рекреаційним потенціалом. Головною особливістю території Одеської області є її приморське положення, широкий «вихід» до моря і положення на європейських і світових водних шляхах (вагомий чинник міжнародного туризму). Одещина має високий рекреаційний природно-ресурсний потенціал, зокрема, теплий клімат, морські пляжі, лікувальні грязі, джерела мінеральних вод, ропу лиманів та озер, унікальні природні комплекси, мальовничі краєвиди, мисливські та рибальські угіддя, акваторії лиманів, озер, моря, придатні для водного спорту та оздоровлення. Поєднання всіх цих факторів створює умови, надзвичайно сприятливі для організації відпочинку і розвитку рекреаційно-туристичної діяльності.

2. Рекреаційне господарство формується під впливом різноманітних чинників, основними з яких є рекреаційні ресурси - природні, історико-культурні, соціально-економічні. Провідна роль серед них у Одеській області належить природно рекреаційним, до складу яких входять орографія, кліматичні, бальнеологічні, водні, ландшафтні ресурси. Одноманітність рельєфу Одещини і разом з тим атрактивний є туристично привабливим. Область має потужні запаси мінеральних вод, які можуть бути ресурсами для курортного господарства (мінеральні води Куяльницького родовища), що задовольнятиме рекреаційні потреби людей із всієї України та з-за кордону. Придатними також для відпочинку людей в області є кліматичні умови, долини рік, ставки.

3. Нами обґрунтовано, що історико-культурні об'єкти можуть бути визначальними у формуванні попиту на рекреаційні ресурси. Своєрідність туристично-екскурсійного потенціалу області визначається численними пам'ятками різних часів (тут зосереджені пам'ятки епохи палеоліту і неоліту,

античної культури, культури скіфів і сарматів, інших стародавніх народів) з відомими історико-культурними заповідниками, архітектурними пам'ятками, пам'ятниками та музеями. Це відомі у світі Одеський національний академічний театр опери і балету, знамениті Потьомкінські сходи, українська Венеція - місто Вилкове, фортеця XII-XV ст. в м. Білгород - Дністровському, розкопки античних міст Тіри і Ніконії, пам'ятки культової архітектури в містах Одесі, Ізмаїлі, Рені, Кілії та багато чого іншого. Понад 5000 об'єктів культурної спадщини загальнодержавного та місцевого значення створили Одещині імідж одного із найбільш відомих і популярних серед туристів регіону. Нами встановлено, що найсприятливішими для розвитку пізнавального туризму та найбільш забезпеченими об'єктами, що мають історичну та культурну цінність, є міста Одеса, Ананьєв, Балта, Білгород-Дністровський, Болград, Ізмаїл, Кілія, Вилкове, Кодима, Овідіополь, Рені та смт Велика Михайлівка.

4. Важливою складовою рекреаційного господарства є рекреаційна інфраструктура. Рівень забезпечення закладами цієї галузі в області недостатній для ефективного функціонування рекреації. Нерівномірне розміщення закладів, низький рівень їх сервісу негативно позначається на розвитку туризму у регіоні. Потребує вирішення питання використання під заклади туристичної інфраструктури архітектурних споруд одночасним збереженням їх статусу. На сьогодні важливим є розширення асортименту туристичних послуг, поліпшення якості туристичного обслуговування.

5. Одеський регіон має дуже високий рекреаційний потенціал і розвинене рекреаційно-туристичне господарство. Рекреаційна діяльність більшою-меншою мірою у різних формах охоплює все населення області та численних сусідніх регіонів і країн. Роль і місце рекреаційного господарства за таким «узагальненим підходом» кількарізна перевищує його частку в економіці регіону, визначену за офіційною статистикою. До того ж у всіх стратегіях і програмах соціально-економічного розвитку Одеського регіону, саме рекреаційне господарство визначають як один з головних пріоритетів.

Перелік посилань із списку використаних джерел:

[11, 15, 19, 20, 21, 29, 34, 39, 44, 57, 58 59, 84, 85, 89, 94, 96, 100, 105, 112, 113, 114, 115, 127, 128, 129, 135, 156]

Перелік посилань із списку використаних джерел на власні наукові праці:

[77, 81, 122, 161]

РОЗДІЛ 3

ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ РЕКРЕАЦІЙНОГО ГОСПОДАРСТВА ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ

3.1. Напрямки і підходи до характеристики територіальної організації рекреаційно-туристичної діяльності

Одна з стрижневих проблем суспільно-географічного дослідження рекреаційно-туристичної діяльності (РТД) – аналіз особливостей її територіальної організації (ТО). Територіальна організація суспільства зазнає значних змін не лише на глобальному і національному, але і на регіональному і локальному рівнях. Особливо це характерно для нашої країни, яка перебуває у значних трансформаціях, пов'язаних з переходом до ринкової економіки господарства. У вітчизняній географії теорія територіальних систем зі всіма її атрибутами почала формуватися лише в 60-х роках ХХ століття. Ефективність діяльності в будь-якій сфері поряд з іншими чинниками залежить також від її просторової організації. Рекреація та туризм в даному випадку не є виключенням. Рекреаційно-туристична діяльність прямо залежить від регіональних чинників, у тому числі геополітичного положення, природно-рекреаційних ресурсів, історико-культурної спадщини та їх територіальних поєднань – комплексів. Вивчення проблем територіальної організації рекреації та туризму її можна віднести до ряду першочергових, тих, які створюють підґрунття для подальших економічних, соціологічних, екологічних та інших досліджень [13, 160].

Проблемам розвитку рекреаційного господарства і його територіальної організації присвячені роботи в різних галузях науки: географії, економіці, містобудуванні, соціології, тощо. Серед дослідників які займалися даною проблематикою потрібно виділити: О. Бейдика, О. Любіцеву, О. Топчієва, М. Покоłodну, Е. Желудьковського, Я. Олійника, С. Шабалина, П. Шищенко, Ю. Веденіна, М. Долішнього, В. Євдокименка, О. Живицького, І. Зоріна,

О. Ігнатенка, Е. Котлярова, В. Кравціва, М. Крачила, В. Куценко, О. Мазуркевича, В. Мацолу, М. Мироненко, В. Новикова, І. Смаля, М. Нудельмана, Т. Панченко, І. Пирожника, В. Преображенського, І. Родічкін, І. Твердохлебова, В. Шулика, М. Глядіну, С. Іщука та інших. Більшість наукових робіт присвячено територіям, що мають значні унікальні природно кліматичні ресурси і місцевостям, а також регіонам з традиційним розвитком рекреації та туризму. Менше уваги приділяється територіям, які мають нижчий ступінь забезпеченості рекреаційними ресурсами та територіями із заповідним режимом.

Дослідження територіальної організації рекреаційно-туристичної діяльності беззаперечно переважає над невиробничою діяльністю населення, сфері послуг, які мають специфічні складові - від атрактивних ділянок природних ландшафтів і окремих рекреаційно-туристичних об'єктів до складних організаційно-економічних формувань рекреації та туризму та рекреаційно-туристичних осередків і районів. Цей напрям розроблений науковцями недостатньо. Головними його результатами на даний час є концепція *територіальних рекреаційних систем (ТРС)* та *рекреаційно-туристичне районування*, а також окремі спроби *систематики форм ТО*.

Теоретичні засади досліджень територіальної організації рекреаційного господарства започатковані у 1980-х роках *концепцією територіальних рекреаційних систем (ТРС)*. Існують різноманітні підходи до вивчення територіальних-рекреаційних систем постає проблема розуміння сутності вищевказаного поняття. Розглянемо існуючі підходи до характеристики *територіально-рекреаційної системи* регіону. Теоретичною основою (моделлю) територіальної організації рекреаційного господарства виступає концепція територіальних рекреаційних систем, розроблена свого часу *В. Преображенським* [97,99]. При цьому, рекреаційне господарство являє собою складну, багатокомпонентну природно-господарську систему, яка включає наступні складові – підсистеми і компоненти: рекреаційні ресурси, рекреаційна інфраструктура (технічні підсистеми), обслуговуючий персонал, рекреанти, рекреаційне обслуговування і т.д. Потрібно підкреслити, що дана ТРС має вузьку

функціональну орієнтацію вона розроблена лише для курортно-рекреаційної діяльності (форма організації) [97].

У наш час концепція ТРС одержала подальший розвиток. Територіально-рекреаційна система є складним і багатоаспектним явищем, основною метою якого є задоволення рекреаційно-туристичних потреб людей, що становить структуру із взаємопов'язаних елементів у взаємодії із навколишнім середовищем. Наприклад, *Л. Лук'янова* визначає територіально-рекреаційну систему як «сукупність взаємодіючих структур, елементів і явищ, які направлені на забезпечення рекреаційних потреб суспільства» [13, с. 124].

Ф. Мазур розглядає територіально-рекреаційну систему як «систему відкритого типу, яка знаходиться у постійній взаємодії із зовнішнім середовищем» [66, с. 56].

Н. Фоменко [133] пропонує територіально-рекреаційна систему як функціональну систему, яка представлена блоками, які є системами нижчого порядку:

- 1) група рекреантів;
- 2) природні та культурні комплекси;
- 3) технічна система;
- 4) група обслуговуючого персоналу;
- 5) система органів управління територіально-рекреаційної системи.

За *О. Ільїною*, ТРС - це об'єкт дослідження рекреаційної географії, комплексна геосистема, що об'єднує соціальні, техногенні, природні компоненти; розглядається в одному ряду з територіальними виробничими комплексами і природними геосистемами [45, с. 57].

За *О. Бейдиком*, ТРС – комплексна геосистема, яка об'єднує соціальні, техногенні, природні компоненти; розглядається в одному ряду з територіальними виробничими комплексами (ТБК) і природними геосистемами. Керована, частково самокерована система, що складається із взаємопов'язаних підсистем: відпочиваючих, природних і культурних комплексів, інженерних споруд, органу управління, обслуговуючого персоналу [5, с. 178].

Під територіально-рекреаційною системою (ТРС) *М. Корецький* і *І. Смал* розуміють «територіально цілісну взаємопов'язану і взаємозалежну сукупність компонентів, функціонування і еволюція яких залежить від ступеня рекреаційного попиту і які спрямовані на задоволення рекреаційних потреб людини і суспільства загалом» [50, с. 55, 111, с. 14]. ТРС є науковою категорією, в якій знаходять відображення територіальні курортно-туристичні комплекси, що інтенсивно формуються. *Н. Недашківська* на підставі міжгалузевого підходу у структурі ТРС виділяє 5 галузей та їх підгруп. Серед них такі: 1) група галузей, які виконують головну функцію системи і становлять її центральне ядро: курортне, туристичне господарство, сфера відпочинку; 2) група галузей переважно виробничого обслуговування (будівництво, транспорт, сільське господарство тощо); 3) галузі, що постачають спеціалістів для курортно-туристичного господарства і сфери відпочинку; 4) галузі, орієнтовані на забезпечення потреб санаторно-курортного і туристичного господарств (науководослідні установи); 5) спеціалізовані органи управління [75].

В своїй дисертаційній роботі ми розглядаємо концепцію ТРС у сучасному (розширеному) змісті на рівні обласного регіону. Ми розглядаємо ТРС і як організаційно-економічну форму (*підхід В. Преображенського*) і як ТРС у розумінні (*Л. Лук'янова, О. Ільїної, О. Бейдика, М. Корецького, І. Смал, Н. Недашківської*) і як цілісну дестинацію регіонального рівня. Ми приймаємо розробку концепції ТРС, але у сучасному (розширеному) змісті, різні форми ТО РТД на різних рівнях життєдіяльності регіону.

Розглянемо другий напрям територіальної організації РТД – *рекреаційне районування*. Поділ території на просторово-територіальні одиниці базується на теорії районування або регіоналізації. Районування буває інтегральним і спеціальним або комплексним. Інтегральне районування базується на виокремленні окремих частин території на основі існуючих ознак – природних і суспільних даностей. Спеціальне районування обґрунтовує поділ території на основі відмінностей лише у певних сферах діяльності суспільства. Основою для виокремлення рекреаційних районів або регіонів в цілому виступають три групи

критеріїв: природні, історичні і соціально-економічні, які мають певні відмінності. В загальному сенсі всі перелічені групи критеріїв впливають на спеціалізацію регіонів, на виробництво певної продукції або послуг, в тому числі і рекреаційних, що призводить до розвитку територіального поділу праці. Таким чином рекреаційне районування є одним з видів спеціалізованого районування і є комплексним. Рекреаційне районування дає змогу на науковій основі виокремлювати території з однорідною рекреаційною спеціалізацією, тобто виділення територій різного таксономічного рангу з певним набором рекреаційних ресурсів і відповідним набором послуг, відмінних від інших територій. Рекреаційне районування, як і будь-яке інше, має двояку сутність по-перше його слід розглядати як інструмент вивчення територіальної організації досліджуваного явища, в даному випадку рекреації і туризму, по-друге, як відбиття певного етапу розвитку даного явища на певній території.

Рекреаційний район – це один із різновидів галузевого або спеціального районування. В той же час рекреаційне районування потребує комплексних підходів, оскільки має на меті виокремлювати території за характерним поєднанням природних і історико-культурних рекреаційно-туристичних ресурсів, в той же час поширені вузькогалузеві (компонентні) варіанти рекреаційного районування території за окремими ознаками РТД.

Рекреаційне районування – поділ території (країни, регіону) на таксономічні одиниці, які виокремлюються на основі спільності значень таких характеристик, як: спеціалізація рекреаційного господарства, структура рекреаційних ресурсів, напрямки їх освоєння й охорони, перспективи розвитку рекреаційної діяльності.

Рекреаційне районування території дозволяє:

- з найбільшою ефективністю визначити можливості використання тих або інших територій для цілей рекреації і туризму;
- виділяти нові рекреаційно-туристські райони різного порядку;
- виявляти нові рекреаційні ресурси й інші передумови для розвитку рекреації в ще не освоєних місцевостях;

Географічний аспект рекреаційного районування міститься у виявленні особливостей територіального поділу праці в сфері рекреації і туризму, прогнозуванні перспективних функцій районів, напрямків, тенденцій і закономірностей рекреаційного освоєння території.

Екологічний аспект полягає у вивченні й створенні умов для раціонального використання, збереження та охорони рекреаційних ресурсів.

Соціальний аспект рекреаційного районування полягає в тому, що воно проводиться з метою забезпечення оптимального функціонування рекреаційних установ різного порядку й виконання ними їхніх головних функцій.

Економічний аспект рекреаційного районування полягає в координації розвитку рекреаційного господарства з іншими господарськими системами;

Рекреаційне районування базується на таких *принципах*:

- генетичному – таксономічні одиниці районування виділяються на підставі історико - географічному аналізу територіальної організації розселення, господарського освоєння рекреаційного господарства й прогнозу його розвитку;

- функціональному – при районуванні враховується головна мета задоволення рекреаційних потреб суспільства, раціональне використання рекреаційних ресурсів, підвищення ефективності територіального поділу праці, зниження витрат на виробництво туристських послуг;

- при районуванні поряд з традиційними ознаками РТД слід враховувати особливості соціально-економічних (господарських) комплексів, третій принцип максимальне врахування реальної соціально-економічної ситуації, у тому числі розселення населення, розміщення основних видів господарської діяльності, територіальні відміни у структурі спеціалізації господарства.

Під впливом певних умов і факторів розвитку окремих галузей складаються галузеві райони, подібно в рекреації і туризмі, під впливом специфічних факторів і умов формуються райони. Рекреаційне районування являє собою один з видів соціально-економічного районування.

Під умовами рекреаційного районоутворення варто розуміти загальні особливості природного й соціально-економічного середовища, у яких

відбувається формування й функціонування рекреаційних районів. Природне середовище рекреаційного районоутворення розуміється як територіальне сполучення природних рекреаційних ресурсів і умов їхнього освоєння. Соціально-економічне середовище в рекреаційному районоутворенні представлене в двох якостях: ресурси соціально-економічного походження та зовнішня й внутрішня обстановка формування рекреаційних районів як системних утворень. При вивченні умов рекреаційного районоутворення варто враховувати, що вони створюють лише передумови для функціонування й розвитку цих районів, а їхня фактична реалізація залежить від факторів формування рекреаційних районів, до яких належать: рівень комфортності й тривалості сприятливих кліматичних умов і погод; розмаїття природних умов і ресурсів; насиченість і територіальне сполучення історико-культурних пам'яток; ступінь привабливості, атрактивності природних і історико-культурних пам'яток для основної маси туристів; рівень забезпеченості району транспортною інфраструктурою; рівень розвитку туристської інфраструктури; рівень сервісу й кваліфікація робочого персоналу; природна ємність території та ін.

Природно, що при проведенні рекреаційно-туристичного районування облік усіх перелічених факторів і умов неможливий, у першу чергу, через відсутність даних по тих або інших пунктах для деяких територій. Тоді районування проводиться з опорою на більше або менше для кожної території число факторів, які для даної території мають більшу вагу. Такий стан справ привів до того, що для рекреаційних районів намітилися загальні ознаки.

1. Час виникнення, історичні особливості формування.
2. Рекреаційні ресурси (природні, історико-культурні, інфраструктурні) і їхні територіальні сполучення.
3. Характер рекреаційної спеціалізації й ступінь її розвитку.
4. Потужність, географія, структура й динаміка рекреаційних потоків.
5. Рівень рекреаційного освоєння території району.
6. Наявність одного або більших рекреаційних центрів і органів керування.

7. Проблеми і перспективи подальшого розвитку.
8. Розселенська.
9. Територіальні відміни у структурі і спеціалізації.

В географічній літературі можна зустріти багато трактувань сутності рекреаційного району, котрі можна звести до трьох основних класів:

1. Рекреаційний район – це територія, придатна для організації відпочинку і туризму за умов наявності на ній рекреаційних ресурсів природного і антропогенного походження, забезпечена рекреаційно – туристичною інфраструктурою [7, 8].

2. Рекреаційний район – територія з рекреаційно-туристичним потенціалом (дестинації), із спеціалізацією на рекреаційному обслуговуванні з відповідною рекреаційно-туристичною інфраструктурою. Подане визначення трактує рекреаційний район як галузевий суспільно-географічний район. Воно ґрунтується на теорії територіального поділу праці, яка знайшла в рекреації дуже широке застосування [8, с. 33].

3. Рекреаційний район розглядають також як соціально-географічний, виділення якого засноване на різних позаекономічних підходах, здебільшого соціологічних і соціально-екологічних [8].

Таким чином, *рекреаційний район* – це територія, що характеризується спільністю природних, історико-культурних, соціально-економічних рекреаційних умов і ресурсів та відповідним ступенем розвитку рекреаційної спеціалізації, що відрізняє її від інших територій.

Територія України неодноразово була задіяна (як частково, так і повністю) в різних схемах рекреаційно-туристичного районування, в зв'язку з чим класифікація туристичних територій значно ускладнюється. Розглянемо найвідоміші схеми районування, здійснювані з метою розвитку рекреації і туризму.

За схемою туристського районування СРСР М. Крачило також виділяє 4 туристські зони, а три приморські райони України об'єднано в Кримсько-Одесько-Азовський туристський район, а також виділено окремо Карпатський туристський

та Дніпровсько-Дністровський район. Всього *М. Крачило* пропонує виділити сім таксонів туристського районування: зона, регіон, район, вузол, комплекс, центр, підприємство [51].

І. Родічкін запроваджуючи до рекреаційного районування системний підхід, поділяв територію України на 9 регіональних рекреаційних систем (PPC): Київсько-Дніпровську, Волинську, Сіверсько-Донецьку, Придніпровську, Приазовську, Одесько-Чорноморську, Дніпровсько-Бузьку, Карпатську і Кримську [103]. Кожна з виділених регіональних рекреаційних систем поділяється на таксони нижчого порядку - рекреаційні зони. Виділення таких таксонів було проведено на основі ландшафтно-природних характеристик. Слід зазначити, що виділені системи, на відміну від попередніх, не охоплюють повністю всю територію, що цілком співпадає з одним із наведених факторів формування і розвитку рекреаційних районів.

І. Пірожник виділив 2 райони – Дніпровсько-Дністровський та Південний, а також 6 підрайонів – Київсько-Дніпровський, Харківсько-Донецький, Карпатський, Кримський, Одеський та Азовський [92].

Рекреаційно-кліматичне районування території України, запропоноване в 1989 році науковцями географічного факультету КДУ, включає 6 районів: Західний, Центральний, Східний, Південний, Кримський та Закарпатський [122].

Відоме також комплексне рекреаційне районування представлене в Українській географічній енциклопедії. Воно передбачає виділення 4 рекреаційних регіонів (Карпатський, Кримський, Дніпровсько-Дністровський, Азово-Чорноморський), 8 рекреаційних районів (Одеський, Приазовський, Феодосійський, Ялтинський, Євпаторійський, Придніпровський, Донецький, Придністровський), сім рекреаційних підрайонів (Судацький, Євпаторійський, Феодосійський, Чорноморський, Кримський, Алуштинський, Ялтинський) [23]. В цьому районуванні найвищою таксономічною одиницею виступає рекреаційний регіон, куди входять підсистеми тривалого і короткочасного відпочинку, санаторно-курортного лікування і туризму, а також підсистеми управління, обслуговування, транспорту, переважно в межах економічного району.

Характеризується територіальним поєднанням географічних і бальнеологічних ознак, факторів, які включають рекреаційні ландшафти і території поширення лікувальних і туристських ресурсів, а також транспортні зв'язки з районами концентрації населення. Пересічна ємність рекреаційногорегіону становить від 1,5 до 2,0 млн. рекреантів у літні місяці [30].

Найширше за змістом комплексне рекреаційне районування наводить *О. Шаблій*, спираючись на наявні рекреаційні ресурси, існуючі потоки рекреантів та матеріально-технічну базу. Виділяються 4 рекреаційні зони: Чорноморсько-Азовська, Західно-Українська, Центрально-Українська, Поліська [140]. Рекреаційний регіон характеризується ним за спільністю природних, історико-культурних і соціально-економічних ресурсів, певними інфраструктурними взаємозв'язками й іншими чинниками. В межах зон виділяються 9 рекреаційних регіонів: Кримський, Західно-Причорноморський, Східно-Причорноморський, Карпатський, Розтоцько-Опільський, Придніпровський, Придністровський, Подільський, Донецький, а також два райони Закарпатський (в межах Поліської) і Бердянський (в межах Східно-Причорноморського регіону) [140].

О. Бейдиком і *Д. Ляшенко* було запропоноване рекреаційно-туристське районування України, яке включало шість рекреаційно-туристських районів: Карпатський, Полісько-Подільський, Київсько-Дніпровський, Донецько-Дніпровський, Кримський, Причорноморський [5].

М. Покоłodною була запропонована схема туристсько-рекреаційного районування території України, яке проводилось з урахуванням: 1) ступеня розвитку рекреаційної галузі в районі; 2) характеру туристської спеціалізації; 3) рівня туристсько-рекреаційного освоєння території; 4) спільності перспективного розвитку району; 5) комбінації туристських ресурсів; 6) інтенсивності туристських потоків [93]. В результаті було виділено шість туристсько-рекреаційних районів (Карпатський, Полісько-Подільський, Придніпровський, Донецько-Слобожанський, Причорноморський, Кримський), межі яких проходять кордонами адміністративних областей і об'єднують усі адміністративно-територіальні суб'єкти України [93].

Більшість авторів користуються методом районування на рівні України (М. Крачило, І. Родічкін, І. Пірожник, М. Покоłodна, О. Бейдик, Д. Ляшенко), ми в своїй роботі обмежуємося регіоном. Наведений огляд свідчить про відсутність узгоджених підходів до рекреаційного районування, автори користуються різними ознаками, різними таксономіями та дефініціями. Пропоновані схеми класифікації рекреаційно-туристичного районування територій України підтверджують неоднозначність критеріїв районування, тенденцію до поглиблення і деталізації схем і виділення одиниць районування, наявність суб'єктивізму дослідників у підходах до районування. Цей, доволі орієнтовний перелік схем рекреаційного районування нашої держави, доводить, що однозначної підпорядкованості в таксономічних одиницях районування не спостерігається.

Ми приймаємо рекреаційно-туристичне районування, але відразу зауважимо, що ми не користуємось традиційним поняттям «рекреаційний район», оскільки він співзвучний за терміном району адміністративним. На рівні регіону ми поділяємо територію на рекреаційні зони, які виділяють за комплексом природно-економічних передумов території та її рекреаційно-туристичним потенціалом (табл. 3.1).

Розглянемо третій напрям ТО РТД – *систематика форм ТО*. Важливим питанням для районування є виділення його таксономічних одиниць. Існуюча на сьогодні ієрархічна співвідпорядкованість таксономічних одиниць рекреаційного районування досить різноманітна. Різні автори дотримуються різних точок зору щодо розмірності та підпорядкування одиниць рекреаційного районування. Розглянемо деякі з них. М. *Мироненко* й *И. Твердохлебов* пропонують виділяти наступні таксономічні одиниці рекреаційного районування [71]:

- рекреаційна зона (сотні тисяч або десятки тисяч км кв.), наприклад Причорноморська рекреаційна зона;
- рекреаційний район (сотні тисяч або десятки тисяч км кв.), наприклад Кримський;
- рекреаційний підрайон (тисячі або сотні тисяч км кв.), наприклад Південне узбережжя Криму;

- рекреаційний мікрорайон (сотні км кв. або тисячі га), наприклад Алуштинський;

- рекреаційний пункт (десятки або сотні га), наприклад сел. Гурзуф.

Е. Желудьковський запропонував виділяти таку ієрархічну структуру рекреаційних утворень:

- рекреаційні регіони;

- рекреаційні райони;

- рекреаційні підрайони;

- центри туризму, зони відпочинку й курорти [18].

О. Шаблій пропонує наступну ієрархію рекреаційних територій:

- рекреаційний пункт – окремі засоби розміщення туристів, наприклад санаторії, бази відпочинку й т. ін.

- рекреаційний центр – окремий населений пункт із набором рекреаційних установ або окремих об'єктів, які є центрами формування рекреаційного вузла;

- рекреаційний вузол – сукупність таких центрів або рекреаційних установ на компактній території. Тут розташовуються взаємодоповнюючі рекреаційні установи, які надають необхідні послуги відпочиваючим;

- рекреаційний район – сукупність рекреаційних пунктів, центрів і вузлів, які спільно використовують певну територію й розміщені на ній інфраструктурні об'єкти, утворюючи рекреаційні райони, що здебільшого не є однофункціональними;

- рекреаційний регіон – група рекреаційних районів, розташованих на території, що характеризується спільністю природних, історико-культурних, соціально-економічних ресурсів, певними інфраструктурними взаємозв'язками й іншими властивостями;

- рекреаційні зони – це сукупність рекреаційних регіонів, які формуються на основі територіальної близькості, наявності транспортних і функціональних зв'язків і загального рекреаційного ресурсу [139].

Єдиної систематики форм ТО РТД не має, є окремі підходи, розробки, фрагменти, схеми, але вони неузгоджені, їх недостатньо, вони мало узагальнені,

рекреацію і туризм розглядають нарізно. Переважає туризм, розробки є безсистемними та різнорівневими. Отже виникає необхідність продовжувати та поглиблювати, наша систематика форм і таксономія ТО РТД розроблена на рівні регіону за поєднанням: методологічних принципів, методичної схеми, систематики форм (для регіону) та типології ТРС (табл. 3.1).

3.2. Методологічні засади і принципи систематики територіальної організації рекреаційно-туристичної діяльності регіону

Одна з головних цільових настанов дисертаційної роботи – дослідження та систематизація форм ТО РТД на рівні регіону. Ще одна особливість дослідження ТО РТД полягає у принципово новому погляді на рекреаційно-туристичний потенціал території і відходу від традиційної схеми оцінки природних рекреаційних ресурсів. Натомість рекреаційна географія розглядає рекреаційно-туристичні ресурси комплексно і інтегровано. За сучасним поглядом до їх складу віднесені і природні ресурси, і соціальне середовище, і господарська інфраструктура, і сфера послуг в цілому. Показово, що рівень географічної комплексності у дослідженні рекреаційно-туристичного потенціалу стрімко зростає від окремих природних різновидів рекреаційних ресурсів (*В. Руденко та ін.*) [104] і рекреаційних ділянок до інтегрованого рекреаційного потенціалу території і рекреаційно-туристичних дестинацій (*Н. Лейнер, та ін.*) [159].

Для вивчення територіальних рекреаційних систем їх зводять за типологією. На даний час окремі розробки і схеми є, але їх недостатньо. Мало узагальнені, неузгоджені. Рекреацію і туризм розглядають нарізно, переважають розробки туристичних територіальних систем які є різнорівневі і безсистемні. Виникає необхідність продовжувати і поглиблювати вивчення територіальної організації рекреаційно-туристичних систем.

Зазначені особливості дослідження ТО РТД потребують обґрунтування відповідних методологічних принципів та розроблення методичних схем. Ми переносимо загальні принципи концепції ТОС на дослідження ТО РТД регіону з

врахуванням специфіки рекреаційно-туристичної діяльності у формування господарських комплексів регіону. Коротко представимо методологічні принципи дослідження територіальної організації рекреаційно-туристичної діяльності регіону [83, 153]:

- максимальне врахування наявного або накопиченого досвіду аналізу, форм ТО в географічній та економічній літературі.

- теоретична основа концепції ТОС. Від 70-х років минулого століття концепція територіальної організації суспільства (ТОС) стала однією з головних парадигм географії, основою для розроблення переважної більшості компонентно-галузевих і комплексних (інтегральних) стратегій і програм соціально-економічного розвитку. Проблеми впорядкування довкілля людством беруть витоки із зародження цивілізації і супроводжують весь її поступ. Наприкінці ХІХ ст. для розв'язання таких проблем у густо заселених та інтенсивно освоєних просторах у складі географічної науки виникли нові конструктивні напрями – розроблення генеральних планів міст (генпланів) та проектних схем районних планувань (районних планіровок). З 1990-х років веде свій відлік планування територій країн і регіонів. Принагідно нагадуємо, що в Україні розроблена Генеральна схема планування території України, затверджена Законом України у 2002 році [79, 158].

Концепція ТОС – методологічна основа дослідження ТО РТД. Це головна парадигма сучасної суспільної географії, яка широко застосовується для розроблення стратегій і програм соціально-економічного розвитку регіонів. Разом з тим у літературі напрями і особливості використання цієї концепції для дослідження ТО РТД розглядають вкрай побіжно. Зупинимося на цій проблемі. Сучасні визначення ТОС наголошують її складові переважно як продуктивні сили і висувають на передній план галузі матеріального виробництва. На противагу такому підходу РТД більшою мірою належить до сфери послуг і невиробничої діяльності населення. Відповідно у концепції ТОС розглядають як її складові об'єкти і форми, пов'язані з розселенням населення та його господарською діяльністю. У вітчизняній літературі концепція ТОС розроблялась переважно для

галузей і секторів матеріального виробництва. Останім часом активізувалися розробки проблем ТОС, мало робіт, які аналізують форми ТОС у рекреаційній діяльності.

- на наш погляд, при розгляданні територіальної організації рекреаційного господарства регіону ефективним є *функціональний підхід*, який пов'язаний з використанням усього комплексу рекреаційних послуг. Головним критерієм цього принципу є встановлення одиниць ТО, характер їх рекреаційних функцій.

- *принцип головних чинників, факторів, ознак ТО*. В своїй дисертаційній роботі ми розглядаємо РТД враховуючи чинники не окремих видів, а всієї РТД регіону.

- *принцип комплексності* полягає в пропорційному, збалансованому, узгодженому освоєнні максимально всіх складових рекреаційного потенціалу рекреації і туризму в регіоні.

- *ієрархічна таксономія рекреаційної діяльності* в нашій дисертаційній роботі, ієрархічна таксономія рекреаційної діяльності розроблена на рівні регіону від локального рівня (окремі рекреаційні об'єкти) до макрорегіональних (рекреаційних зон). Характерна для складної рекреаційної системи, в якій існує поділ безлічі складових її елементів на підмножини різних рівнів - підсистеми, що володіють властивістю цілісності, певним ступенем саморегулювання і пов'язані багатоступінчатими відносинами підпорядкування підсистем одних рівнів іншим - більш високим.

3.3. Систематика форм територіальної організації

Виходячи з методологічних принципів та методичних схем, нами була розроблена систематика і таксономія ТО РТД регіону (табл. 3.1).

З огляду на зазначені методологічні засади систематика об'єктів і форм ТО РТД регіону повинна органічно вписуватись у традиційні напрями аналізу ТО

регіону, його природного середовища, населення, штучного матеріального світу (інфраструктури), господарської та духовної діяльності.

ТО РТД регіону необхідно представляти як впорядковану, ієрархічну систему відповідно до сучасного розуміння багаторівневої організації життєдіяльності суспільства. У загальному розумінні слід розрізняти рівні ТО РТД регіону від локального, мікро -, мезо -, макрорегіонального до регіонального рекреаційно-туристичного комплексу в цілому. Таксономія ТО повинна враховувати посилення комплексності таксонів РТД із підвищенням їх рівнів, відповідним зростанням територіальних масштабів і збільшенням рекреаційних функцій. На практиці це означає, що на вихідних рівнях локальному, мікрорегіональному, ТО РТД регіону представляють окремі рекреаційно-туристичні об'єкти та ділянки рекреації (осередки). На більш високих рівнях ТО РТД – мезо- та макрорегіональному, об'єкти ТО вже виступають певні організаційно-економічні формування - рекреаційно-туристичні центри і міста, рекреаційно-курортні центри і райони. У рекреаційній географії такі формування традиційно називають територіальними рекреаційними системами (ТРС) [87].

Для систематики ТО РТД регіону використана загальна методична схема, за якою рекреаційно-туристичні об'єкти і таксони регіону групуються за наступними ознаками:

- рівні територіальної організації життєдіяльності суспільства;
- рекреаційні функції, що їх виконують об'єкти і таксони РТД на різних рівнях;
- ознаки і критерії (головні ознаки), за якими можуть виділятися об'єкти і таксони РТД на різних рівнях організації рекреаційного господарства;
- рівні РТД, за організаційно-економічними формами, рекреаційною інфраструктурою [80, 152].

Форми територіальної організації рекреаційно-туристичної діяльності (ТО РТД) регіону

<i>Рівні територіальної організації</i>	<i>Функції</i>	<i>Головні ознаки</i>	<i>Одиниці і таксони РТД</i>
<i>регіональні:</i> макро-	<ul style="list-style-type: none"> - комплексне використання рекреаційного потенціалу регіону; - інвентаризація і кадастрова оцінка рекреаційного потенціалу; - формування міжгалузевого рекреаційного комплексу. 	- наявність ландшафтних зон і відмін у природокористуванні та господарському використанні територій.	<p><i>рекреаційні зони:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> *приміська *приморська *центральнo-степова *лісостепова
мезо-	<ul style="list-style-type: none"> - масовий (неорганізований) відпочинок - короточасний; - масова (неорганізована) рекреація-тривала (оздоровча рекреація); - тематичне (програмне) знайомство з туристично-рекреаційними об'єктами (пізнавальна рекреація) - (туристично - екскурсійні об'єкти) ; - оздоровчо-лікувальна організована (масова) рекреація; - оздоровчо-присадибна рекреація (дачна, садово-городна); - спортивно-оздоровча; - спортивно-розважальна ; - туризм (внутрішній, зовнішній). 	<ul style="list-style-type: none"> - окремі рекреаційні ресурси, придатні для масового (неорганізованого) відпочинку (водні, лісові, плавні); - туристично-рекреаційні (рекреаційно-туристичні) об'єкти, включені до рекреаційно-туристичних маршрутів. - ділянки, що використовуються для масової (неорганізованої) тривалої рекреації (у літній час); - об'єкти ПЗФ, що використовуються для рекреаційно-туристичної діяльності (пізнавальна рекреація). 	<p><i>територіальні – рекреаційні системи (мезорегіональні)</i> <i>TRC</i></p> <ul style="list-style-type: none"> *курортно-рекреаційні райони

мікро-	<ul style="list-style-type: none"> - прогулянковий відпочинок (осередки рекреації); - купання (осередки рекреації); - знайомство з екскурсійними об'єктами (рекреаційні ділянки). 	<ul style="list-style-type: none"> - ландшафтна (пейзажна) привабливість - наявність певного рекреаційного ресурсу (водні об'єкти, плавні ліси) - окремі рекреаційні об'єкти (природні, історико-культурні, садово-паркові) 	<p><i>мікрорегіональні ТРС</i></p> <ul style="list-style-type: none"> *курортні міста; *екскурсійні міста; *центри історико-культурної спадщини; *природні рекреаційні осередки та об'єкти ПЗФ
<i>Локальні</i>	<ul style="list-style-type: none"> - прогулянковий відпочинок ; - знайомство з екскурсійними об'єктами. 	<ul style="list-style-type: none"> - наявність певних рекреаційних ресурсів; - окремі рекреаційні об'єкти. 	<p><i>локальні об'єкти РТД</i></p> <ul style="list-style-type: none"> *осередки неорганізованої рекреації (ставок, річка, ліс); *природні об'єкти, туристичні об'єкти.

На вищому рівні ТО регіону використаний традиційний підхід суспільної географії – рекреаційне районування. Регіон поділяємо на рекреаційні райони (зони). Відразу зауважимо, що в рекреаційному районуванні ми не користуємось традиційним поняттям «рекреаційний район» оскільки він співзвучний районам адміністративним. На цьому рівні ми поділяємо регіон на рекреаційні зони, які виділяємо за комплексом природно-економічних передумов території та її рекреаційно-туристичним потенціалом. У сучасному туризмознавстві такий підхід відповідає концепція дестинацій, започаткованої Н. Лейпером як «туристичної дестинації» і надалі набувшої статусу «географічної дестинації». Сучасні визначення дестинації представляють її як найбільш повну і комплексну характеристику умов і ресурсів рекреаційної діяльності. Таким чином, рекреаційне районування (зонування) регіону розробляють за його територіальними дестинаціями, що являють собою комплексні географічні характеристики умов і ресурсів рекреаційно-туристичної діяльності на макрорегіональному рівні. Як бачимо, пропонується таксономія ТО РТД регіону користується окремими ознаками і критеріями на нижніх рівнях організації і поступово нарощує їх кількість і комплексність до рівня дестинацій.

На рівні рекреаційних районів (зон) спостерігається ще одна принципова трансформація функцій РТД. На даний час рекреаційні райони (зони) не мають відповідних організаційно-економічних форм РТД. Головна рекреаційна функція таких таксонів полягає у формуванні передумов і чинників РТД, у створенні і використанні рекреаційного потенціалу територій. Всі попередні форми РТД інтегровані у межах рекреаційних районів (зон) і підлягають відповідному плануванню та управлінню. Сучасне туризмознавство позначає такий комплексний рекреаційний потенціал територій як дестинація. Підкреслюючи спрямованість даного поняття на рекреаційну діяльність у регіоні, ми називаємо його географічними дестинаціями [80].

Наступний рівень ТРС ми поділяємо на такі одиниці: мезорегіональні ТРС, які в свою чергу ми поділили їх на таку таксономію – курортно-рекреаційні райони; мікрорегіональні ТРС, які в свою чергу поділяються на курортні міста,

екскурсійні міста та центри, природні рекреаційні осередки ПЗФ. На цих рівнях організації поширені вже організаційно-економічні форми РТД – рекреаційно-туристичні центри, туристично-екскурсійні міста, курортні центри та райони. Головна відповідність рекреаційної діяльності на даних рівнях полягає в ускладненні функцій РТД. Саме тут з'являється туристично-екскурсійний продукт - якісно новий «рекреаційний товар». Ускладнюється і розширюється і перелік рекреаційних функцій: відпочинок доповнюється пізнавально-розважальними і лікувально-оздоровчими функціями; виробництво туристичного продукту формує мережу його поширення та реалізації; сфера обслуговування зростаючою мірою орієнтується на мережу установ і закладів ТРД [80, 82].

Подібна ситуація спостерігається і за систематикою рекреаційних об'єктів і таксонів за їх функціями. На базових рівнях ТО РТД – локальному та мікрорегіональному об'єкти РТД виділяють за окремими видами і формами рекреації. Такими, зокрема, є рекреаційно-туристичні об'єкти та рекреаційні осередки – місця масового неорганізованого, самодіяльного (некомерціалізованого) відпочинку. Рекреаційні функції таких об'єктів і таксонів найпростіші: знайомство з туристичними об'єктами тамасовий неорганізований відпочинок. Самостійних організаційних форм такі види рекреації ще не мають. (табл. 3.1).

Найбільш істотна різниця в ТО рекреаційного господарства регіону прослідковується в мезорегіональних територіальних рекреаційних системах (ТРС). Нами розроблена типологія для одного рівня, тому що він є більш показовим, наша систематика виділяє два головних типи (*курортно-рекреаційні райони та приміську зону*) і має на меті забезпечення таких функцій:

- масовий (неорганізований) відпочинок – короткочасний;
- масова (неорганізована) рекреація – тривала (оздоровча рекреація);
- тематичне (програмне) знайомство з туристично-рекреаційними об'єктами (пізнавальна рекреація) – (*туристично-екскурсійні об'єкти*);
- оздоровчо-лікувальна організована (масова) рекреація;
- оздоровчо-присадибна рекреація (дачна, садово-городна);

- спортивно-оздоровча;
- спортивно-розважальна.

Спираючись на типологію функцій рекреаційної діяльності, можна виділити чотири основні функціональні типи ТРС: I-лікувальний, II-оздоровчий, III-спортивний та IV-пізнавальний.

I. Рекреаційно-лікувальний тип ТРС характеризується основною функцією лікування, що спирається на природні фактори: мінеральні води, лікувальні грязі, кліматичні умови. Даний тип ТРС демонструє великі вимоги до природних комплексів, але, разом з тим, допускає великі їх зміни, аж до заміни природної рослинності парками. Він висуває підвищені вимоги до рівня обслуговування і ступеня благоустрою території. Цикли занять, характерні для даного типу включають лікувальні процедури і прогулянки, потім екскурсії, відвідування видовищ, сонячні та повітряні ванни, не пов'язані безпосередньо з лікуванням. Особливе значення надається дотриманню циклічності занять (режиму). Складність комплексу занять зумовлює складність і різноманіття рекреаційних установ і функціональних зон. Вже один перелік рекреаційних занять показує, що ТРС даного типу, поряд з функцією відновлення, властиві функції фізичного і духовного розвитку, але останні відіграють підпорядковану роль.

ТРС рекреаційно-лікувального функціонального типу можна поділити по провідних компонентах, що використовуються для організації лікування на чотири підтипи:

- Ia - рекреаційно-лікувальні кліматичні
- Iб - рекреаційно-лікувальні грязьові
- Iв - рекреаційно-лікувальні бальнеологічні
- Iг-рекреаційно-лікувальні таласотерапевтичні (морські купання)

II. Рекреаційно-оздоровчий тип ТРС – основна функція відновлення і розвитку фізичного та розвиток духовного потенціалів людини, профілактика захворювань, зняття виробничих і побутових, нервових і фізичного стомлення. Функції фізичного і духовного розвитку хоча і зберігають другорядну

роль, але стають більш помітними. Для цього типу характерні групи фізичних занять з тренуючим режимом.

Цей тип ТРС пред'являє високі вимоги до рівня обслуговування відпочиваючих і ступеня благоустрою території, до природних і культурно-історичним комплексам. Оздоровчий цикл занять включає купання, сонячні та повітряні ванни, прогулянки, спортивні ігри, збирання грибів та ягід, екскурсії.

Деталізація рекреаційно-оздоровчого типу ТРС може бути наведена за провідним у циклі рекреаційним заняттям, що пояснює його подальшу спеціалізацію і характерним для нього. Виділяються наступні підтипи:

Па - рекреаційно-оздоровчий купальні-пляжний

Пб - рекреаційно-оздоровчий прогулянковий (літній)

Пв - лижний (зимовий)

III. *Рекреаційно-спортивний тип ТРС* – основна функція фізичного розвитку. У зв'язку з цим для цього типу характерні групи фізичних занять з тренуючим режимом - спортивні ігри та змагання, альпінізм, полювання, риболовля. Важливу додаткову роль відіграють прогулянки, купання, сонячні та повітряні ванни, екскурсії, відвідування видовищ, які сприяють виконанню відновних функцій. Цей тип пред'являє дуже високі вимоги до природним комплексам, особливо до таких його характеристик, як наявність природних перешкод (альпінізм), екзотичність, унікальність, а також до інженерних споруд, що забезпечує спортивний комплекс занять. Так, тут необхідні спортивні майданчики, канатні дороги, фунікулери. Виділяються чотири підтипи:

Ша – рекреаційно-спортивний риболовно-мисливський

Шб – рекреаційно-спортивний змагальний

Шв – рекреаційно-спортивний туристський

Шг – рекреаційно-водно спортивний

У риболовно-мисливських ТРС з рушничного полюванням і рибним ловом поєднуються прогулянки, збір грибів та ягід. Цей підтип ТРС повинен бути забезпечений малозмінену ПК і добре обладнаними місцями ночівлі, зберігання

інвентаря, спеціалізованими підприємствами обслуговування (пункти прокату та ін.).

Спортивно-змагальний підтип характеризується головним значенням таких занять, як змагання і тренування. Їх супроводжують купання, сонячні та повітряні ванни, прогулянки, екскурсії. Для нього також характерна висока вимогливість до ПК. Необхідні великі, придатні для регат акваторії, специфічні ландшафти для організації гірськолижного та ковзанярського спорту, водного слалому.

Спортивно-туристський підтип створюється для задоволення потреб у подоланні перешкод. Альпінізм та спортивний як основні заняття в цьому випадку поєднуються з прогулянками, сонячними та повітряними ваннами. Дуже високі вимоги пред'являються до природних комплексів (наявність природних перешкод), специфічним інженерним спорудам (наявність добре обладнаних баз) та мережі підприємств обслуговування і самообслуговування - система притулків, гірських хатин.

IV. Рекреаційно-пізнавальний тип ТРС - основна функція духовного розвитку людини, здійснюваного шляхом споживання природних і культурних цінностей. При цьому, як правило, споживається інформація, враження, не речовина або енергія. Характерно, що інформація споживається у місці зосередження природних та культурних цінностей, тобто безпосередньо. Ведучими заняттями виступають екскурсії та аматорська творчість (фотополювання, живопис, та ін.). Ці заняття доповнюються відвідуванням видовищ, ресторанів. Характерна дуже висока вимогливість до природних і особливо культурним комплексам, основним атрактивний елементам ТРС. Особливо важливі такі властивості, як екзотичність і унікальність, незмінними і різноманітність пейзажу.

Рекреаційно-пізнавальні ТРС повинні бути добре забезпечені мережею комунікацій (автомобільними та пішохідними дорогами) та інших інженерних споруд (наприклад, видовими площадками).

У процесі рекреаційної діяльності використовуються не окремі компоненти природи і культурного комплексу, а весь комплекс. Для цього типу ТРС

характерні менша вимогливість до комфортності кліматичних умов, висока рухливість відпочиваючих при короткочасному перебуванні в ТРС, високі вимоги до інформаційного обслуговування, комфортності засобів пересування, місць ночівлі та харчування. Можуть бути виділені два підтипи:

IVa – пізнавально-культурний

IVб – пізнавально-природний

У першому підтипі провідним заняттям є огляд культурно-історичних пам'яток. Йому супроводжує аматорська творчість, відвідування незвичайних ресторанів. Цей підтип прив'язаний до місць зосередження культурно-історичних пам'яток і подій.

Пізнавально-природний підтип характеризується переважним значенням знайомства з явищами природи і цікавими пейзажами. Йому супроводять огляд пейзажів, аматорська творчість, купання, сонячні та повітряні ванни. Особливо високі вимоги пред'являються до незміненої ПК, у зв'язку з чим цей підтип має потребу в добре організованій мережі рекреаційних стежок і доріг, продуманій системі обслуговування.

Переважають підходи до типології ТРС орієнтовані на різні види рекреації, заслуговує на увагу рекреаційно-туристичний варіан систематики ТРС *за співвідношенням в організації відпочинку незміненій природи і технічних систем.*

Вже зазначалося вибіркковість занять по відношенню до ПК, технічних систем та обслуговування: одні з них вимагають малозміненому природи, інші - порівняно нейтральні до природного середовища, треті – тісно пов'язані з населеними пунктами. Цим визначається необхідність відповідної типології. У загальному вигляді може бути виділено два типи ТРС:

I - *урбанізовані*

II - *неурбанізований*

Урбанізовані ТРС включають підтипи:

Ia - міста-курорти

Iб - міста-екскурсійні центри

Iв - дачні селища

Перші два підтипи – це максимально урбанізовані території з великим арсеналом технічних споруд, розвинутою сферою обслуговування і з майже повністю зміненою окультуреної природою, призначені для задоволення потреб у лікуванні, пізнанні і розвагах.

Дачні селища – відносно слабо урбанізовані території, на яких відпочиваючі мають можливість, з одного боку, організувати нетоварне виробництво сільськогосподарських продуктів (садово-городні дачні ділянки), з іншого – використовувати ландшафти, прилеглі до селищ в зоні пішохідної доступності.

Обидві функції вимагають, щоб територія була не надто ізольована, забезпечена хорошою комунікаційною мережею і обслуговуванням і не надто урбанізована

Неурбанізовані ТРС представлені, перш за все, рекреаційними природними парками. Вони повинні володіти мінімально зміненими природними комплексами (ПК), що забезпечують ефективний і активний відпочинок, а саме, чистим повітрям, територіями і акваторіями, що забезпечують можливість активних пересувань і оздоровчого заняття спортом в контакті з природою, тобто, можливість дій, пов'язаних з тренуючим режимом. Вони висувають вимоги до наявності ПК, що забезпечують естетичний ефект, до площі, що гарантує можливість розосередження людей і до сприятливих методико-географічними умовами.

Висновки до розділу 3

1. Дослідження територіальної організації рекреаційно-туристичної діяльності беззаперечно переважає невиробничій діяльності населення, сфері послуг, які мають специфічні складові – від атрактивних ділянок природних ландшафтів і окремих рекреаційно-туристичних об'єктів до складних організаційно-економічних формувань рекреації та туризму, рекреаційно-туристичних осередків і районів. Цей напрям розроблений науковцями недостатньо. Головними його результатами на даний час є концепція територіальних рекреаційних систем (ТРС) та рекреаційно-туристичне

районування, а також окремі спроби систематики форм ТО. Ми приймаємо рекреаційно-туристичне районування, але відразу зауважимо, що ми не користуємось традиційним поняттям «рекреаційний район», оскільки він співзвучний за терміном районам адміністративним. На рівні регіону ми поділяємо територію на рекреаційні зони, які виділяють за комплексом природно-економічних передумов території та її рекреаційно-туристичним потенціалом. Єдиної систематики форм ТО РТД не має, є окремі фрагменти, схеми, але вони неузгоджені, їх недостатньо, вони мало узагальнені, рекреацію і туризм розглядають нарізно. Переважають розробки для туризму але вони є безсистемними та різнорівневими. Отже виникає необхідність продовжувати та поглиблювати вивчення ТО, наша систематика форм і таксономія ТО РТД розроблена на рівні регіону за поєднанням: методологічних принципів, методичної схеми, систематики форм (для регіону) та типології ТРС.

2. Дослідження ТО РТД потребують обґрунтування відповідних методологічних принципів та розроблення методичних схем. Ми переносимо загальні принципи концепції ТОС на дослідження ТО РТД регіону з врахуванням специфіки рекреаційно-туристичної діяльності у формування господарських комплексів регіону. Ми розглянули такі методологічні принципи дослідження територіальної організації рекреаційно-туристичної діяльності регіону:

- максимальне врахування наявного або накопиченого досвіду аналізу, форм ТО в географічній та економічній літературі;

- теоретична основа концепції ТО суспільства;

- принцип головних чинників «факторів, ознак» ТО;

- принцип комплексності;

- ієрархічна таксономія рекреаційної діяльності.

Виходячи з цих методологічних принципів та методичних схем, нами була розроблена систематика і таксономія ТО РТД регіону. ТО РТД регіону необхідно представляти як впорядковану, ієрархічну систему відповідно до сучасного розуміння багаторівневої організації життєдіяльності суспільства. У загальному розумінні слід розрізняти рівні ТО РТД регіону від локального, мікро -, мезо -,

макрорегіонального до регіонального рекреаційно-туристичного комплексу в цілому. Таксономія ТО повинна враховувати посилення комплексності таксонів РТД із підвищенням їх рівнів, відповідним зростанням територіальних масштабів і збільшенням рекреаційних функцій. На практиці це означає, що на вищих рівнях - локальному, мікрорегіональному, ТО РТД регіону представляють окремі рекреаційно-туристичні об'єкти та ділянки рекреації (осередки). На більш високих рівнях ТО РТД - мезо- та макрорегіональному, об'єкти ТО вже виступають певні організаційно-економічні формування - рекреаційно-туристичні центри і міста, рекреаційно-курортні центри і райони. У рекреаційній географії такі формування традиційно називають територіальними рекреаційними системами (ТРС).

3. Нами була розроблена типологію ТО РТД для одного рівня (мезорегіональних ТРС), тому що саме на цьому рівні прослідковується найбільш істотна різниця в ТО рекреаційного господарства регіону, наша систематика виділяє один головний тип (*курортно-рекреаційні райони*) і має на меті забезпечення таких функцій:

- масовий (неорганізований) відпочинок - короткочасний;
- масова (неорганізована) рекреація - тривала (оздоровча рекреація);
- тематичне (програмне) знайомство з туристично-рекреаційними об'єктами (пізнавальна рекреація) - (*туристично-екскурсійні об'єкти*);
- оздоровчо-лікувальна організована (масова) рекреація;
- оздоровчо-присадибна рекреація (дачна, садово-городна);
- спортивно-оздоровча;
- спортивно-розважальна.

Перелік посилань із списку використаних джерел:

[5, 6, 7, 8, 13, 14, 45, 50, 51, 66, 71, 75, 92, 93, 97, 98, 99, 103, 104, 111, 118, 133, 140, 145, 159, 160]

Перелік посилань із списку використаних джерел на власні наукові праці:

[79, 80, 82, 83, 153, 158]

РОЗДІЛ 4

РЕКРЕАЦІЙНІ ДЕСТИНАЦІЇ РЕГІОНУ

4.1. Загальний огляд територіальної організації рекреаційного господарства регіону на засадах концепції дестинацій

Територіальна організація рекреаційно-туристичної діяльності в Одеському регіоні розроблена на методологічних засадах концепції дестинацій. Її головні переваги у комплексно-географічних підходах до вивчення й оцінки природних і соціально-економічних умов і рекреаційних ресурсів. Дестинації регіонального рівня характеризують за таким переліком головних ознак:

- рівні організації життєдіяльності суспільства;
- рекреаційні функції, що їх виконують об'єкти і таксони РТД на різних рівнях;
- ознаки і критерії (головні ознаки), за якими можуть виділятися об'єкти і таксони РТД на різних рівнях організації рекреаційного господарства.
- рівні РТД за організаційно-економічними формами та рекреаційною інфраструктурою [80].

Головні відміни ТО РТД регіону представлені нами (табл. 3.1) на мезорегіональному рівні у вигляді рекреаційних зон - Лісостепова, Центрально-Степова, Приморська, Приміська [80]. З них Лісостепова і Центрально-Степова рекреаційні зони встановлені за природно-географічними ознаками, ландшафтними зонами і підзонами, яким відповідає загальний характер розселення та господарського освоєння території, а також її своєрідний рекреаційний потенціал, характерні поєднання видів і форм РТД.

Особливу роль у рекреаційному господарстві регіону відіграє Приморська рекреаційна зона (рис.4.1), в якій природно-географічна основа - південностепова ландшафтна підзона, поєднана з унікальним приморським географічним положенням території. У світовому природокористуванні морські та океанічні узбережжя розглядають як особливий і високоцінний природно - господарський

ресурс, виділяють як унікальні ділянки – берегові зони, які мають величезну атрактивність для населення й господарства, з одного боку, і разом з тим мають високу екологічну вразливість – з другого. У багатьох країнах світу берегові зони мають спеціальні статуси і відповідні форми інтегрованого управління. В Україні така проблема була поставлена у 1995 році.

Приморську зону Одеського регіону поділяємо на дві частини: перша – власне берегова зона, а друга – берегова зона в межах Одеської агломерації. У загальній схемі ТО РТД регіону першу ми називаємо Приморською рекреаційною зоною, а другу – Приміською Одеською.

Одеська Приміська рекреаційна зона зберігає всі природно-географічні особливості Приморської рекреаційної зони зосереджує і концентрує соціально-економічні складові потужної міської агломерації. Приміська зона виділяється величезною концентрацією населення, виробничої та соціальної інфраструктури, численних видів господарської діяльності, забудови і розселення. До традиційних видів і форм організованої РТД додається колосальний попит великої маси населення на неорганізовану й побутову рекреацію, на дачну садово-городню рекреаційну діяльність, також спостерігається підвищений попит на туризм та екскурсійну діяльність. Для Приміської рекреаційної зони характерна напружена і подекуди кризова соціально - екологічна ситуація. Адміністративно територіальні межі Приміської зони Одеси лишаються не визначеними. У вітчизняному містобудуванні на відміну від світового ще не мають адміністративного статусу урбанізовані ареали - осередки приміського розселення.

Таким чином, з огляду на методологічні принципи визначення форм ТО РТД, викладені у (розділі 3), та розроблену систематику таксонів ТО РТД регіонального рівня, базовими складовими ТО рекреаційного комплексу Одещини ми визначаємо рекреаційні зони: 1) Приміська рекреаційна зона; 2) Приморська рекреаційна зона; 3) Центральнo-Степова рекреаційна зона; 4) Лісостепова рекреаційна зона (рис.4.1.).

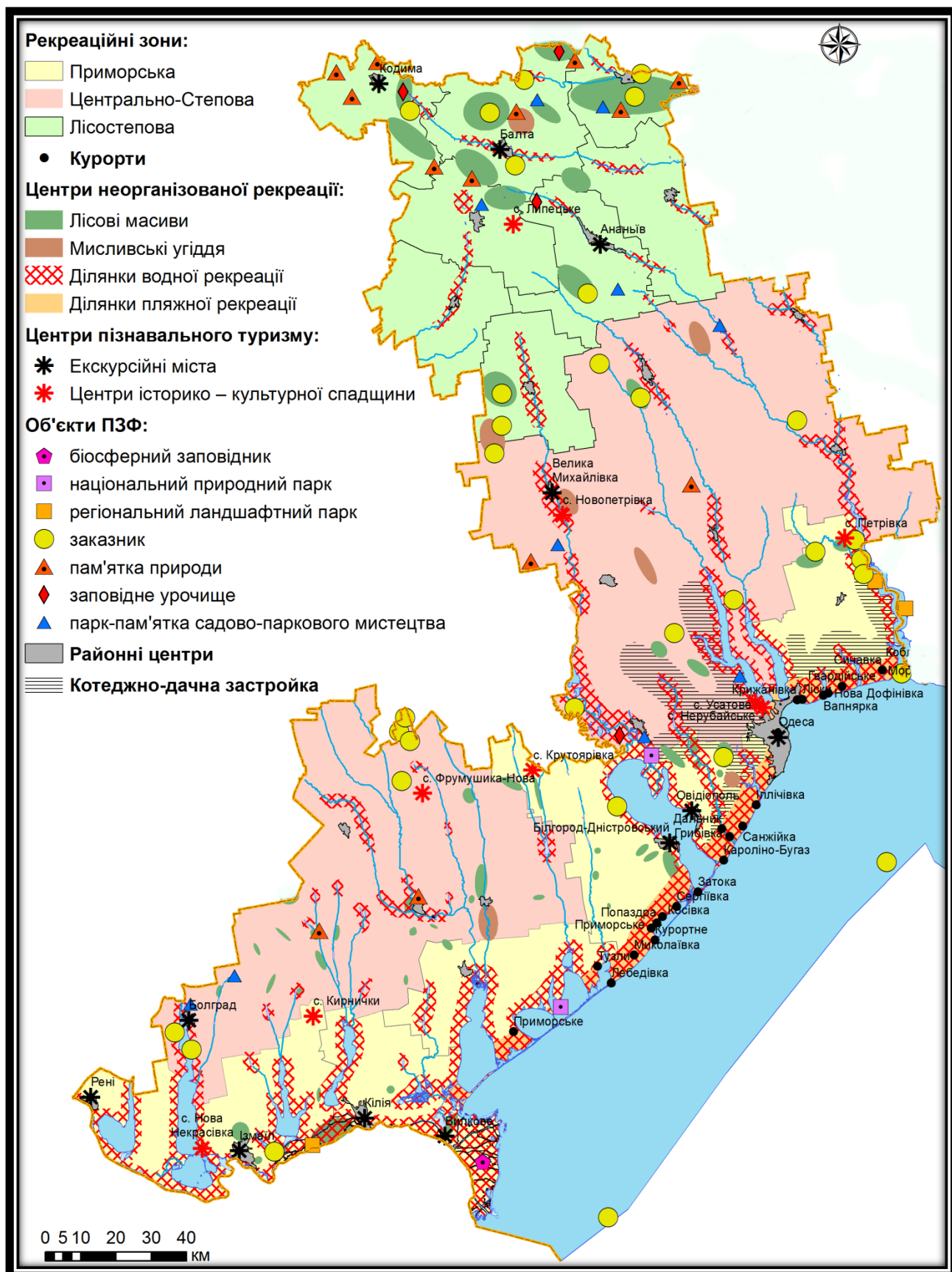

Рис. 4.1. Територіальна організація рекреаційного господарства Одеської області
(побудовано автором)

Для короткої географічної характеристики виділених рекреаційних зон використана наступна методична схема [79]:

- територіально-адміністративний склад і межі;
- географічне положення та комплекс природно-географічних умов на рівні ландшафтних зон і підзон;
- рекреаційно-ресурсний потенціал території;
- комплекс соціально-економічних умов, у.т.ч. розселення населення, рівень господарського освоєння території, головні види господарської діяльності, якість життя населення;
- рівень розвитку рекреаційної інфраструктури, центри рекреаційно-туристичної діяльності;
- головні види і форми РТД;
- проблеми РТД і рекомендації щодо її подальшого розвитку.

4.1.1. Приміська рекреаційна зона. В південно-західній частини Одеського регіону розташована Приміська рекреаційна зона. Природно-географічною основою Приміської рекреаційної зони є середньостепова ландшафтна підзона степової зони. Приміська рекреаційна зона в значній мірі формується під впливом Одеси та її супутників-портово-промислових центрів, вона охоплює межі Овідіопольського, Біляївського, Роздільнянського та Лиманського районів (рис. 4.2). Природно-географічні умови сприятливі для літньої рекреаційної діяльності. Тривалість безморозного періоду складає 210 днів на рік, природно-кліматичні умови комфортні.

Рекреаційний потенціал Приміської рекреаційної зони є дуже потужним (море, лимани, грязі, рапа, мінеральні води) у поєднанні з історико-культурними ресурсами створюють дуже хороші передумови пріоритетного розвитку санаторно-курортного господарства і туризму, орієнтованих на обслуговування як вітчизняних, так і іноземних рекреантів.

За даними на 2016 рік населення Приміської зони становить 62,4 % від чисельності всієї Одеської області [29]. На частку міського населення Приміської

зони припадає 83,5 %. На території Приміської зони найбільша щільність населення спостерігається в Овідіопольському, Біляївському, Лиманському районах – 43-98 осіб на км². Менша щільність населення в Роздільянському районі вона становить 32-43 осіб на км² (табл. 4.1).

В Приміській рекреаційній зоні спостерігається найбільша кількість населення серед інших розселенських зон та сільського населення (біля 45-55 осіб. на 1 км²), що в 1,5 рази перевищує середні значення по області. Мережа поселень тут досить густа і становить 4,2 населених пунктів на кожні 100 км², що також значно вище середніх значень по області. В приміській розселенській зоні людність сільських населених пунктів перевищує середні значення по області в 1,2 рази і становить 940 осіб (табл. 4. 1).

Приміська рекреаційна зона характеризується високими значеннями показників соціально-економічного розвитку, якості життя населення та середніми показниками комфортності середовища проживання. Приміська рекреаційна зона виділяється значною концентрацією виробничої та соціальної інфраструктури обсяг реалізованих послуг за 2016 рік становить 169,3 млн. грн. [29].

У Приміській зоні розташований один з найбільших курортно рекреаційних районів Одещини: *Одеський курортно-рекреаційного район* ємність якого становить 48,8 тис. місць для організованих рекреантів. Він охоплює територію самої Одеси, Куяльника, Дофінівки, Сичавки – на північному сході, а також Дальник, Кароліно-Бугаз (до Цареградського гирла Дністровського лиману). Санаторно-курортний фонд району включає 27 лікувально-реабілітаційних та лікувально-оздоровчих закладів (18 санаторіїв і 9 санаторіїв-профілакторіїв), а також 80 баз відпочинку. Загальна місткість санаторно-курортних та оздоровчих закладів становить 21,5 тис. місць, у тому числі 9,2 тис. місць у санаторіях і санаторіях-профілакторіях. Більшість закладів розташовано у м. Одеса – це 16 санаторіїв та 7 санаторіїв-профілакторіїв. Крім того, у м. Іллічівськ функціонує санаторій та санаторій-профілакторій, у м. Южне – санаторій-профілакторій, у с. Усатове – дитячий санаторій [22, 76, 154].

Таблиця 4.1

Інтегральна оцінка рекреаційно-туристичних ресурсів Одеського регіону (складено автором за [29])

Рекреаційні зони	Природні рекреаційно-туристичні ресурси, бали	Суспільно-історичні рекреаційно-туристичні ресурси, бали	Інтегральна оцінка, бали	Площа, км ²	Кількість населення		Міське населення		Сільське населення	
					тис. осіб	%	тис. осіб	%	тис. осіб	%
<i>Лісостепова рекреаційна зона</i>				7935,8	215,1	100	110,7	100	145,0	100
Кодимський	46	149	195	817,4	29,5	13,7	11,2	10,1	18,3	12,6
Балтський	49	173	222	1299,2	41,6	19,3	19,0	17,2	22,6	15,6
Савранський	52	63	115	622,8	19,1	8,9	6,4	5,8	12,7	8,8
Подільський	38	85	123	1015,7	27,0	12,5	40,6	36,7	27,0	18,6
Ананьівський	41	84	125	1104,7	26,9	12,5	8,4	7,6	18,5	12,8
Любашівський	45	79	124	1102,4	30,6	14,2	10,9	9,8	19,7	13,6
Красноокнянський	44	50	94	1010,6	20,2	9,4	5,3	4,8	14,9	10,3
Захарівський	40	44	84	963,1	20,2	9,4	8,9	8,0	11,3	7,7
<i>Центрально-Степова рекреаційна зона</i>				12928,5	335,4	100	87	100	248,4	100
Болградський	48	241	289	1366,6	69,0	20,6	15,4	17,7	53,6	21,5
Арцизький	48	176	224	1390,2	45,2	13,5	14,9	17,2	30,3	12,2
Тарутинський	49	112	161	1906,4	41,5	12,4	12,9	14,8	28,6	11,5
Саратський	42	125	167	1431,6	45,0	13,4	4,3	4,9	40,7	16,4
Іванівський	42	98	140	1171,2	26,6	7,9	8,8	10,1	17,8	7,2
Березівський	50	96	146	1642,8	33,9	10,1	12,6	14,5	21,3	8,6

Продовження таблиці 4.1

Миколаївський	46	73	119	1086,8	16,1	4,8	2,8	3,2	13,3	5,4
Ширяївський	41	58	99	1495,6	27,1	8,1	6,8	7,8	20,3	8,2
Великомихайлівський	40	64	104	1437,3	31,0	9,2	8,5	9,8	22,5	9,0
<i>Приморська рекреаційна зона</i>				6438,6	240,6	100	120,4	100	177,7	100
Ренійський	49	81	130	870,1	37,3	15,5	19,0	15,8	18,3	10,3
Ізмаїльський (з м. Ізмаїл)	52	193	245	1262,3	51,5	21,4	4,6	3,8	46,9	26,4
Кілійський	55	90	145	1333,0	52,3	21,7	28,3	23,5	24,0	13,5
Татарбунарський	65	178	243	1333,0	38,8	16,2	11,0	9,2	27,8	15,6
Білгород- Дністровський (з м.Білгород- Дністровськ)	61	221	282	1638,9	60,7	25,2	57,5	47,7	60,7	34,2
<i>Приміська рекреаційна зона</i>				5228,7	1313,9	100	1097,3	100	216,6	100
<i>М. Одеса</i>					1010,8	76,9	1010,8	92,1	--	--
Овідіопольський	57	161	218	878,3	79,4	6,0	32,6	3,0	46,8	21,7
Біляївський	57	224	281	1500,9	94,1	7,2	14,3	1,3	79,8	36,8
Роздільянський	44	101	145	1371,4	58,3	4,5	25,5	2,3	32,8	15,1
Лиманський	59	117	176	1478,1	71,3	5,4	14,1	1,3	57,2	26,4
Всього				32531,6	2105,0	100	404,6	100	787,7	100

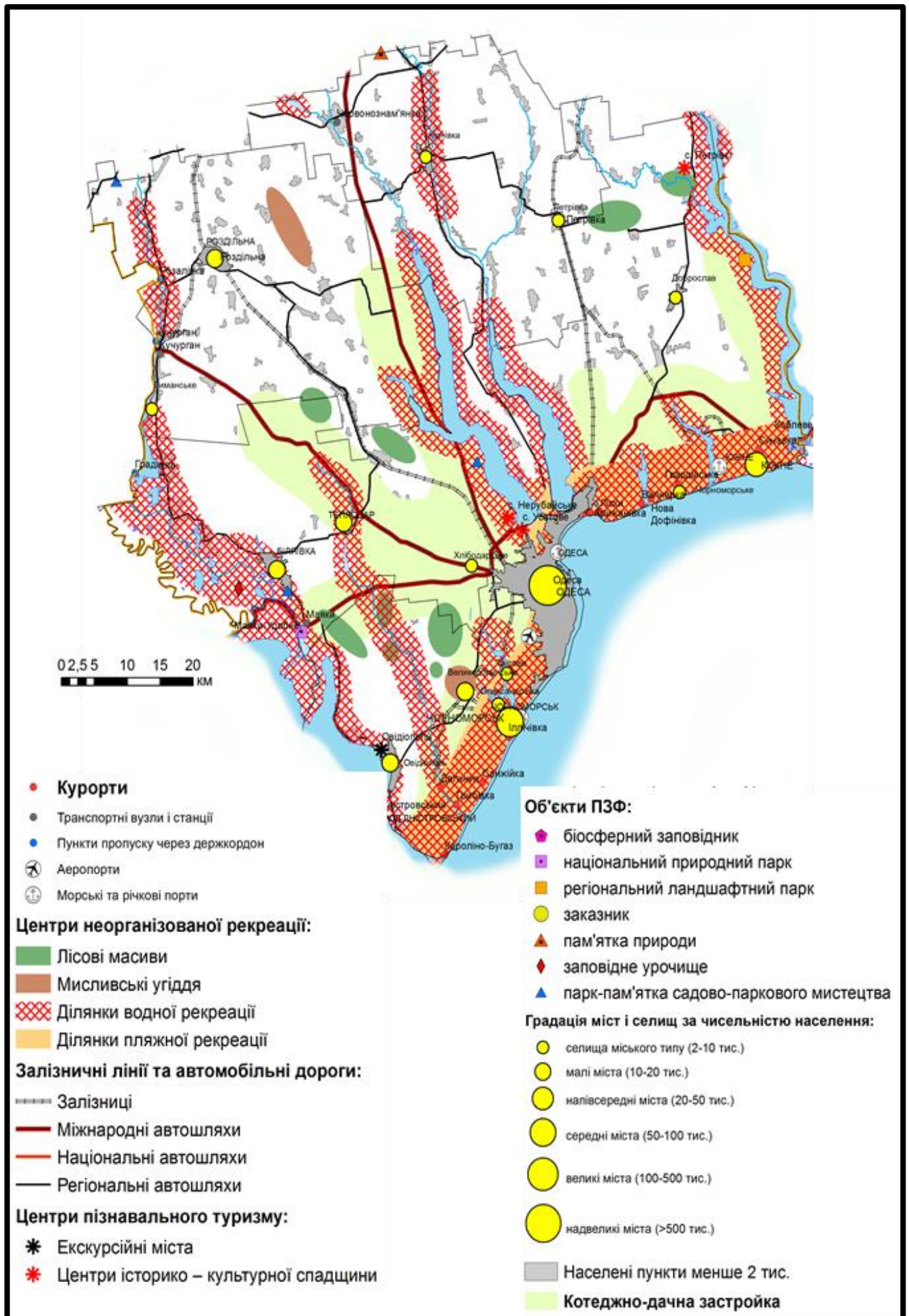

Рис.4.2. Приміська рекреаційна зона Одеської області (побудовано автором)

Одеський курортний район відноситься до багатопрофільних і включає різні напрямки медичного лікування, реабілітації та оздоровлення з використанням таких медичних технологій, як пелоїдотерапія (грязелікування), бальнеоводотерапія (водолікування), кліматотерапія та оздоровчий відпочинок [76]. Тут функціонують такі відомі в Україні санаторії, як «Куяльник», «Лермонтовський», «Одеса», «Аркадія» (рис. 4.2.), зосереджені унікальні природні об'єкти зокрема це Одеський ботанічний сад, регіональний парк «Тилігульський» та значна кількість заказників. Тут зосереджені центри історико-культурної спадщини, а також екскурсійні міста.

Важливе місце в Приміській рекреаційній зоні займає неорганізований відпочинок. Потік неорганізованих відпочиваючих в літній час може значно перевищувати кількість організованих рекреантів. Окремі види неорганізованого відпочинку представлені використанням так званого «вторинного житла» – дач, а також орендованого для відпочинку житла. Площу «вторинного житла» умовно можна оцінити у 430 тис. дачних місць і понад 600 тис. місць орендованого житла. Цей вид відпочинку ще не має відповідної сфери управління та обслуговування. Це обумовлює надмірне навантаження на морське узбережжя і пляжі, їх інтенсивне забруднення і деградацію. Разом з тим цей тип рекреації, як свідчить досвід інших країн, може бути і необхідним і прибутковим.

Для Приміської рекреаційної зони характерні наступні проблеми розвитку рекреаційного господарства: недостатній розвиток сфери послуг і ринкової інфраструктури для РТД; слабкий менеджмент і маркетинг РТД; незадовільна соціально-екологічна ситуація.

Для подальшого розвитку рекреаційного господарства пропонуються такі заходи: підвищення рівня інноваційності рекреаційного продукту; підвищення рівня професійної підготовки фахівців туристично-рекреаційної сфери з метою доведення рівня якості обслуговування до міжнародних стандартів; забезпечення перепідготовки персоналу рекреаційно-туристичного комплексу з метою забезпечення обслуговування іноземних відвідувачів; створення центрів туристичної інформації з обслуговування туристів та відпочиваючих; сприяння

сталому розвитку малого бізнесу у туристичній сфері; розвиток інфраструктури та підвищення якості ринку туристичних послуг; модернізація та реконструкція існуючої матеріально-технічної бази об'єктів туристичної інфраструктури, доведення їх оснащення до міжнародних вимог; інвентаризація та впорядкування земель рекреаційного і природоохоронного призначення; екологічний благоустрій ландшафтних парків, природно-заповідного фонду.

4.1.2. Приморська рекреаційна зона. В південно-західній частині Одеського регіону розташована Приморська рекреаційна зона. Природно-географічною основою Приморської рекреаційної зони є південностепова ландшафтна підзона степової зони, яка поєднана з унікальним приморським географічним положенням території. Приморська рекреаційна зона охоплює межі Ренійського, Ізмаїльського, Кілійського, Татарбунарського та Білгород-Дністровського адміністративних районів. Природно-географічні умови Приморської зони сприятливі для літніх рекреаційно-туристичних видів діяльності, зокрема клімат помірно-континентальний з короткою малосніжною зимою та тривалим спекотним літом. Тривалість безморозного періоду складає 200 днів за рік, а сніговий покрив є найбільш нестійким. Берегова лінія характеризується великою різноманітністю геолого-геоморфологічних характеристик – це піщані коси, природні піщані пляжі, захисні дамби. Коси й пересипи піднімаються над рівнем моря на 1,0-3,5 м.

Рекреаційний потенціал Приморської рекреаційної зони є потужним зокрема наявність (моря, лиманів, грязі, рапа, мінеральні води) у поєднанні з історико-культурними ресурсами створюють передумови пріоритетного розвитку санаторно-курортного господарства і туризму, орієнтованих на обслуговування як вітчизняних, так і іноземних рекреантів.

За даними на 2016 рік населення Приморської зони становить 11,4 % від чисельності всієї Одеської області [29]. На частку міського населення Приморської зони припадає близько 50 %. На території Приморської зони найбільша щільність населення спостерігається в Ренійському, Білгород-Дністровському та Ізмаїльському районах вона становить 43 – 90 осіб на км².

Найменша щільність спостерігається в Татарбунарському та Кілійському районах (14-26 осіб на км²) (табл. 4.1).

В цій розселенській зоні спостерігається найбільша серед інших зон людність сільських поселень – в середньому біля 2,1 тис. осіб, що перевищує в три рази середні показники по Одещині в цілому. Густота сільського населення тут також відносно висока – 30 осіб на 1 км² (табл. 4.1). Приморська рекреаційна зона характеризується високими показниками соціально-економічного розвитку та якості життя населення, та середніми показниками комфортності середовища проживання.

Зауважимо, що концентрація населення, інфраструктури та господарства у приморській смузі продовжує невпинно зростати, що виділяється найвищим рівнем антропогенно-техногенного навантаження і має погіршені умови проживання населення.

Рекреаційно-туристична інфраструктура в Приморській рекреаційній зоні розвинена на достатньо високому рівні, про що свідчить обсяг реалізованих послуг за 2016 рік, яка становить 26,8 млн. грн [129]. У Приморській зоні розташовані найбільші курортно рекреаційні райони Одещини та курортні міста: Білгород-Дністровський, Татарбунарський та Нижньодунайський (рис. 4.1).

Білгород-Дністровський курортний район розташований на чорноморському узбережжі між Дністровським лиманом та лиманом Бурнас. До його складу входять курорти Сергіївка, Лебедівка, Білгород-Дністровський, Затока, які спеціалізуються на кліматолікуванні, грязелікуванні захворювань органів руху, нервової системи, органів дихання та оздоровчому відпочинку. Загальну ємність даного курортно-рекреаційного району оцінюють понад 20 тис. організованих рекреантів.

Татарбунарський курортно-рекреаційний район спеціалізований на кліматобальнеолікуванні, грязелікуванні та оздоровчому відпочинку. Він включає курорти Приморське, Джантшейський, Татарбунари, Алібей, Тузли. За допомогою ропи і грязі Тузловського лиману тут лікують захворювання органів руху, периферійної нервової системи та інші захворювання. До Татарбунарського курортного району відноситься також курорт Приморське Кілійського району, де

функціонують 68 баз відпочинку, загальною місткістю 4,2 тис. місць. Загальна ємність рекреаційного району перевищує 20 тис осіб організованих рекреантів, а також численні ареали неорганізованої рекреації [76].

У стадії активного формування перебуває *Нижньодунайський курортно-рекреаційний район*, спеціалізацію якого визначатиме туризм -біосферно-заповідний, зелений, сільський, етнографічний, а також спортивно-оздоровчий та клімато- бальнеолікувальний. Як вже зазначалося, в Ізмаїльському районі вже функціонують перші чотири заклади рекреаційної діяльності. Центром екологічного туризму стало м. Вилкове Кілійського району, де туристів обслуговують п'ять спеціалізованих підприємств.

В межах Приморської зони розміщені унікальні природні комплекси - *плавні*, що формуються у гирлах Дунаю та Дністра. Це заповідні ландшафтно-гирлові ділянки, що мають глобальний біосферний статус і виділені як «Дунайський біосферний заповідник», національний парк «Дністровські плавні» та «Тузловські лимани» (Додаток А), а також Приморська рекреаційна зона багата видатними історичними, архітектурними пам'ятками та пам'ятками садово-паркового мистецтва. В Приморській рекреаційній зоні зосереджений колосальний попит великої маси населення на неорганізовану й побутову рекреацію, а також на дачну садово-городню рекреаційну діяльність (рис. 4.1). Таким чином, нами встановлено, що Приморська рекреаційна зона, має високий рівень забезпеченості рекреаційно-туристичними ресурсами.

Для Приморської рекреаційної зони характерні наступні проблеми розвитку рекреаційного господарства: недостатній розвиток сфери послуг і ринкової інфраструктури для РТД; слабкий менеджмент і маркетинг РТД; незадовільна соціально-екологічна ситуація; невпорядкована, подекуди стихійна забудова пляжів базами відпочинку та приватними будинками.

Для подальшого розвитку рекреаційного господарства Приморської рекреаційної зони потрібно використовувати наступні заходи: створення курортно-рекреаційного кадастру для визначення можливостей та обмежень у використанні курортно-рекреаційних та земельних ресурсів з визначенням перспектив та

переваг територіального розвитку; стратегічне планування розвитку прибережних територій, розробка схем функціонального зонування прибережної полоси; інвентаризація та впорядкування земель рекреаційного і природоохоронного призначення; оптимізація використання прибережних територій відповідно до екологічних норм та пріоритетів регіону, в тому числі прийняття рішень про оголошення природних територій курортами місцевого значення; розширення номенклатури туристично-рекреаційних послуг (розвиток та підтримка круїзного морського, річкового, яхтингового видів туризму); підвищення рівня інноваційності рекреаційного продукту; підвищення рівня професійної підготовки фахівців туристично-рекреаційної сфери з метою доведення рівня якості обслуговування до міжнародних стандартів; забезпечення перепідготовки персоналу рекреаційно-туристичного комплексу з метою забезпечення обслуговування іноземних відвідувачів; впровадження на ринку туристично-рекреаційних послуг прогресивних технологій обслуговування; модернізація та реконструкція існуючої матеріально-технічної бази об'єктів туристичної інфраструктури, доведення їх оснащення до міжнародних вимог.

4.1.3. Центральнo-Степова рекреаційна зона. Центральну частину Одеського регіону займає Центральнo-Степова рекреаційна зона. Природно-географічною основою Центральнo-Степової рекреаційної зони є північностепова ландшафтна підзона степової зони, яка є найбільшою за площею та охоплює межі Болградського, Арцизького, Тарутинського, Саратського, Біляївського, Роздільянського, Іванівського, Березівського, Миколаївського, Ширяївського та Великомихайлівського адміністративних районів. Природно-географічні умови Центральнo-Степової рекреаційної зони сприятливі для літньої рекреаційно-туристичної діяльності адже тривалість без морозного періоду складає 170-190 днів за рік, а сніговий покрив у зоні нестійкий.

Рекреаційний потенціал Центральнo-Степової рекреаційної зони є достатньо високим, що свідчить про забезпеченість природно-географічними та історико-культурними ресурсами.

За даними на 2016 рік населення Центрально-Степової зони становить 16,0 % від чисельності всієї Одеської області [29]. На частку міського населення Центрально-Степової зони припадає 26,0 %, а 74,0 % – це сільське населення. На території Центрально-Степової зони найбільша щільність населення спотерігається в Болградському, Арцизькому, Біляївському, Роздільянському районах – 26-32 осіб на км². Найменша щільність населення в Тарутинському, Іванівському, Березівському, Миколаївському, Ширяївському та Великомихайлівському районах вона становить 14-26 осіб на км² [149, 150].

В Центрально-Степовій зоні спостерігається найнижча в області щільність населення – лише 14,1 осіб на 1 км², хоча густина поселенської мережі найвища серед інших розселенських зон. На кожні 100 км² території припадає 4,6 сільських поселень, що в 1,4 рази більше за пересічні показники Одеського обласного регіону. Середня людність сільських поселень тут найнижча в області – лише 303,4 осіб, тобто в 2 рази менша за середні значення (табл. 4.1). В цій зоні в останній період спостерігається стійка тенденція зменшення сільського населення, характерний постійний відтік населення (зокрема, до приморської зони). В даній рекреаційній зоні відзначається середній показник соціально-економічного розвитку та вищий за середній якості населення та комфортності середовища проживання. В даній рекреаційній зоні, вже нема видів господарської діяльності, пов'язаних з морем, але зберігається загальна орієнтація на узбережжя та його економічні центри, розвинене сільське господарство, яке спеціалізується на скотарстві з розвинутим виробництвом соняшника та буряка.

В Центрально-Степовій рекреаційній зоні недостатньо розвинена сфера послуг. За щільністю рекреаційно-туристичних ресурсів вона перевищує показники Лісостепової рекреаційної зони та поступається Приморській рекреаційній зоні.

В межах Центрально-Степової зони сконцентровані унікальні об'єкти ПЗФ (значна кількість заказників, заповідні урочища та пам'ятки природи) та історико-культурні пам'ятки зокрема Миколаївська церква, Митрофанівська церква (мавзолей І. М. Інзова). Селище міського типу Велика Михайлівка

славиться історико-культурними пам'ятниками: в 1866 році була заснована Церква Іоана Богословська (дерев'яна церква), 1896 році заснований Храм Святої преподобної Мучениці Анастасії Римлянини (с.Новопетрівка), 7 листопада 1951 рік день заснування Пам'ятника загиблим воїнам у селищі Цебрикове, 1951 рік було відкрито Пам'ятник загиблим воїнам у селі Соше-Острівське, 1996 рік – пам'ятник загиблим воїнам у смт Цебрикове (Додаток Б). На території Центрально-Степової рекреаційної зони є центри неорганізованої рекреації такі як мисливські угіддя, незначні лісові масиви та значна концентрація ділянок водної рекреації (рис. 4.1).

Для Центрально-Степової рекреаційної зони характерні наступні проблеми розвитку рекреаційного господарства: по-перше, внаслідок погіршення екологічної ситуації спостерігається постійна втрата рекреаційної цінності території; по-друге проблема питної води; по-третє недостатній розвиток сфери послуг і ринкової інфраструктури для РТД; дуже слабкий менеджмент і маркетинг РТД.

Для подальшого розвитку рекреаційного господарства даної рекреаційної зони потрібно впроваджувати наступні заходи: збереження, захист та відтворення унікальної флори та фауни, природних ландшафтів; екологічний благоустрій ландшафтних парків, природно-заповідного фонду; будівництво нових та реконструкція існуючих очисних споруд; впровадження нових технологій очищення стічних вод; оптимізація господарської діяльності на землях водного фонду; розширення номенклатури туристично-рекреаційних послуг (лікувально-оздоровчого, ділового, культурного, історико-пізнавального, спортивного та розважального, екологічного та сільського видів туризму); сприяння будівництву нових сучасних об'єктів туристично-рекреаційної інфраструктури; реставрація пам'яток історичної та культурної спадщини; розвиток розгалуженої мережі організацій та установ, що надають екскурсійні, культурно-розважальні, оздоровчі та інші послуги; створення центрів туристичної інформації з обслуговування туристів та відпочиваючих; популяризація туристичного продукту через засоби масової інформації; сприяння сталому розвитку малого бізнесу у туристичній

сфері; оптимізація організаційно-управлінської структури туристично-рекреаційної галузі.

4.1.4. Лісостепова рекреаційна зона. В північній частині Одеського регіону розташована Лісостепова рекреаційна зона. Природно-географічною основою Лісостепоної рекреаційної зони є Лісостепова ландшафтна зона, охоплює межі Кодимського, Балтського, Савранського, Подільського, Ананівського, Любашівського, Красноокнянського та Захарівського районів. Природно-географічні умови Лісостепоної рекреаційної зони найменш сприятливі для літньої рекреаційно-туристичної діяльності, адже із всіх районів області характеризується найменшою тепло забезпеченістю. Тривалість періоду без морозу складає 170-180 днів за рік. Північні частини рекреаційної зони характеризуються меншим без морозним періодом. Це єдина зона в регіоні, де утворюється стійкий сніговий покрив.

Рекреаційний потенціал Лісостепоної рекреаційної зони є низьким, що пояснюється низькими природно-лікувальними показниками, відсутністю лікувальних грязей та водних об'єктів рекреаційного значення, наявністю незначної кількості історико-культурних ресурсів.

За даними на 2016 рік населення Лісостепоної зони становить 10,2 % від чисельності всієї Одеської області [29]. На частку міського населення Лісостепоної зони припадає 51,5%, а 48,5 % – це частка сільського населення області. На території Лісостепоної зони найбільша щільність населення в Кодимському, Балтському, Савранському, Подільському та Любашівському районах вона становить 26 – 32 осіб на км², а найменша щільність спостерігається в Ананівському, Красноокнянському та Захарівському районах – 14-23 осіб на км² [149, 150].

В Лісостепоній рекреаційній зоні села розміщені здебільшого в річкових долинах та балках. Густота сільського населення тут близька до пересічних значень цього показника по області (21,2 осіб на 1 км²), а на кожні 100 км² припадає 3,9 поселення. Поселенська мережа тут досить густа і перевищує середні показники

Одещини в 1,2 рази. Переважають малі за людністю поселення, середня людність сіл не перевищує 545 осіб, а середня відстань між ними становить 5,1 км (табл. 4.1). Лісостепова рекреаційна зона віднесена до недостатньо розвинених за якостями життя райони з низькими показниками соціально-економічного розвитку та середніми показниками комфортності середовища проживання та характеристиками самого населення.

Лісостепова зона по відношенню до приморської частини утворює *периферійну (окраїнну) смугу*, як правило, найбільш відсталу у своєму соціально-економічному розвитку. Ця смуга має слабо розвинену інфраструктуру, для неї характерний постійний відтік населення (зокрема до приморської смуги) і несприятлива статеві і вікова структура населення (висока частка пенсіонерів, мала - працездатного населення, в тому числі молоді). Розвинене сільське господарство з скотарсько-зерно-буряковою спеціалізацією.

Лісостепова рекреаційна зона має слабо розвинену інфраструктуру це показує обсяг реалізованих послуг який становить 9,7 млн. грн. Серед природоохоронних об'єктів тут виділимо, насамперед, пам'ятку садово – паркового мистецтва державного значення Кардамічевський парк. Крім цього, необхідно відзначити заказники Савранський ліс, Березівський, Долинський тощо (рис. 4.1). На території Лісостепової рекреаційної зони наявні екскурсійні міста та центр історико-культурної спадщини зокрема це є міста Балка, Ананьїв, Кодима та Подільськ. В Лісостеповій рекреаційній зоні зосереджені найбільші центри неорганізованої рекреації лісові масиви та мисливські угіддя (рис. 4.1).

Нами встановлено, що Лісостепова рекреаційна зона є найменш атрактивна в області, зважаючи на наявність рекреаційно-туристичного потенціалу та транспортної доступності.

Для Лісостепової рекреаційної зони характерні наступні проблеми розвитку рекреаційного господарства: по-перше, внаслідок погіршення екологічної ситуації спостерігається постійна втрата рекреаційної цінності території; по-друге недостатній розвиток сфери послуг і ринкової інфраструктури для РТД.

Для подальшого розвитку рекреаційного господарства Лісостепової рекреаційної зони потрібні наступні заходи: збереження, захист та відтворення унікальної флори та фауни, природних ландшафтів; екологічний благоустрій ландшафтних парків, природно-заповідного фонду; розширення номенклатури туристично-рекреаційних послуг (лікувально-оздоровчого, ділового, культурного, історико-пізнавального, спортивного та розважального, екологічного та сільського видів туризму); сприяння будівництву нових сучасних об'єктів туристично-рекреаційної інфраструктури; реставрація пам'яток історичної та культурної спадщини; розвиток розгалуженої мережі організацій та установ, що надають екскурсійні, культурно-розважальні, оздоровчі та інші послуги; оптимізація організаційно-управлінської структури туристично-рекреаційної галузі; створення центрів туристичної інформації з обслуговування туристів та відпочиваючих; популяризація туристичного продукту через засоби масової інформації; сприяння сталому розвитку малого бізнесу у туристичній сфері.

Висновки до розділу 4

1. На основі методологічних принципів визначення форм ТО РТД та розробленої систематики таксонів ТО РТД регіонального рівня, виділені базові складові ТО рекреаційного комплексу Одещини: 1) Лісостепова рекреаційна зона; 2) Центральньо-Степова рекреаційна зона; 3) Приморська рекреаційна зона; 4) Приміська рекреаційна зона. У кожній із них зосереджено певний рекреаційний потенціал, існують різні поєднання певних видів РТД рекреаційних об'єктів та їх спеціалізація, сформувалися рекреаційні райони і центри.

2. Лісостепову і Центральньо-Степову рекреаційні зони виділені за природно-географічними ознаками, ландшафтними зонами і підзонами, яким відповідає загальний характер розселення та господарського освоєння території, а також її своєрідний рекреаційний потенціал та характерні поєднання видів і форм та функцій РТД.

3. Особлива роль належить Приморській рекреаційній зоні у рекреаційному господарстві регіону, в якій природно-географічна основа -південностепова ландшафтна підзона, поєднана з унікальним приморським географічним положенням території.

4. Одеська Приміська рекреаційна зона зберігає всі природно-географічні особливості Приморської рекреаційної зони і різко зосереджує і концентрує соціально-економічні складові потужної міської агломерації. Приміська рекреаційна зона виділяється величезною концентрацією населення, виробничої та соціальної інфраструктури, численних видів господарської діяльності, забудови і розселення. До традиційних видів і форм організованої РТД ми виділяємо попит великої маси населення на неорганізовану й побутову рекреацію, на дачну садово-городню рекреаційну діяльність, також спостерігається підвищений попит на туризм та екскурсійну діяльність.

5. Для Одеського регіону характерні наступні проблеми розвитку рекреаційного господарства: складна і напружена соціально-економічна ситуація; недостатній розвиток сфери послуг і ринкової інфраструктури для РТД; вкрай слабкий менеджмент і маркетинг РТД і в регіоні, і в Україні; незадовільна соціально-екологічна ситуація; відносно низька якість життя населення; недостатня облаштованість рекреаційних територій та низький рівень туристичного сервісу; відсутність цілісної системної державної політики розвитку та підтримки галузі; обмеження щодо забезпечення зростання кількості туристів та рекреантів через не облаштованість територій та об'єктів рекреаційно-туристичної сфери.

Перелік посилань із списку використаних джерел:

[22, 29, 60, 129, 150]

Перелік посилань із списку використаних джерел на власні наукові праці:

[76, 79, 80, 149, 154]

ВИСНОВКИ

За результатами дослідження рекреаційного господарського комплексу Одеського регіону можна зробити наступні висновки:

1. У розробленні РТД переважають методологічні і методичні підходи дослідження туризму. Рекреаційна діяльність привертає значно меншу увагу дослідників, особливо це стосується неорганізованої і побутової рекреації. Цільова настанова нашого дослідження полягає у комплексному суспільно-географічному дослідженні РТД регіону, у якій поєднанні всі види і форми рекреації і туризму, і такий підхід потребує відповідної методологічної та методичної розробки.

2. В характеристиках рекреаційного потенціалу території спостерігається тенденція нарощування комплексності та інтегрованості таких оцінок: від оцінок окремих природних рекреаційних ресурсів (В. Руденко) до природно-географічних, і соціально-економічних (О. Бейдик) і до врахування рекреаційної інфраструктури, і соціально-економічної ситуації (Н. Лейпер, О. Любіцева). Відповідно базовим напрямом для оцінки рекреаційного потенціалу регіону у нашому дослідженні прийнята концепція дестинацій.

3. Рекреаційно-туристичну діяльність регіону ми розглядаємо як рекреаційний міжгалузевий господарський комплекс. Такий підхід повною мірою представляє всі предметні напрями рекреації та туристичної діяльності. Туризм можна розглядати як галузь економіки регіону, що охоплює туристів, туристичні ресурси (дестинацій), інфраструктуру, виробництво туристичних продуктів та товарів, обслуговування туристів, туристичний маркетинг і менеджмент. Для представлення рекреації як окремого виду економічної діяльності до цього переліку ми додаємо організовану рекреацію з її ресурсами, інфраструктурою, виробництвом рекреаційних послуг і товарів, профільними маркетингом і менеджментом.

4. Поряд з організованою рекреацією та туризмом у регіоні значного поширення набув *неорганізований (самодіяльний) відпочинок населення*. У його складі використання так званого «*вторинного житла*» - дач та орендованого для

відпочинку житла. Значним залишається потік *неорганізованих відпочиваючих*, кількість яких протягом літніх місяців може значно перевищувати частку організованих. Цей вид відпочинку (чи туризму) ще не має відповідної сфери управління та обслуговування. У багатьох випадках з ним пов'язане надмірне рекреаційне навантаження на морське узбережжя та пляжі, їх інтенсивне забруднення та деградація. Разом з тим ця галузь рекреаційного господарства, як свідчить досвід інших країн, може бути і потрібною, і прибутковою.

5. Одеська область знаходиться серед регіонів-лідерів України за рекреаційним потенціалом. Головною особливістю території Одеської області є її приморське положення, широкий «вихід» до моря і положення на європейських і світових водних шляхах (вагомий чинник міжнародного туризму). Одещина має високий рекреаційно-ресурсний потенціал, зокрема, теплий клімат, морські пляжі, лікувальні грязі, джерела мінеральних вод, ропу лиманів та озер, унікальні природні комплекси, мальовничі краєвиди, мисливські та рибальські угіддя, акваторії лиманів, озер, моря, придатні для водного спорту та оздоровлення. Поєднання всіх цих факторів створює умови, надзвичайно сприятливі для організації відпочинку і розвитку рекреаційно-туристичної діяльності. Туристично-екскурсійний потенціал області представлений численними пам'ятками різних часів (епохи палеоліту і неоліту, стародавніх народів, античної культури, а також історико-культурними осередками, архітектурними пам'ятками, та музеями.

6. Розроблені методологічні принципи дослідження територіальної організації рекреаційно-туристичної діяльності регіону:

- максимальне врахування наявного або накопиченого досвіду аналізу, форм ТО в географічній та економічній літературі;

- теоретичною основою ТО рекреаційно-туристичної діяльності регіону є основа концепції ТОС;

- функціональний підхід при розгляді ТО рекреаційного господарства регіону є ефективним, оскільки пов'язаний з використанням усього комплексу рекреаційних ресурсів і послуг;

- принцип головних чинників, факторів, ознак ТО;
- принцип комплексності полягає в пропорційному, збалансованому, узгодженому освоєнні та використанні максимально всіх складових рекреаційного потенціалу рекреації і туризму в регіоні;
- ієрархічна таксономія рекреаційної діяльності.

7. Для Одеського регіону розроблена наступна систематика таксонів і об'єктів ТО РТД:

- на макрорегіональному рівні виділені 4 рекреаційні зони: Лісостепова, Центральна-Степова, Приморська, Приміська;
- на мезорегіональному рівні виділені мезорегіональні ТРС - курортно-рекреаційні райони (співставно з традиційними «курортними районами»);
- на мікрорегіональному рівні представлені мікрорегіональні ТРС: курортні міста; екскурсійні міста, центри історико-культурної спадщини; природні рекреаційні осередки ПЗФ ;
- на локальному регіональному рівні виокремлені локальні об'єкти РТД: осередки неорганізованої рекреації (ставок, річка, ліс); природні об'єкти, туристичні об'єкти. Розроблені комплексні географічні характеристики (дестинації) рекреаційних зон Одещини. Характеризовані і проблеми подальшого розвитку РТД регіону та відповідні рекомендації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абалкин Л.И. Новый тип экономического мышления. Москва. 1987. 192 с.
2. Афанасьев Д. Теоретико-методологічні підходи до визначення поняття «соціальний потенціал». *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. 2014. Вип. 31. С. 10-12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuped_2014_31_4 (дата звернення 17.11.2017).
3. Басова А. В. Анализ существующих подходов к оценке туристско-рекреационного потенциала. *Вестник КГТУ*. 2006. №2. С. 126-132.
4. Бейдик О. О. Рекреационні ресурси України: навч. посіб. Київ: Альтерпрес, 2009. 489 с.
5. Бейдик О. О. Рекреационно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування: монографія. Київ: ВПЦ «Київ. ун-т», 2001. 395 с.
6. Бейдик О. О. Развитие понятийно-терминологического аппарата рекреационной географии та географии туризма. Туризм у ХХІ столітті: глобальні тенденції і регіональні особливості: *Матеріали міжнар. наук.-практ. конф.* 2002. С. 479-485.
7. Бейдик О. О. Словник-довідник з географії туризму, рекреалогії та рекреационної географії. Київ: Палітра, 1997. 130 с.
8. Бейдик О. О. Тлумачний словник термінів з рекреационної географії. Київ: Київський університет, 1993. 56 с.
9. Бобкова А. Г. Рекреационное право: Уч. пособ. Донецк: Юго-Восток, 2000. 249 с.
10. Бойко М. Засади формування пріоритетних напрямів туристичної політики України. *Регіональна економіка*. 2005. № 1. С. 222–229.
11. Борозняк В. С. Перспективи розвитку українського туризму. *Бізнес*. 2005. №15. С. 15–16.
12. Вакуленко В., Валентюк І., Грибан В. Державна програма розвитку туризму на 2002-2010 роки. *Туризм і охорона культурної спадщини: український та польський досвід*: монографія. Київ: К.І.С., 2003. С.163-175.

13. Ван Циншен Основы территориальной организации рекреационной географии. Одесса: Астропринт, 2003. 124 с.
14. Ван Ціншен, Топчієв О. Г. Теоретичні та методичні аспекти рекреаційної географії: сучасний підхід. *Український географічний журнал*. 2003. №1. С.45-49.
15. Ведибіда Б. Музеї України - Museums of Ukraine: довідник. Київ: Задруга, 1999. 129 с.
16. Войченко І. В. Туризм на порозі ХХІ століття: освіта, культура, екологія. Київ: КІТЕП, 1999. 12 с.
17. Все о туризме. Туристическая библиотека. URL: <http://tourlib.net> (дата звернення 16.09.2017)/
18. Всесвітньо туристична організація. URL: <http://www2.unwto.org> (дата звернення 03.03.2017).
19. Гаврилюк С. П. Конкуренентоспроможність підприємств у сфері туристичного бізнесу: навч. посіб. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2006. 180 с.
20. Галасюк С. С. Аналіз рівня конкурентоспроможності регіонального ринку туристичних послуг. *Вісник Хмельницького національного університету* : науковий журнал. Економічні науки. 2010. № 2. Т.1. С. 89-93.
21. Галасюк С. С. Оцінка конкурентоспроможності підприємств готельного господарства Одеської області. *Економіка. Управління. Інновації. Сер. : Економічні науки : електрон. наук. фах. вид.* Житомир: ЖДУ ім. І. Франка, 2014. С.45
22. Гальчинський А. С., Геєць В. М. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004-2015). Шляхи європейської інтеграції. Київ: ІВЦ Держкомстату України, 2004. 406 с.
23. Географічна енциклопедія України: в 3 т. Київ: Українська Радянська Енциклопедія ім. М.П.Бажана, 1990.
24. Герасименко В. Г. Методы определения количественных показателей рынка туристических услуг. *Управление развитием предпринимательства в современных условиях: междунар. науч.-практич. конф.*,(Севастополь: 6-9 окт. 2010). Севастополь, 2010. С. 132-133.

25. Герасименко В. Г., Галасюк С. С. Організація надання туристичних послуг : навч. посіб. Одеса: Атлант, 2014. 242 с.
26. Герасименко В. Г., Павлоцкий В. Я. Методика визначення кількісних показників регіонального ринку туристичних послуг. *Регіональна економіка*. 2011. № 2. С. 157- 163.
27. Гидбут А. В., Мезенцев А. Г. Курортно-рекреационное хозяйство: региональный аспект. Москва: Наука, 1991. 91 с.
28. Гнатів О. К. Проблеми розвитку вітчизняного туризму. *Економіка України*. 2006. № 5. С. 23–25.
29. Головне управління статистики в Одеській області. URL: <http://www.od.ukrstat.gov.ua>. (дата звернення 25.03.2017).
30. Горобець Н. П. Нові технології в галузі туризму. *Економіка і інформатизація*. 2006. № 7. С. 27–28.
31. Государственная служба туризма и курортов Украины. URL: tourism.gov.ua
32. Гуляев В. Г. Туризм: экономика и социальное развитие. Москва: Финансы и статистика, 2003. 304 с.
33. Гудзь П. В. Економічні проблеми розвитку курортно-рекреаційних територій. Донецьк: Юго-Восток ЛТД, 2001. 269 с.
34. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
35. Дроздов А. В. Екотуризм: визначення, принципи, ознаки, форми Сб. докл. і тез. повідомлень науково-практ. конференції «Актуальні проблеми туризму 99. Перспективи розвитку туризму в південному Підмосков'ї» (Москва, 27 квітня 1999 р.). М, 1999. С. 122-129.
36. Дутчак С. В. Управління регіональним розвитком туризму : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2011. 128 с.
37. Євдокименко В. К. Регіональна політика розвитку туризму (Методологія формування, механізм реалізації). Чернівці: Прут, 1995. 288 с.

38. Заїкина О. О. Внесок туристичної галузі в подолання економічної кризи. URL: <http://www.niss.gov.ua> (дата звернення: 10.09.2017).
39. Закон України “Про природно-заповідний фонд України” № 2465-12/ Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, N 34. URL: <http://www.uazakon.com> (дата звернення 08.06.2017)
40. Закон України «Про туризм». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 15.02.2017)
41. Заставний Ф. Д. Географія України. Львів: Світ, 1990. 360 с.
42. Зорин И. В. Менеджмент туризма: туризм как вид деятельности. Москва: *Финансы и Статистика*, 2001. 288 с.
43. Зорин И. В., Зорин А. И., Ирисова Т. А., Сергеева Т. К. и др. Туризм и отраслевые системы. Москва: Финансы и статистика, 2002. 272 с.
44. Іваненко Є. І. Аналіз розміщення природно-заповідного фонду України: підхід, стан, проблеми. *Український географічний журнал*. 2013, № 3.- С. 64-69.
45. Ільїна О.В. Туризм. Рекреаційна географія: поняття і терміни. Луцьк: Терен, 2004. 104 с.
46. Качанівський В.С. Концепція розвитку туризму в Україні. Львів: Брама, 2006. 317 с.
47. Класифікація видів економічної діяльності. Київ: Держстандарт України, 1996. - 248 с.
48. Кляп М. П., Шандор М. П. Сучасні різновиди туризму: навч. посіб. Київ: Знання, 2011. 334 с.
49. Козырев В. М. Туристская рента: метод, рекомендации. М.: Финансы и статистика, 1998. С. 39-60.
50. Корецкий Л. М. Научно-методические аспекты экономико-географического исследования территориально-рекреационных систем. Методологические проблемы современной географии: сб. науч. трудов. / под ред. Л. М. Корецкий. К.: Наукова думка, 1993. С. 100.
51. Крачило М. П. Географія туризму. Київ: Вища школа, 1987. 208 с.

52. Кузик С. Зміст науки «Туризм» і «географія туризму». *Теоретичні та методологічні проблеми суспільної географії*. Львів, 2006. С. 168–176.
53. Кузик С. Теоретичні проблеми туризму : суспільно-географічний підхід: монографія. Львів: Видав. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2010. 254 с.
54. Кузик С. П. Географія туризму: навч. посіб. Київ: Знання, 2011. 271 с.
55. Кузишин А. В. Історія туризму: навч. посіб. Тернопіль. 2007. С. 196.
56. Кусков А. С., Голубева В. Л., Одинцова Т. Н. Рекреационная география: уч.-метод. комплекс. М.: МПСИ, Флинта, 2005. 496 с.
57. Лабскір І. В., Любієв А. Г., Юшко О. В. Туристичні об'єкти України. Харків: НГУ ХПІ, 2002. 157с.
58. Левковська Л. Стан і перспективи розвитку туризму та готельного бізнесу в Україні. *Економіка України*. 2003. № 6. С. 31–35.
59. Лібанова Е.М., Власенко Н. С., Власюк О. С., Калачова І. В. та ін. Людський розвиток регіонів України. Київ: СПД Савчина, 2002. 123 с.
60. Лобова М. В., Колесник Є. О. Курортні ресурси України. Київ: ЗАТ Укрпрофздоровниця, 1999. 340 с.
61. Луцишин П. В., Климонт Д., Луцишин Н. П. Територіальна організація суспільства: навч. посіб. Луцьк, 2001. 334 с.
62. Лысикова О. В. Индустриальный туризм в городском пространстве. *Журн. соц.-гуманит. исслед.* 2014. №1. С.38-48.
63. Любіцева О. Географія туризму в Україні: науковці вчителям. *Географія та основи економіки в школі*. 1997. №2. С. 3-6.
64. Любіцева О. О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти). 3-є вид., перероб. та допов. Київ: Альтпрес, 2006. 436 с
65. Любіцева О. О., Бабарицька В. К. Туризмознавство: вступ до фаху: підручник. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. 335 с.
66. Мазур Ф. Ф. Соціально-економічні умови розвитку рекреаційної індустрії (на прикладі Карпатського регіону): навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2005. 96 с.

67. Максаковский В. П. Развитие и география международного туризма. *География в школе*. 2000. №8. С. 119-125.
68. Мальська М. П., Худо В. В., Цибух В. І. Основи туристичного бізнесу. Київ: Вища шк., 2002. 272 с.
69. Мариняк Я. О. Екологічний туризм в Україні: стан та перспективи розвитку *Наукові записки ТДПУ*. Серія : Географія. 2004. № 2. С. 244–247.
70. Мигалина Ю. Ю. Розвиток санаторно-курортної справи в Україні. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту*: науковий журнал. 2011. Вип. III (43). С.140-145.
71. Мироненко Н. С., Твердохлебов И. Т. Рекреационная география. Москва: Изд-во МГУ, 1981. 208 с.
72. Михайліченко Г. І. Інноваційний розвиток туризму: монографія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2012. 608 с.
73. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. URL: <http://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA>. (дата звернення 25.05.2017)
74. Науменко Г. П. Проблеми розвитку внутрішнього туризму в Україні. *Внутрішній туризм в Україні: окремі аспекти*: зб. наук. статей. Київ. 2002. 162 с.
75. *Недашковська Н.Ю.* Рекреаційна система Карпат. К.: Вища школа, 1983. 117 с.
76. Николаева Е. И. Курортно-рекреационное районирование Одесской области. Межвузовский конкурс научно-исследовательских проектов молодых ученых и обучающихся «Современное географическое познание окружающего мира». Оренбург « Экспресс – печать». 2017, С.93 -103.
77. Николаева Е. И. Природная среда как компонент планирования территории регионов Украины. «Инновационные процессы в области естественнонаучного и социально – гуманитарного образования. Третья международная научно - практическая конференция. (Оренбург, 17-18 марта 2016). Оренбург Изд-во ОГПУ, 2016. С. 135 -138.
78. Николаенко Т. В. Рекреационная география. Москва: ВЛАДОС, 2001. 288 с.

79. Ніколаєва О. І. Форми територіальної організації рекреаційно-туристичної діяльності у регіоні. *Journal of Education, Health and Sport*. Vol 5. №3. 2015. P. 593-600.

80. Ніколаєва О. І. Методологічні принципи розроблення територіальної організації рекреаційного господарства регіон. VII Міжнародна науково – практична конференція «Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення» (Херсон, 5 -6 жовт. 2017), Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 177- 179.

81. Ніколаєва О.І. Історико-культурні рекреаційно-туристичні ресурси Одеського регіону. *Journal of Education, Health and Sport*. Vol. 6. №11. 2016. P. 917-927.

82. Ніколаєва О.І. Передумови та особливості формування регіональної екологічної мережі Українського Причорномор'я. Регіональні проблеми України: Географічний аналіз та пошук шляхів вирішення. Зб. наук. пр. за матеріалами VI Міжнародної науково – практичної конференції (Херсон, 8-9 жовт. 2015). Херсон: ПП Вишемирський, 2015. С. 295-297.

83. Ніколаєва О.І. Форми територіальної організації рекреаційного господарства регіону. Херсонського університету. Серія Географічні науки. Херсон, 2017. Вип.7. С. 215-220.

84. Новосад Н. О. Країнознавчі аспекти аналізу туристської привабливості регіонів України. *Географія та туризм*. 2010. №. 6. С. 140–142.

85. Одеський регіон: передумови формування, структура та територіальна організація господарства: навч. посіб. Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. під ред. О. Г. Топчієва. Одеса: Астропринт, 2012. 336 с.

86. Ожегов О. Толковый словарь русского языка. URL: <http://www.ozhegov.org> (дата звернення 05.04.2016)

87. Пазенок В. С. Філософія туризму. Туризм у XXI столітті. Матеріали міжнародної конференції. Київ, 2002. С.115-120.

88. Паламарчук М. М., Паламарчук О. М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії. Київ: Знання, 1998. 416 с.

89. Пам'ятники архітектури та містобудування України: довідник Державного реєстру нац. культурного надбання. К.: Техніка, 2000. 664 с.
90. Панов І. Екологічний туризм. *Краєзнавство. Географія. Туризм*. 1998. №11. С. 6.
91. Панкова Є. В. Туристичне краєзнавство: навч. посіб. К.: Альтерпрес, 2007. 352 с.
92. Пирожник И.И. Основы географии туризма и экскурсионного обслуживания. – Минск, 1985. 138 с.
93. Покогодна М. М. Рекреаційна географія: навч. посіб. Х.: ХНАМГ, 2012. 275 с
94. Поливач К. А. Історико-культурна спадщина як фактор розвитку регіонів та населених місць України. *Український географічний журнал*. 2005. №1. С.55-62.
95. Положення про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України. Н а к а з від 22.06.2009 N 330. URL: <http://www.menr.gov.ua> – Офіційний сайт Міністерства охорони навколишнього природного середовища України. (дата звернення 27.07.2017)
96. Попович С. І. Туристично-екскурсійні ресурси України. Київ, 1996. 265 с.
97. Преображенский В. С. Территориальная рекреационная система как объект изучения географических наук. Изд-во АН СССР. Сер. Геогр., 1974, №2, С. 160-170.
98. Преображенский В. С. Теория рекреационной географии: конспект монографии. Москва, 1988. 55 с.
99. Преображенский В. С. Территориальная организация отдыха населения Москвы и Московской области. Москва: Наука, 1986. 176 с.
100. Природа Одесской области. Ресурсы, их рациональное использование и охрана. под ред. Г.И.Швебса, Ю.А.Амброз. К.: Одесса: Вища школа, 1979. 144 с.
101. Пушкар Б. Т. Основні напрямки вдосконалення компонентно-функціональної структури рекреаційного господарства регіону. *Історія Української географії*. Тернопіль. 2012. № 2. С. 128–132.

102. Ринки туристичних послуг: стан і тенденції розвитку : монографія / за заг. ред. В. Г. Герасименка. Одеса : Астропринт, 2013. 335 с.
103. Родичкин И. Д. Территориальная организация региональных рекреационных систем Украины. *Строительство и архитектура*. 1978. №9. С.11-28.
104. Руденко В. П. Довідник з географії природно-рекреаційного потенціалу України. Київ: Вища школа, 1993. 180 с.
105. Санаторно-курортне лікування, організований відпочинок та туризм в Україні. - Київ: Держкомстат України, 2004. 72 с.
106. Святохо Н. В. Концептуальные основы исследования туристского потенциала региона. *Экономика и управление*. 2007. №2. С. 30-36.
107. Севастьянова С. А. Методологические основы развития и системного управления туризмом в регионе. СПб.: СПбГИЭУ, 2005. С.180.
108. Семенов В.Ф. Державне регулювання та управління регіональним розвитком туризму. *Економіка і управління. Науково-практичний журнал*. Сімферополь: НАПКБ, 2010. № 1. С. 40- 45.
109. Смаль І. В. Основи географії рекреації і туризму: навч. посіб. Ніжин: Вид-во НДПУ імені Миколи Гоголя, 2004. 264 с.
110. Смаль І. В. Рекреація і туризм: короткий тлумачний словник термінів і понять. Ніжин: Вид-во НДПУ імені М. Гоголя, 2006. 80 с.
111. Смаль І. В. Територіальна структура рекреаційної системи Чернігівської області України: автореф. дис. ... канд. геогр. наук, спец.: 11.00.02 – економічна та соціальна географія. К.: Інститут географії, 1993. 19 с.
112. Смирнов І. Г. Логістика туризму: навч. посібник. Київ: Знання, 2009. 444 с.
113. Смирнов І. Г. Про привабливість та логістичність рекреаційно-туристичних об'єктів та ресурсів (в контексті логістичної моделі сталого розвитку туризму). *Географія та туризм*. 2010. Вип. 4. С. 106– 114.
114. Смирнова В. В. Туристські ресурси України: навч. посібник. Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2009. 190 с.

115. Статистичний щорічник України за 2015 рік. / ред. О. Г. Осауленко. Київ: Консультант, 2006. 591 с.
116. Стафійчук В. І. Рекреалогія. навч. посіб. Львів : Знання, 2005. 259 с.
117. Стеченко Д. М. Передумови і напрями формування туристичного ринку в Україні. *Туризм: теорія і практика*. 2005. № 1. С. 10–12.
118. Теоретичні та прикладні аспекти рекреаційного природокористування в Україні : монографія. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2010. 248 с.
119. Ткаченко Т. І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу: монографія. 2-ге вид., випр. та допов. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2009. 463 с.
120. Топчієв О. Г. Основи суспільної географії : підр. для студентів географ. спец. вищих навч. закл. Одеса : Астропринт, 2009. 544 с.
121. Топчієв О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методика. Одеса: Астропринт, 2005. 631 с.
122. Топчієв О.Г., Яворська В. В., Ніколаєва О. І. Географічні складові предметної області рекреаційно-туристичної діяльності. *Вісник Одеського національного університету*. Серія Географічні та геологічні науки. Одеса, 2016. Том 21. Вип. 2(29). С. 171-185.
123. Тоффлер О. Будущее труда. Новая технократическая волна на Западе. М.: Прогресс, 1986. С. 250-275.
124. Туризмологія (теорія туризму):навчально-методичний посібник. К : КУТЕП,2010. 70 с.
125. Туристична діяльність. Нормативна база. К.: КНТ, 2005. 448 с.
126. Туристичні об'єкти України: навч. посіб. / Харків: НТУ «ХПІ», 2002. 176 с.
127. Туристична діяльність в Україні у 2014 році: Статистичний бюлетень / Відповід. за вип. О. О. Кармазіна. – К.: Державна служба статистики України, 2015. – 76 с.

128. Туристична діяльність в Україні у 2015 році: Статистичний бюлетень / Відповід. за вип. О. О. Кармазіна. – К.: Державна служба статистики України, 2016. – 76 с.

129. Туристична діяльність в Україні у 2016 році: Статистичний бюлетень / Відповід. за вип. О. О. Кармазіна. – К.: Державна служба статистики України, 2017. – 76 с.

130. Туристский терминологический словарь: справочно-методологическое пособие. М.: Советский спорт, 1999. 664 с.

131. Управління регіональним розвитком туризму / за ред. В.Ф. Семенова. Одеса-Сімферополь: ВД «АРІАЛ», 2012. 340 с.

132. Федонін О. С., Репіна І. М., Олексюк О. І. Потенціал підприємства: формування та оцінка: навч. посібн. К.: КНЕУ, 2004. 316 с.

133. Фоменко Н. В. Рекреаційні ресурси та курортологія. Київ.: Центр навчальної літератури, 2007. 312 с.

134. Храмцова Т. Г. Методология исследования социально-экономического потенциала потребительской кооперации: дисс. ... д. э. н. СибУПК. Новосибирск, 2002. 415 с.

135. Чернюк Л. Г., Кравченко Н. О., Зеленська О. О. Розвиток екологічного туризму в Україні. Ніжин: Вид-во НДПУ імені Миколи Гоголя, 2004. 90 с.

136. Черчик Л., Мостенець О. Механізм забезпечення конкурентоспроможності рекреаційної системи регіону : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2016. 214 с.

137. Чорнецька Н. В. Організація туристичної індустрії: навч. посіб. Київ: Атіка, 2006. 264 с.

138. Шабалина Н. В., Власов В. С. Эволюция представлений о туристско-рекреационном потенциале как основе формирования и развития туристско-рекреационных систем. *Туризм и рекреация: фундаментальные и прикладные исследования*: сб. трудов межд. научн. конф. Москва: Советский спорт, 2008. С. 391-399.

139. Шаблій О. І. Основи загальної суспільної географії: навч. видання. Львів: ВЦ Львів. ун-ту ім. І. Франка, 2003. 444 с.
140. Шаблій О. І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії: навч. видання. Львів: ВЦ Львів. ун-ту ім. І. Франка, 2001. 744 с.
141. Шаригин Н. Д. Основные проблемы социально-экономической географии. Пермь, 1982. 82 с.
142. Шепетюк С. М. Рекреаційно-туристські ресурси як основа туристично-рекреаційних послуг. *Туристична освіта в Україні: проблеми і перспективи: Зб. наук. праць*. Київ: Тонар, 2007. С. 20.
143. Юрьев А. П. Планирование туризма: учебное пособие. Донецк: ДИТБ, 2001. 194 с.
144. Явкін В. Г., Руденко В. П. Проблеми географії та менеджменту туризму. Чернівці: Рута, 2006. 260 с.
145. Яворська В. В. До питання про історико-географічний (генетичний) підхід в соціально-географічних дослідженнях (короткий огляд літератури). *Науковий вісник Чернівецького національного університету: зб. наук, праць*. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2011. Вип. 587-588: Географія. С. 195-202.
146. Яворська В. В. Історико-географічний (генетичний) підхід в соціально-географічних дослідженнях. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського*. Серія «Географія». Сімферополь, 2011. Том 24(63). № 2. Ч. 1. С. 316-321.
147. Яворська В. В. Методологічні і методичні основи дослідження в контексті генетико-географічного підходу: концептуалізація понять регіону. *Економічна та соціальна географія: наук. зб.* К., 2012. Вип. 1(64). С. 35-52.
148. Яворська В. В., Ніколаєва О. І. Концептуально-потенційні складові (предметної області) рекреаційно-туристичної діяльності. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Стратегічні перспективи туристичної та готельно-ресторанної індустрії в Україні: теорія, практика та інновації розвитку» (Умань, 31 жовт. 2016). Умань, С. 156 -157.

149. Яворська В. В., Ніколаєва О. І., Шулевський С. О. Аналіз структурно-вікових деформацій населення: регіональний аспект. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Географічні науки. 2015 р, Вип. 2, С. 37- 45.

150. Яворська В. В., Яковлева Ю. К. Сутність та особливості соціальної сфери. *Культура народів Причорномор'я*: науковий журнал /Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, 2012. № 227. С. 104-110.

151. Яворська В., Ніколаєва О. Нефедова Н., Шашеро А., Хомутов В. Формування предметної області рекреаційно-туристичної діяльності. XII з'їзд українського географічного товариства (Вінниця, 17 -21 трав. 2016). Вінниця, С. 100-106.

152. Яворська В. В. Методологічні і методичні основи дослідження в контексті генетико-географічного підходу: концептуалізація понять. регіону Економічна та соціальна географія: Наук .зб. - 2012. Вип. 1(64). С. 35-52.

153. Яворська В. В., Ніколаєва О. І. Методологічні засади і принципи систематики територіальної організації рекреаційно-туристичної діяльності регіону. *Journal of Education, Health and Sport*. Vol. 7. №7. 2017. P. 1150-1164.

154. Яворська В.В., Ніколаєва О. І., Лабунська О.І. Загальні тенденції використання туристично-рекреаційного потенціалу Одещини. *Дунайські наукові читання: Європейський вимір і регіональний контекст*. Матеріали міжнар. наук. – практ. конф., присвяченої 75-річчю Ізмаїльського державного гуманітарного університету (Ізмаїл, 15-17 жовт. 2015) м. Ізмаїл. , 2015. С. 124-126.

155. Яковенко И. М. Рекреационное природопользование: методология и методика исследований. Симферополь: Таврия, 2003. 335 с.

156. Belisa Amaro. Ecotourism and ethics. *Earth Island Journal*. 1999. Vol. 14i3. P.16.

157. Hall C. M., Page S. J. *The Geography of Tourism and Recreation: Environment, Place and Space*. New York: Routledge, 1999.

158. Kolomiyets K., Yavorska V., Shashero A., Nikolayeva O. Features of the territorial planning of the sea coastal zone. *Часопис соціально-економічної географії*:

міжрегіон. зб. наук. праць. Харків, ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2017. Вип. 23 (2). С. 68-79.

159. Leiper N. *Tourism Management*. 3d ed. Sidney: Pearson Education Australia, 2004. 326 p.

160. Sandru I. *Problems in geography of tourism*. Bucharest: Natura, 1966. P.287.

161. Sych V., Nikolayeva O. The development of tourism in the zone of influence of international transport corridors in the Ukrainian Black Sea region. *Scientific Letters of Academic Society of Michal Balusansky*. – Košice, 2016. Vol. 4. No. 6. P. 153-156.

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця А.1

Природно-заповідний фонд Одеської області (складено автором за [39, 95])

Назва	Рік заснування	Площа (га)	Район
<i>Біосферний заповідник</i>			
Дунайський	1981	50252	Кілійський
<i>Національні природні парки</i>			
Нижньодністровський	2008	21311	Б-Дністровська міська рада. Овідіопольський. Біляївський райони
Тузловські лимани	2010	27865	Татарбунарський район
<i>Національні природні парки</i>			
Ізмаїльські острови	1993	1366	Ізмаїльський район
Тилігульський	1997	13954	Комінтернівський район
<i>Заповідні урочища</i>			
Байтали	1980	1735	Ананьївський район
Дністровські плавні	1993	7620	Біляївський район
Кішево	1980	2844	Балтський район
Чабанка	1980	1611	Кодимський район
<i>Заказники</i>			
Дальницький	1974	1204	Овідіопольський район
Долинський	1998	815	Ананьївський район
Павлівський	1998	403	Фрунзівський район
Стороманзирський	1974	128	Тарунський район
Острів Зміїний	1998	232	Кілійський район
Коса Стрілка	1974	394	Комінтернівський район
Петровський	1974	340	Комінтернівський район
Савранський ліс	1984	8397	Савранський район
Калинівський	1993	92	Комінтернівський район
Костянська балка	1993	23	Роздільнянський район
Ліски	1978	107	Кілійський район
Лісничівка	1984	3176	Балтський район
Бендзарівський	1993	30	Балтський район
Березівський	1982	1503	Кодимський район
Верхній ліс	1984	380	Іванівський район
Вноградівка	2001	297	Болградський район

Продовження табл. А.1

Даничево	1993	354	Балтський район
Діброва болот. дуба	1984	21	Біляїський район
Діброва Могилевська	1972	45	Тарутинський район
Діброва Манзирська	1972	100	Тарутинський район
Заводовський	1980	93	Березівський район
Каїрівський	1993	150	Комінтернівський район
Лиманський	1982	65	Білгород-Дністровський район
Лунг	2001	799	Ізмаїльський район
Новомиколаївський	1993	315	Комінтернівський район
Осинівський	1980	531	Ширяївський район
Тополине	2001	68	Болградський район
Фрасино	1980	421	Велико Михайлівський район
<i>Пам'ятки природи ботанічні</i>			
Акація біла	1993		Одеська міська рада
Акацієвий гай	1972	1	Ізмаїльський район
Баранівський ліс	1972	4	Ізмаїльський район
В'яз гладкий	1993		Одеська міська рада
Віковий дуб	1973		Балтський район
Віковий дуб	1972		Одеська міська рада
Гінкго більоба	1983		Одеська міська рада
Гінкго більоба	1979		Одеська міська рада
Гінкго більоба	1972		Одеська міська рада
Друга діброва червоного дуба	1972	1	Кодимський район
Дуб білий	1993		Одеська міська рада
Дуб звичайний	1979		Одеська міська рада
Дуб звичайний	1993		Одеська міська рада
Дуб звичайний	1993		Одеська міська рада
Дуб звичайний	1993		Одеська міська рада
Дуб зонтичний	1972		Овідіопольський район
Дубовий гай	1972	3	Ізмаїльський район
Дубово-сосновий гай	1972	3	Ізмаїльський район
Діброва Арцизька	1972	2	Арцизький район
Діброва Лабушна	1972	1	Балтський район
Казковий	1993	1	Котовська міська рада
Каркас західний	1979		Овідіопольський район
Каштан кінський	1979		Одеська міська рада
Каштан кінський	1984		Одеська міська рада
Кедр річковий	1984		Одеська міська рада
Клен гостролистий	1983		Одеська міська рада
Липа американська	1993		Одеська міська рада
Ново Іванівський	1993	2	Арцизький район

Продовження табл. А.1

Перша діброва червоного дуба	1973	2	Кодимський район
Платан західний	1972		Одеська міська рада
Платан західний	1983		Одеська міська рада
Платан західний	1972		Одеська міська рада
Платан західний	1972		Одеська міська рада
Платан західний	1972		Одеська міська рада
Платан західний	1972		Одеська міська рада
Платан західний	1972		Одеська міська рада
Пушкінський платан	1972		Одеська міська рада
Софора японська	1972		Одеська міська рада
Суворівський	1993	1	Одеська міська рада
Тис ягідний	1993		Одеська міська рада
Тополя Болле	1983		Одеська міська рада
Тополя канадська	1983		Одеська міська рада
Тополя канадська	1983		Одеська міська рада
Тополя канадська	1983		Одеська міська рада
Тополя канадська	1983		Одеська міська рада
Тополя чорна	1993		Одеська міська рада
<i>Пам'ятки природи геологічні</i>			
Гребеники	1972		Велико Михайлівський район
Одеські катакомби	1963	4.7	Біляївський район
<i>Пам'ятки природи гідрологічні</i>			
Джерело Гайдамацький Колодязь	1972		Савранський район
Джерело Зустріч	1993		Кодимський район
Джерело Канава	1979		Кодимський район
Джерело Кішево	1972		Савранський район
Джерело Огруд	1972		Савранський район
Джерело Слободка	1993		Кодимський район
<i>Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва</i>			
Влекруч-Негай	1980	936	Котовський район
Гетьманівський	1972	2	Савранський район
Дендропарк Перемоги	1972	52	Одеська міська рада
Дюківський	1972	28	Одеська міська рада
Комсомольський	1972	2	Ізмаїльська міська рада
Коханівка	1973	260	Ананівський район
Мар'їн гай	1972	48	Миколаївський район
Міський сад	1972	2	Одеська міська рада
Парк санаторію "Аркадія"	1972	15	Одеська міська рада
Парк дитячого санаторію	1973	58	Біляївський район

Продовження табл. А.1

Парк Дністер	1973	10	Біляївський район
Парк санаторію ім.Чкалова	1972	18	Одеська міська рада
Парк Студентський	1984	\$	Одеська міська рада
Парк ім. Пушкіна	1972	19	Болградський район
Парк ім. Котовського	1972	17	Одеська міська рада
Парк ім. Ленінського комсомолу	1972	27	Одеська міська рада
Парк ім. Шевченка	1972	51	Одеська міська рада
Ракуловський	1973	4	Балтський район
Сергіївський	1993	18	Білгород-Дністровська міська рада
Червоноармійський дендропарк	1979	55	Болградський район
Юннатський	1972	1	Одеська міська рада
<i>Зоологічні парки</i>			
Одеський зоологічний парк	1983	7	Одеська міська рада
<i>Ботанічні сади</i>			
Ботанічний сад ОНУ	1983	16	Одеська міська рада

Додаток Б

Таблиця Б.1

Пам'ятки архітектури і культури Одеської області (складено автором за [89, 94])

	Пам'ятка	Дата	Місцезнаходження
<i>м. Одеса</i>			
1	Потьомкінські сходи (мур.)	1837-1842 рр.	бульв.Приморський
2	Пам'ятник Рішельє (мур.)	1828 р.	бульв.Приморський
3	Будинок Присутствених місць (мур.)	1827-1830 рр.	бульв.Приморський, 7
4	Готель "Петербурзький" (мур.)	1830 р.	бульв.Приморський, 8
5	Палац Р.Шидловського (мур.)	1830 р.	бульв.Приморський, 9
6	Садиба Воронцова(мур.)	1826-1834 рр.	пров.Воронцовський, 2
7	Воронцовський палац (мур.)	1828 р.	пров.Воронцовський, 2
8	Стайня (мур.)	1826-1829 рр.	пров.Воронцовський, 2
9	Бельведер (мур.)	1826-1828 рр.	пров.Воронцовський, 2
10	Стара біржа (мур.)	1828-1873 рр.	пл.Думська, 1
11	Будинок Лідерса (мур.)	1820-1830 рр.	вул.Ланжеронівська, 3
12	Театр опери та балету (мур.)	1884-1887 рр.	вул.Ланжеронівська, 8
13	Лікарня (мур.)	1804-1820 рр.	вул.Пастера, 5-7
14	Палац адмірала Абази (чоловіча гімназія) (мур.)	1856-1858 рр.	вул.Пушкінська, 9
15	Нова біржа (мур.)	1894-1899 рр.	вул.Пушкінська, 17
16	Будинок Вучині (мур.)	1847-1849 рр.	вул.Пушкінська, 19
17	Палац Потоцького (мур.)	1810, 1828 рр.	вул.Короленка, 5-а
18	Комплекс будинку вчених (мур.)	1830-1897 рр.	Сабанєєв міст, 4
19	Палац Толстого (мур.)	1830 р.	Сабанєєв міст, 4
20	Картинна галерея (мур.)	1896-1897 рр.	Сабанєєв міст, 4
21	Сабанські казарми (мур.)	1827 р.	вул.Канатна, 23
22	Особняк Камо (мур.)	1834 р.	вул.Тираспільська, 4
23	Аркада карантину з	1799,1803-1807 рр.	парк ім.Шевченка

	баштою (мур.)		
--	---------------	--	--

Продовження табл. Б.1

24	Склади (мур.)	1810 р.	узвіз Польський, 2
25	Ансамбль Приморського бульвару (мур.)	19 ст.	бульв. Приморський
26	Будинок Потоцького (мур.)	1826 р.	бульв. Приморський, 1
27	Будинок Нарішкіна (мур.)	1836 р.	бульв. Приморський, 2
28	Будинок Марині (мур.)	1824-1826 рр.	бульв. Приморський, 3
29	Будинок Серато (мур.)	1824-1826 рр.	бульв. Приморський, 4
30	Прибутковий будинок Лерхе (мур.)	1823-1826 рр.	бульв. Приморський, 5
31	Будинок Зонтага (мур.)	1826-1827 рр.	бульв. Приморський, 6
32	Будинок Родоконакі (мур.)	1823-1825 рр.	бульв. Приморський, 10
33	Готель "Лондонський" (мур.)	1827-1899 рр.	бульв. Приморський, 11
34	Будинок Золоторьова (мур.)	1820-1872 рр.	бульв. Приморський, 12
35	Будинок Маюрова (мур.)	1827-1828 рр.	бульв. Приморський, 13
36	Будинок Магнера (мур.)	п. 19 ст. - 1904 р.	бульв. Приморський, 14
37	Будинок Фука (мур.)	1828-1846 рр.	бульв. Приморський, 15
38	Грецька церква Св. Трійці (мур.)	1808, 1908 рр.	вул. Катерининська, 55
39	Палац Гагаріна (мур.)	1842-1850 рр.	вул. Ланжеронівська, 2
40	Будинок археологічного музею (мур.)	1882-1883 рр.	вул. Ланжеронівська, 4
41	Будинок Англійського клубу (мур.)	1841 р.	вул. Ланжеронівська, 6
42	Лютеранська церква Св. Павла (мур.)	1897 р.	вул. Новосельського, 8
43	Міська публічна бібліотека (мур.)	1904-1906 рр.	вул. Пастера, 13
44	Будинок Боффо (мур.)	1844 р.	пров. Чайковського, 8
<i>Білгород-Дністровський район, м. Білгород-Дністровський</i>			
45	Аккерманська фортеця (мур.)	15 ст.	
46	Генуезький замок (мур.)	15 ст.	
47	Брами, башти та мури (мур.)	15 ст.	

Продовження табл. Б.1

48	Вірменська церква Богородиці (мур.)	13-14 ст.	
49	Грецька церква (мур.)	к.15-п.16 ст.	
50	Михайлівська церква та дзвіниця (мур.)	1837 р.	с.Крутоярівка
Біляївський район			
51	Вознесенська церква (мур.)	1826 р.	с.Нерубайське
52	Церква Різдва (мур.)	1822 р.	с.Усатове
Болградський район, м.Болград			
53	Мавзолей Інзова (мур.)	1825 р.	
54	Преображенський собор (мур.)	1838 р.	
55	Миколаївська церква (мур.)	1871 р.	
Ізмаїльський район, м.Ізмаїл			
56	Мала мечеть (мур.)	15-16 ст.	Фортеця
57	Церква Різдва (мур.)	1823 р.	вул.Кутузова, 24
58	Покровський собор (мур.)	1822-1836 рр.	просп.Суворова
59	Свято-Миколаївська церква (мур.)	1833 р.	вул.Дзержинсько-го, 124
60	Успенська церква (мур.)	1841 р.	Фортеця
61	Миколаївська церква (мур.)	1852 р.	Фортеця
62	Успенська церква (мур.)	1841 р.	с.Кирнички
63	Введенська церква (мур.)	п.19 ст.	с.Нова Некрасівка
64	Дзвіниця церкви Іоанна Богослова (мур.)	1823 р.	с.Нова Некрасівка
Кілійський район			
65	Миколаївська церква та дзвіниця (мур.)	1485-1891 рр.	м.Кілія
Комінтернівський район			
66	Садиба (мур.)	1820-1892 рр.	сmt.Петрівка
67	Палац (мур.)	1810-1892 рр.	сmt.Петрівка
68	Господарський флігель (мур.)	19 ст.	сmt.Петрівка
69	Парк	19 ст.	сmt.Петрівка
Котовський район			
70	Михайлівська церква (мур.)	1807 р.	с.Липецьке
71	Дзвіниця Михайлівської церкви (мур.)	1807 р.	с.Липецьке

Список опублікованих праць за темою дисертації:

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Топчієв О. Г. Яворська В. В, Ніколаєва О. І. Географічні складові предметної області рекреаційно-туристичної діяльності *Вісник Одеського національного університету. Географічні та геологічні науки*. 2016. Том 21. Вип. 2. С. 171-181 (0,5 д.а. Особистий внесок автора - 0,3 д. а. – проаналізовано рекреаційно-туристичну діяльність як міжгалузевий комплекс).

2. Топчієв О. Г. Яворська В. В, Ніколаєва О. І. Рекреаційно-туристична діяльність як складова регіональних господарських комплексів: концептуально-понятійний огляд. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Географічні науки*. 2016. Вип.5. С. 128-134 (0,8 д.а. Особистий внесок автора – 0,3 д. а. – розроблено та обґрунтовано схему міжгалузевого рекреаційного комплексу).

3. Ніколаєва О. І. Форми територіальної організації рекреаційного господарства регіону *.Науковий вісник Херсонського державного університету. Географічні науки*. 2017. Вип.7. С. 215-220 (0,9 д.а.).

4. Features of the territorial planning of the sea coastal zone. Yavorska V., Shashero A., Kolomiyets K., Nikolayeva O. *Часопис соціально-економічної географії: міжрег. зб. наук. праць*. 2017. Вип. 23 (2). С. 14-18 (0.9 д.а. Особистий внесок автора - 0,3 д. а. – проаналізовано територіально-рекреаційну систему господарського комплексу регіону).

5. Ніколаєва О. І. Форми територіальної організації рекреаційно-туристичної діяльності у регіоні. *Journal of Education, Health and Sport*. 2015. Vol 5, №3. P. 373-380 (Index Copernicus) (0,7 д.а.)

6. Ніколаєва О. І. Історико-культурні рекреаційно-туристичні ресурси Одеського регіону. *Journal of Education, Health and Sport*. 2016. Vol. 6, №11. P. 917-927 (Index Copernicus) (0,9 д.а.).

7. Яворська В. В., Ніколаєва О. І. Методологічні засади і принципи систематики територіальної організації рекреаційно-туристичної діяльності регіону. *Journal of Education, Health and Sport*. 2017. Vol. 7, №7. P. 1150-1164 (Index Copernicus) (0,7 д.а. Особистий внесок автора - 0,5 д. а. - надана характеристика територіальної організації рекреаційно-туристичної діяльності регіону).

8. Sych V., Nikolayeva O. The development of tourism in the zone of influence of international transport corridors in the Ukrainian Black Sea region. *Scientific Letters of Academic Society of Michal Balusansky*. Košice, 2016. Vol. 4, No. 6. P. 153-155 (0,4 д.а. Особистий внесок автора - 0,2 д. а. - проаналізовано особливості облаштування мережі міжнародних транспортних коридорів об'єктами туристичної інфраструктури).

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів:

9. Яворська В. В., Ніколаєва О. І., Лабунська О. І. Загальні тенденції використання туристично-рекреаційного потенціалу Одещини. *Дунайські наукові читання: Європейський вимір і регіональний контекст: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 75-річчю Ізмаїльського державного гуманітарного університету, 15-17 жовтня 2015*. Т.1. Ізмаїл, 2015. С. 124-126 (0,5 д.а. Особистий внесок автора - 0,3 д. а. – охарактеризовано основні види рекреаційно-туристичних ресурсів).

10. Ніколаєва О. І. Концептуально-потенційні складові рекреаційно-туристичної діяльності. *Від географії до географічного українознавства: еволюція освітньо-наукових ідей та пошуків (до 140-річчя започаткування географії у Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича: матеріали Міжнародної наукової конференції, 11-13 жовтня 2016 р. Чернівці, 2016*. С. 145-147 (0,6 д.а.).

11. Формування предметної області рекреаційно-туристичної діяльності / Вікторія Яворська, Олена Ніколаєва, Ніна Нефедова, Антоніна Шашеро, Віктор Хомутов. матеріали *XII З'їзду українського географічного товариства,*

17-21 травня 2016 р. Вінниця, 2016. С. 100-106 (0,5 д.а. *Особистий внесок автора - 0,2 д. а. – визначені напрями розвитку туризму*).

12. Яворська В. В., Ніколаєва О. І. Концептуально-потенційні складові (предметної області) рекреаційно-туристичної діяльності. *Стратегічні перспективи туристичної та готельно-ресторанної індустрії в Україні: теорія, практика та інновації розвитку*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, 31 жовтня 2016 р. Умань, 2016. С.165-167 (0,7 д.а. *Особистий внесок автора - 0,5 д. а. – розглянуті географічні засади рекреаційно-туристичної діяльності*).

13. Ніколаєва О. І. Методологічні принципи розроблення територіальної організації рекреаційного господарства регіон. *Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення*: матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції, 5-6 жовтня 2017 р. Херсон, 2017. – С. 177-179 (0,9 д.а.).

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

14. Яворська В. В., Ніколаєва О. І., Шулевський С. О. Основні положення нового адміністративно-територіального устрою України. *Географія, екологія, туризм: теорія, методологія, практика*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 25-річчю географічного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, 21-23 травня 2015 р. Тернопіль, 2015. С. 183-186 (0,7д.а.*Особистий внесок автора - 0,4 д. а. – представлені основні положення, необхідні для формування нового адміністративно-територіального устрою України*).

15. Яворська В. В., Ніколаєва О. І., Шулевський С. О. Аналіз структурно-вікових деформацій населення: регіональний аспект. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Географічні науки*. 2015. Вип. 2. С. 37-45 (0,5 д.а.*Особистий внесок автора - 0,3 д. а. - надана характеристика урбаністичної структури населення*).

16. Ніколаєва О. І. Передумови та особливості формування регіональної екологічної мережі Українського Причорномор'я. *Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення*: збірник наукових праць за матеріалами VI Міжнародної науково-практичної конференції, 8-9 жовтня 2015 р. Херсон, 2015. С. 295-297 (0,8 д.а.)

Додаток Г
Копії довідок про впровадження результатів дослідження

001193

УКРАЇНА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені І.І. МЕЧНИКОВА
 65082, Україна, м. Одеса, вул. Дворянська, 2 тел. (048) 723-52-54
 E-mail: rector@onu.edu.ua факс (048) 723-35-15

№ _____
 на № 68/17 від 20.11.2017 р.

Для представлення до спеціалізованої вченої ради К 64.051.2
 у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна
 (61022, м. Харків, майдан Свободи, 4; т. 707-52-74)

Д О В І Д К А
 про впровадження результатів наукових досліджень
 з теми кандидатської дисертації
 Ніколаєвої Олени Іванівни

Результати дисертаційного дослідження Ніколаєвої Олени Іванівни за темою «**Рекреаційний господарський комплекс Одеського регіону**» були використані при виконанні науково-дослідної роботи «Дослідження гео економічного та геополітичного потенціалу Українського Причорномор'я. Планування території приморських регіонів» (реєстраційний номер №0113U007416) на кафедрі економічної та соціальної географії і туризму Одеського національного університету імені І. І. Мечникова в процесі розробки теоретико-методичних засад суспільно-географічного дослідження рекреаційного господарського комплексу Одеського регіону.

Проректор

В.О. Іваниця

001192

УКРАЇНА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені І.І. МЕЧНИКОВА
 65082, Україна, м. Одеса, вул. Дворянська, 2 тел. (048) 723-52-54
 E-mail: rector@onu.edu.ua факс (048) 723-35-15

№ _____
 на № 70/17 від 29.11.2017 р.

Для представлення до спеціалізованої вченої ради К 64.051.2
 у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна
 (61022, м. Харків, майдан Свободи, 4; т. 707-52-74)

Д О В І Д К А
 про впровадження результатів наукових досліджень
 з теми кандидатської дисертації
 Ніколаєвої Олени Іванівни

Результати дисертаційного дослідження Ніколаєвої Олени Іванівни за темою **«Рекреаційний господарський комплекс Одеського регіону»** були використані при виконанні науково-дослідної роботи. «Комплексне дослідження ресурсного потенціалу рекреаційно-туристичного господарства Північно-Західного Причорномор'я» (реєстраційний номер №0114U001556) на кафедрі економічної та соціальної географії і туризму Одеського національного університету імені І. І. Мечникова в процесі розробки теоретико-методичних засад суспільно-географічного дослідження рекреаційного господарського комплексу Одеського регіону.

Проректор

В.О. Іваниця

001194

УКРАЇНА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені І.І. МЕЧНИКОВА

65082, Україна, м. Одеса, вул. Дворянська, 2 тел. (048) 723-52-54

E-mail: rector@onu.edu.ua факс (048) 723-35-15

№ _____
 на № 71/17 від 23.11.2017р.

Для представлення до спеціалізованої вченої ради К 64.051.2
 у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна
 (61022, м. Харків, майдан Свободи, 4; т. 707-52-74

Д О В І Д К А

про впровадження результатів наукових досліджень
 з теми кандидатської дисертації
 Ніколаєвої Олени Іванівни

Результати дисертаційного дослідження Ніколаєвої Олени Іванівни за темою **«Рекреаційний господарський комплекс Одеського регіону»** були використані при виконанні науково-дослідної роботи. «Регіональна демографічна політика України в умовах сучасної політичної і економічної кризи» (реєстраційний номер №0115U003199) на кафедрі економічної та соціальної географії і туризму Одеського національного університету імені І. І. Мечникова в процесі розробки теоретико-методичних засад суспільно-географічного дослідження рекреаційного господарського комплексу Одеського регіону.

Проректор

В.О. Іваниця

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І.І.МЕЧНИКОВА
ГЕОЛОГО-ГЕОГРАФІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Україна, 65058 м.Одеса,
пров. Шампанський, 2 ГГФ

тел.38 (0482) 68-79-42

на № 56/17 від 04.12.2017

АКТ

впровадження результатів наукового дослідження

Даним актом підтверджується впровадження результатів дисертаційної роботи Ніколаєвої Олени Іванівни за темою: «Рекреаційний господарський комплекс Одеського регіону», поданої на здобуття наукового ступеня кандидата географічних наук зі спеціальності 11.00.02 – «економічна та соціальна географія».

Термін впровадження: 2018р.

Форма впровадження результатів: складові частини навчальних дисциплін «Основи суспільної географії», «Туристичні ресурси України», «Історія туризму», «Рекреалогія».

Характеристика масштабу впровадження: впроваджено у навчальний процес геолого-географічного факультету Одеського національного університету імені І.І. Мечникова у вигляді лекційних та практичних занять.

Новизна впроваджених результатів: удосконалено класифікацію напрямів і форм рекреаційної діяльності, проаналізована методична схема дослідження територіальної організації рекреаційного господарства на рівні регіону, встановлені напрями пріоритетного розвитку рекреаційно-туристичної діяльності Одеського регіону як міжгалузевого комплексу.

Ефективність впровадження: на кафедрі економічної та соціальної географії і туризму проведено методологічний семінар з питань суспільно-географічного дослідження рекреаційного господарського комплексу Одеського регіону, на якому розглянуто результати науково-дослідної роботи Ніколаєвої О.І. Одержані результати є доцільними до використання в практиці підготовки фахівців-соціо-економіко-географів щодо формування професійних знань і вмінь.

Перший проректор

О.В. Запороженко

Декан геолого-географічного факультету

Є.А. Черкез

Завідувач кафедри економічної та соціальної географії і туризму

О.Г. Топчів